

K-14038

11 327795

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ВІСНИК ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

№506 *ч. I.*

ХАРКІВ 2001
ISSN 0453-8048

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМ.В.Н.КАРАЗІНА
ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ ТА НАУКИ
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ З ГУМАНІТАРНИХ ТА СОЦІАЛЬНИХ ПИТАНЬ
КОМІТЕТ У СПРАВАХ СІМ'Ї ТА МОЛОДІ
ХАРКІВСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ
РАДА РЕКТОРІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ХАРКІВСЬКОГО РЕГІОНУ
ЗАКРИТЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО «НАУКОВО-ТЕХНОЛОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ
ТРАНСКРИПЦІЇ, ТРАНСЛЯЦІЇ ТА РЕПЛІКАЦІЇ»
АСОЦІАЦІЯ МОЛОДИХ ВЧЕНИХ ТА СПЕЦІАЛІСТІВ М.ХАРКОВА

ВІСНИК

ХАРКІВСЬКОГО

УНІВЕРСИТЕТУ

№ 506

**СЕРІЯ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ НАУКИ В
ДОСЛІДЖЕННЯХ МОЛОДИХ ВЧЕНИХ М.ХАРКОВА**

ЧАСТИНА 1

ХАРКІВ, 2001

Вісник Харківського університету № 506. Серія: "Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих вчених м.Харкова". Частина 1.

У збірнику статей представлені оригінальні авторські розробки молодих вчених, присвячені розгляду найважливіших питань сучасної науки в умовах розвитку незалежної України, проблем підвищення ефективності та практичної значущості наукових досягнень, використання нових форм і методів досліджень.

Видання розраховане на молодих вчених, аспірантів, студентів, фахівців та всіх, хто цікавиться сучасними науковими дослідженнями.

Редакційна колегія:

Ларін В.І. – д-р хім. наук, проф.
(головний редактор)
В'юнник І.Н. – д-р хім. наук, проф.
Десенко С.М. – д-р хім. наук, проф.
Лебідь В.І. – д-р хім. наук, проф.
Орлов В.Д. – д-р хім. наук, проф.
Золотарьов В.О. – д-р фіз.-мат. наук, проф.
Лебедєв Н.П. – д-р фіз.-мат. наук, проф.
Шматько О.О. – д-р фіз.-мат. наук, проф.
Куклін В.М. – д-р фіз.-мат. наук, проф.
Чудінович І.Ю. – д-р фіз.-мат. наук, проф.
Попов М.М. – д-р мед. наук, проф.
Хворостов Є.Д. – д-р мед. наук, проф.
Яблучанський М.І. – д-р мед. наук, проф.
Бондаренко В.А. – д-р біол. наук, проф.
Догадіна Т.В. – д-р біол. наук, проф.
Дусавицький О.К. – д-р психол. наук, проф.
Іванова О.Ф. – д-р психол. наук, проф.
Кочарян О.С. – д-р психол. наук, проф.

Лактіонов О.М. – д-р психол. наук, проф.
Шестопалова Л.Ф. – д-р психол. наук, проф.
Некос В.Ю. – д-р географ. наук, проф.
Мамалуй О.О. – д-р філософ. наук, проф.
Куц О.М. – д-р філософ. наук, проф.
Якуба О.О. – д-р філософ. наук, проф.
Танцюра В.І. – д-р істор. наук, проф.
Сорочан С.Б. – д-р істор. наук, проф.
Антоненко Л.А. – д-р екон. наук, проф.
Бабич В.П. – д-р екон. наук, проф.
Гриньова В.М. – д-р екон. наук, проф.
Задорожний – д-р екон. наук, проф.
Калашник В.С. – д-р філол. наук, проф.
Михайлін І.Л. – д-р філол. наук, проф.
Сукаленко Н.І. – д-р філол. наук, проф.
Дмитренко В.А. – канд. філол. наук, доц.
Заїка Є.В. – канд. психол. наук, доц.
Попов О.С. – канд. екон. наук

Адреса редакційної колегії: Харків-077, пл.Свободи, 4, к. III-43.

Тел. 40-92-68

Ж-14038

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 4063

Центральна наукова бібліотека
ХНУ ім. В.Н.Каразіна

Інв. №

17327795

© Харківський національний університет ім.В.Н.Каразіна, 2001

РОЗДІЛ 1 СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

ПОЛІТИКО-МЕНТАЛЬНІ ТА ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

УДК 323.21 (477)

Поліщук І.О. (Харківська обласна державна адміністрація)

Формування громадянського суспільства в Україні належить до одного з найважливіших завдань демократизації суспільства. За великим рахунком виникнення розгалуженої мережі громадянського суспільства є гарантуючим чинником незворотності демократичних перетворень в нашій країні.

На мій погляд, сьогодні ця проблема має два основних аспекти – політико-ментальний та інституціональний. При цьому ступінь їхньої важливості та детермінованість одного іншим визначаються саме наведеною послідовністю.

Сучасне українське суспільство, яке одночасно переживає постколоніальний та посткомуністичний період розвитку є досить диференційованим з огляду на політико-культурну, національну, ментальну гетерогенність. Об'єднуювальним чинником сьогодні для всіх українських громадян виступає, на жаль, тривала загальнонаціональна криза, наслідки якої ми всі відчуваємо. Від того наскільки швидко буде відбуватися подолання кризи та поліпшення життя населення, залежить демократизація свідомості та формування державницьких настанов особливо східноукраїнського електорату.

Парадокс полягає в тому, що доля українського державотворення на сучасному етапі багато в чому буде залежати від розвитку недержавного сектора та виникаючих структур громадянського суспільства. Адже, як відомо, розгалужена мережа цивільного суспільства (першоосновою якого виступає потужний середній клас) є запорукою розвитку правової демократичної держави. У формуванні середнього класу спостерігається одна з найважливіших проблем розвитку громадянського суспільства та демократизації загалом в нашій країні. Істотне матеріальне розшарування українського населення, коли 1-2% мають надприбутки, а близько 70% знаходяться за межею бідності, створює велику загрозу подальшим суспільним перетворенням.

Існує теза, що всяка політична влада за прагненнями є самодостатньою. Але за умов демократичного режиму громадянське суспільство виробляє дієві механізми впливу на державу, перманентно здійснюючи тиск на можновладців, який змушує останніх увесь час шукати найбільш прийнятні та ефективні рішення.

В теперішній Україні спостерігаємо лише початковий етап виникнення певних елементів цивільного суспільства, які не мають реального впливу на політику. За таких умов формується симбіотичний політичний режим, який є демократичним лише за процедурою легітимації (всенародне голосування), а за складом реальних суб'єктів політики та їхніми засобами здійснення влади є фактично олігархічним режимом. До речі, фактор політичної еліти у перехідному посттоталітарному періоді має визначальне значення, адже саме еліта виступає головним суб'єктом прийняття політичних рішень, які виникають у нас в специфічних умовах відсутності дієвого тиску з боку відповідних організацій масового електорату. От і виходить, що народ, виступаючи джерелом політичної влади, демократичним шляхом формує органи влади, а потім фактично втрачає можливість реально впливати на політику еліти.

Спостерігається відсутність серед переважної більшості населення культури політичної поведінки, що й призводить до невміння у багатьох громадян ефективно, в

цивілізований спосіб обстоювати власні політичні права і свободи та конструктивно взаємодіяти з органами державної влади.

Саме цим пояснюється нерозвинутість партійної системи у сучасній Україні, в якій на сьогодні нараховується понад 100 партій, які не мають більш-менш масового електорату (за виключенням, можливо, КПУ), а є політичними клубами, що обслуговують інтереси не широких верств населення, а своїх лідерів.

За таких умов потрібно вжити заходів по рекламуванню нової, ліберальної системи цінностей, яка орієнтує людину не на пасивне очікування державної допомоги, а на приватну ініціативу як ключ до особистого успіху. Звернення до принципу індивідуалізму як одного з базових принципів ідеології новітнього державотворення має підвалини в традиційній українській ментальності, тому виглядає не черговим запозиченням західних норм, а природним репродукуванням власної національної традиції.

Загалом, доля модерного державотворення в Україні багато в чому буде залежати від подолання традиційних вад української ментальності, а також від того наскільки вдасться задіяти позитивні риси нашого менталітету у якості одних з вирішальних ресурсів розбудови сучасної держави. Серед негативних якостей українського політичного менталітету слід назвати: екзистенціальний індивідуалізм як підвалу егоцентризму українців; громадоцентризм як рису, що обумовлює недостатню спроможність українства до макросоціальних форм самоорганізації (вищою з яких є саме національна державність); егалітаризм як підйому негативізму у ставленні пересічних українців до власної політичної еліти та лідерів; кордоцентризм, формуючий превалювання емоційного початку над раціональним і вольовим, що спричиняє відчутний брак рішучості й послідовності у досягненні глобальної мети створення власної держави та ін. До цих іманентних рис українського менталітету, які ускладнюють процес державотворення, долучаються ще й набуті за тривалий час колоніальної приналежності українських теренів до різних держав: аетатистські, анархічні настанови, комплекс постколоніальної неповноцінності, регіональна роз'єднаність, різна геополітична, культурологічна орієнтація галицької та наддніпрянської гілок українства і т. ін.

Якнайшвидше подолання тривалої соціальної кризи виступає головною передумовою подальшого розвитку новітнього державотворення, демократії і громадянського суспільства в Україні. Розвиток ринкових відносин, приватизація в економічній сфері має забезпечити демократичні зрушення в політичній системі посттоталітарної України.

Однак враховуючи ці загально відомі положення, не слід абсолютизовувати пріоритет економічної стабілізації, адже акцентування уваги лише на підйомі економіки призводить до ігнорування потреб розвитку інших галузей. Проте є наочним той факт, що взаємозалежність між економікою та іншими сферами життєдіяльності соціуму завжди має обопільний характер. Без згуртування, без духовної консолідації української нації проведення соціально-системних реформ може розтягнутися на цілі десятиріччя. Про це свідчить світовий досвід здійснення глобального реформування перехідних суспільств у світі. Окрім необхідного стимулювання розвитку дієздатних партій держава має впливати на засвоєння демократичних настанов, розвинутої громадянської свідомості через систему освіти. Заохочення пріоритетних гуманітарних досліджень, впровадження актуальних спецкурсів має стати важливим напрямком державної політики у галузі освіти.

Державотворення та формування громадянського суспільства в Україні лише тоді знайде міцну підйому, якщо стане справою всього народу, а не предметом діяльності лише політичної еліти. Застосування політико-ментального ресурсу в процесі розбудови української держави має передбачати низку заходів мобілізації.

Новітня українська держава мусить постійно стимулювати засвоєння демократично-етатистських, громадянських настанов пересічними громадянами через систему освіти, через засоби масової інформації з використанням модерних технологій, які напрацьовані у галузі паблік рилейшенз. Необхідно активно і постійно працювати над формуванням спільної загальноукраїнської самоідентифікації та приватної ініціативи в українських мешканців, які незважаючи на усі складнощі, мусять нарешті позбутися затяжної хвороби регіоналізму та усвідомити себе єдиною українською політичною нацією, яка здатна вирішувати найскладніші завдання, яке ставить сьогодення.

ГРАЖДАНСКОЕ ОБЩЕСТВО И ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПАРТИИ

УДК 340+329

Лукьянов Д.В. (НЮАУ им. Ярослава Мудрого)

Реализация принципов, заложенных в статье 1 Конституции Украины, т.е. построение демократического, социального, правового государства возможно только на фундаменте гражданского общества. Поэтому трудно переоценить важность изучения всего комплекса вопросов, связанных с построением гражданского общества, функционированием его институтов и взаимодействием их с государством.

В месте с тем в трактовке этой сложной и многоплановой проблемы существует довольно большой разброс мнений и оценок, как в западной, так и в отечественной литературе. Попытки суммировать имеющиеся толкования, привели к тому, что на первый план выступили две дистинкции [3, с.8-10].

Во-первых, гражданское общество как сфера, отличная от государства. Это разделение сопровождалось различными оценками. Скажем, у Гегеля гражданское общество находится где-то "посередине между семьей и государством"; последнее определяется как "политическое тело" и как бы опекает гражданское общество. Государство представляет собой более высокую ступень, нежели институты гражданского общества. Примерно такой же подход и у И. Бентама, Ж. Сисмонди, Л. фон Штейна. Но существует и другая тенденция – возвышение гражданского общества над государством (Т. Спенс, Т. Ходжкин, Т. Пейн). Она особенно ярко выражена у Томаса Пейна, для которого государство есть просто необходимое зло, и чем меньше будет сфера его воздействия, тем лучше. В умеренной форме эта позиция характерна также для А. Токвиля и Дж. С. Милия.

Обе названные позиции все же являются крайностями, и в них упускаются различные аспекты взаимодействия общества и государства, хотя само по себе их разделение как неких теоретических конструкций эвристически полезно. Но в реальной жизни государство и гражданское общество как были, так и остаются достаточно тесно взаимосвязанными. Ибо не только гражданское общество осуществляет действенный контроль над государством, но и государство умеряет частные и корпоративные интересы гражданского общества. И та, и другая функция являются равно необходимыми.

Во-вторых, широкое и узкое понимание гражданского общества. В узком понимании гражданское общество основывается на ценностях личной независимости, обеспечения прав человека, прежде всего его собственности. В этом смысле гражданское общество связывается главным образом с либеральной традицией, причем иногда в негативном плане. В такой трактовке гражданское общество предстает носителем сугубо индивидуального, частного интереса, который противостоит общественному. Так, Гегель писал, что в гражданском обществе "каждый для себя цель, другие суть для него ничто".

Однако широкое понимание гражданского общества соотносит его не только с индивидуалистической, либеральной традицией, но и с тем, что принадлежит коллективистским и групповым традициям. Так Энтони Блэк указывает, что становление гражданского общества в Европе происходило через различного рода коллективистские структуры – свободные города, ремесленные гильдии, коммуны и корпорации. Они постепенно и формировали естественную среду политической демократии "снизу".

Современные авторы определяют гражданское общество, как "систему независимых от государства общественных институтов и отношений, которые призваны обеспечить условия для самореализации отдельных индивидов и коллективов, реализации частных интересов и потребностей"[2,с.30].

Как мы видим из определения, существует определенная система взаимодействия, где целью является отдельный индивид, реализация его прав и интересов, а способом достижения – определенный общественный институт. Современная наука подчеркивает большое значение социальных групп в гражданском обществе. Так Н. Смелзер, понимает под группой "совокупность людей, которые взаимодействуют друг с другом определенным образом, чувствуют свою принадлежность к данной группе и воспринимаются другими как члены этой группы"[4,с.61].

Существует множество групп по роли, предназначению и функциям. Всех их можно типологизировать как первичные и вторичные[1,с.61]. Первичная группа состоит из небольшого числа людей, вступающих в прямое и непосредственное взаимодействие, базирующиеся на их индивидуальных особенностях. Примером такой группы является семья или группа друзей, сподвижников, между которыми сложились более или менее глубокие эмоциональные отношения. Объединяющим началом для вторичной группы служат не столько эмоциональные отношения, сколько достижение определенной цели. Очевидная характеристика группы – это функциональная взаимосвязь составляющих ее членов. Группа существует и функционирует в силу разделяемых всеми ее членами интересов, целей, установок, ценностей, что в свою очередь предполагает взаимную зависимость ее членов друг от друга при реализации совместных целей и интересов.

Одной из наиболее институционализированных форм группы являются заинтересованные группы, представляющие собой различного рода организации или ассоциации представителей различных профессий, церковные, женские, молодежные и иные общественные организации, члены которых объединены одинаковыми интересами. Они отражают разнообразие экономических, этнических, религиозных, региональных, демографических, профессиональных и иных интересов. В результате социальная жизнь оказывается ареной столкновений и сотрудничества конкурирующих групп, вступающих в различного рода союзы, коалиции, соглашения, компромиссы.

В отдельную группу выделяют ряд так называемых промежуточных институтов, которые выступают одновременно как элементы гражданского общества и как элементы политической системы. Сюда относятся различного рода политические организации и движения и, в первую очередь, политические партии.

Современное, многомиллионное, имеющее сложное строение государство реально не может общаться с отдельным индивидом напрямую. Государство общается, в первую очередь, с организациями, выражающими те или иные интересы граждан. Поэтому одна из главных задач политических партий состоит в том, чтобы превратить множество частных интересов отдельных граждан, социальных слоев, заинтересованных групп в совокупный политический интерес путем сведения этих интересов к единому знаменателю. Партии помогают кристаллизироваться и четко очертить конфликтующие интересы, скрытые различия и противоречия в обществе,

подталкивают граждан группироваться, пересекая линии, разграничивающие их по многим параметрам, и определять приоритеты, которые делают их единомышленниками и союзниками, разрабатывают аргументы для перевода различий в экономической, социальной и культурной структурах в конкретные действия. В идеале цель партии состоит в реализации представительства в политической системе тех слоев населения, интересы которых она выражает.

Однако партии не только разрабатывают политические курсы и реализуют их на государственном уровне, они также выполняют функцию контроля за деятельностью государства. Необходимо отметить, что в такой большой организационной системе, как государство, которое призвано реализовать общее благо, слагающееся в свою очередь из множества разнообразных, зачастую конфликтующих и противоборствующих интересов, и которое имеет принудительную юрисдикцию, контроль со стороны народа или общества практически невозможен без специально занимающихся этим организаций. Такими организациями в гражданском обществе являются политические партии.

Все институты гражданского общества развиваются по направлению специализации, выполняемых ими функций. Четкое разграничение функций всех институтов должно способствовать нормальному демократическому развитию гражданского общества и государства. Политические партии являются специализированным институтом гражданского общества в сфере формирования первичной политики, ее реализации на государственном уровне и контроля за государством. Поэтому необходимо на законодательном уровне закрепить функции, выполняемые партиями, четко отграничить их от всех иных институтов гражданского общества, что должно найти конкретное воплощение в совокупности специфических прав и обязанностей.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гаджиев К.С. Введение в политическую науку. – М.: Логос, 1997.
2. Гаджиев К.С. Концепция гражданского общества: идейные истоки и основные вехи формирования // Вопросы философии. – 1991. – № 7. – С.30.
3. Гражданское общество. Мировой опыт и проблемы России. / Отв. ред. В.Г. Холос. – М.: Эдиториал УРСС, 1998.
4. Смелзер Н. Социология. – М.: Феникс, 1994.

КОНСТИТУЦИОННАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ – САМОСТОЯТЕЛЬНЫЙ ВИД ЮРИДИЧЕСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ: ОБОСНОВАНИЕ ВЫДЕЛЕНИЯ

Пашенко А.О. (Харьковский УВД)

Как известно, теория права в качестве самостоятельных видов юридической ответственности называет ответственность уголовную, гражданско-правовую, административную и дисциплинарную. Именно они, в силу системности юридической ответственности, обеспечивают правовую защиту норм всех других отраслей права, и конституционного права в том числе. Что же касается еще одного вида юридической ответственности – ответственности конституционной, то связанные с ним проблемы можно отнести к разряду наиболее спорных.

С одной стороны, конституционную ответственность называют “ключевым институтом публичного права” [1; 35]. При этом отмечается ее исключительное значение для обеспечения законности в сфере осуществления политической власти, так как эта ответственность подразумевает, прежде всего, ответственность высших государственных органов и должностных лиц. Но с другой стороны, само существование конституционной ответственности, обоснованность ее выделения зачастую ставится под сомнение. Достаточно сказать, что ни один из новых (изданных в течение последних пяти

лет) учебников по общей теории права такой ответственности не упоминает, ограничиваясь при рассмотрении юридической ответственности ее "традиционными" видами.

Все это говорит о том, что теория конституционной ответственности находится на начальной стадии развития. Прежде всего необходимо доказать, что конституционная ответственность - такой же полноценный вид юридической ответственности, как, скажем, ответственность уголовная или гражданско-правовая. Иными словами, необходимо отстоять для конституционной ответственности право на существование.

Рассмотрим, как обосновывается выделение общепризнанных видов юридической ответственности. Примечательно, что в большинстве случаев они просто перечисляются без каких-либо пояснений. Объясняется это тем, что представления об уголовной, гражданско-правовой, административной и дисциплинарной ответственности настолько устоялись, что уже не вызывают сомнений, воспринимаются как должное или как факт, давно и убедительно доказанный. Подобное "некритическое" отношение вполне оправдано, когда исследование проблем юридической ответственности, как общих, так и отраслевых, вписывается в сложившуюся систему. Но оно недопустимо, когда общепризнанные виды ответственности пересматриваются, а их достаточность ставится под сомнение, как это имеет место в случае с конституционной ответственностью.

"Традиционное" деление юридической ответственности на виды проводится по отраслевому (материальному) признаку. И.С.Самошенко и М.Ф.Фарушкин определяют его как «...совокупное понятие, охватывающее ряд элементов, по которым один вид юридической ответственности отличается от другого». К таким элементам они относят: характер применяемых санкций, степень заключенного в ответственности государственного принуждения, первоочередность выполняемых задач, сферу действия [2; 185]. Особенности указанных элементов (заметим, что их перечень не является исчерпывающим, может быть дополнен или сокращен) и являются тем, что характеризует тот или иной вид юридической ответственности как отдельный, самостоятельный.

Итак, в качестве первого "отличительного" элемента того или иного вида юридической ответственности назван характер применяемых санкций. Это неслучайно, так как в отрасли, где возникает ответственность, объективно необходимо развитие внутриотраслевой системы мер государственного принуждения (санкций) [3; 41-42].

Доказать самостоятельность конституционной ответственности невозможно, не решив проблемы санкций в конституционном праве. Объясняется это не только и не столько тем, что тот или иной вид юридической ответственности необходимо и естественно опирается на специальные меры принуждения, которые предусмотрены соответствующей отраслью права, сколько тем, что выдвигаемые против конституционной ответственности возражения аргументируются именно отсутствием в "основополагающей" отрасли собственных санкций.

При этом выстраивается примерно следующая цепочка доказательств. Конституционное право не имеет системы собственных, конституционно-правовых, санкций. Санкция есть главный элемент особой разновидности правовых норм - норм юридической ответственности. Следовательно, отсутствие санкций в конституционном праве равнозначно отсутствию собственной отраслевой ответственности. Но это нисколько не умаляет силы и авторитетности конституционно-правовых предписаний, так как их реализация обеспечивается всеми отраслями права. Конституционное право защищено мерами уголовной, гражданско-правовой, административной и дисциплинарной ответственности. Как окончательный вывод - утверждение, что для конструирования конституционно-правовых санкций и конституционно-правовой ответственности нет ни необходимости, ни достаточных оснований [4; 134-136]. Таким образом, под сомнение ставится не только само существование данного института, но и его целесообразность.

Хотя эти утверждения являются не просто достаточно распространенными, но и стали почти аксиомой [5; 29], они не соответствуют ни действительному содержанию конституционно-правовых норм, ни конституционной практике. Во-первых, можно привести немало примеров того, как санкции "традиционных" видов юридической ответственности были не в состоянии обеспечить неотвратимость ответственности публичных органов и высших должностных лиц государства. Во-вторых, можно назвать целый ряд государственно-правовых мер, которые по своему характеру отличаются от уголовных, гражданско-правовых, административных, дисциплинарных, и которые, следовательно, не могут быть проявлением какого-либо из общепризнанных видов юридической ответственности. Так, исходя из сложившихся представлений о видах юридической ответственности, невозможно объяснить юридическую природу таких институтов как: лишение депутатских полномочий по решению представительного органа; отзыв депутата (данный институт содержится в конституционном праве ряда государств); отстранение от должности высших лиц государства (например, в порядке импичмента); признание выборов недействительными; запрет деятельности политической партии; лишение гражданства и т.д. Все вышеперечисленное есть не что иное, как санкции¹, причем санкции конституционно-правовые.

Итак, конституционное право имеет собственные санкции. Их наличие можно рассматривать как обстоятельство, подтверждающее существование конституционно-правовой ответственности.

И последнее. Конституционное право устанавливает общие дозволения и общие запреты, составляющие основу регулятивных и охранительных предписаний иных отраслей права. Именно поэтому нарушение конституционных норм может влечь не только конституционную, но и уголовную, гражданско-правовую, административную и дисциплинарную ответственность – в зависимости от характера правонарушения, статуса его субъекта, процедуры применения и т.д. Значит, конституционная ответственность может наступить за нарушение конституционных предписаний, но не всякая ответственность за их нарушение будет являться конституционной ответственностью. В связи с этим следует отличать ответственность за нарушение конституционных норм и собственно конституционную ответственность. Первая включает в себя все виды юридической ответственности, опирается на совокупность существующих правовых санкций и в этом смысле может быть воспринята как юридическая ответственность в целом [6; 51]; вторая же является самостоятельным видом юридической ответственности и составной частью первой.

ЛИТЕРАТУРА

1. Шон Д.Т. Конституционная ответственность // Государство и право. - 1995. - № 7. - С. 35-43
2. Самошенко И.С., Фарушкин М.Ф. Ответственность по советскому законодательству. - М., 1971. - 250с
3. Зражевская Т.Д. Ответственность по советскому государственному праву. - Воронеж, 1980. - 155с
4. Базылев Б.Т. Сущность санкций в советском праве // Правоведение. - 1976. - № 5. - С. 138-141
5. Авакьян С.А. Санкции в советском государственном праве // Советское государство и право. - 1973. - № 11. - С. 29-36
6. Шаповал В.М. Перспективи розвитку науки конституційного права в Україні // Право України. - 1996. - № 9. - С.50-59.

¹ Санкции – это основная группа государственно-принудительных мер, отличающихся от всех иных тем, что они выступают в качестве государственно-властной реакции на факт противоправного поведения, направлены на предупреждение правонарушений и иного противоправного поведения, на ликвидацию их последствий, связаны с воздействием на правонарушителя и всем этим выражают особую правовую оценку противоправного поведения, на ликвидацию их последствий, связаны с воздействием на правонарушителя и всем этим выражают особую правовую оценку противоправного поведения, противоправной ситуации. См. Алексеев С.С. Общая теория права. В 2-х тт. Т1. – М., 1981. с.270.

**РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ
В УМОВАХ РИНКОВОГО РЕФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВИ**

УДК 005;007;35;658;338

Найдюнова М.В. (Харківський інститут управління)

За останні роки Україна значно змінилася. Суспільство стало більш демократичним, комуністична партія більше не визначає офіційну ідеологію і не керує державою. Україна стала відкритою країною для всіх країн світу, а також для нового плюралізму думок і способів життя.

Серйозним змінам піддалася й українська економіка. Відбувся перехід від централізованої планової до ринкової економіки. Застій економіки, що почався чверть століття назад, переріс у неймовірний спад виробництва. Нерівність підсилилася, масова бідність стала реальністю життя. Досить незвичайним є те, що це відбувається в країні з достатнім природно-ресурсним потенціалом, відносно добре освітньою робочою силою, промисловими і технологічними традиціями. Для України ж така аномалія здається зовсім звичайним явищем.

Стартові умови в Україні завжди вважалися набагато гірше стартових умов країн Центральної Європи: віддаленість України від ринкової економіки була більш значною, її соціалістичний період тривав довше, ніж в інших країнах, структурна деформація (наприклад, поділ військової і цивільної важкої промисловості) була сильно виражена, соціалістичні економічні реформи були непомітними, а приватний сектор в економіці взагалі був відсутній. В Україні не було рушійних сил цивільного суспільства і плюс до цього величезна залежність (і економічна, і соціальна, можна навіть сказати, етнічна) від Росії. Після розвалу радянської системи виявилось, що в Україні відсутні кілька важливих інститутів.

Список проблем України набагато довший, ніж ми представили тут. Але ці проблеми можуть бути урівноважені трьома факторами:

- Україна може розраховувати на іноземну допомогу, оскільки має досить велику територію в рамках Європи, військову історію і політичне значення;
- багаті природні ресурси, освітні люди і технології можуть стати основою для росту;
- сприятливе географічне розташування України в центрі Європи дозволяє їй одержувати вигоди від міжнародної торгівлі.

На жаль, замість того, щоб скористатися своїм величезним потенціалом, Україна виявилася в одній із самих жорстоких у новітній економічній історії депресії. По глибині і тривалості економічного спаду Україна виділяється навіть серед країн колишнього СРСР: спад продовжується вже близько 9 років, падіння ВВП перевищило 60%.

Падіння ВВП негативно відбилося на рівні життя людей в Україні. Сьогодні більшість українських громадян змушені жити на доходи, що складають менше половини тих доходів, що вони мали ще кілька років назад. Як мінімум, 30% сімей знаходяться за рисою бідності. Збільшується кількість захворювань, зв'язаних із соціальними проблемами, росте смертність, скорочується середня тривалість життя, зменшується чисельність населення.

Економічний спад в Україні ще підсилюється через слабкі політичні рішення і відсутність розумної економічної стратегії.

Ще один приклад цієї нерозумності - формування бюджету України. Нинішній проект Основного фінансового закону країни викликає особливу стурбованість освітнянської громадськості України, яка вболіває за інтелектуальний престиж держави та її конкурентоспроможність у світі. Цей проект підготовлений на низькому рівні і ґрунтується на старій податковій системі.

Однієї з найбільш гострих проблем сучасного державного управління є управління окремими регіонами і створення ефективної регіональної політики України. Регіональна проблематика завжди мала пріоритетний напрямок. У даний момент ці питання загострені у зв'язку з передачею регіонам багатьох функцій, що були неможливі раніше.

Українські регіони, де в середньому проживає 2,05 млн. чол., дуже маленькі, щоб стати самостійними економічними одиницями. Звичайно єдине велике промислове підприємство, що знаходиться в регіоні, залежить від робочих місць, соціальних послуг, податкових надходжень. Посади надаються на основі родинних зв'язків, аутсайтери укладають угоди між собою, а саме підприємство є вогнищем корупції. В процес прийняття рішень на регіональному рівні не є публічним і його легше контролювати зверху, ніж на регіональному рівні. Однак, регіональна економічна політика часто менш ефективна, ніж очікує центральний уряд. Але є і позитивний момент: регіони діляться між собою досвідом. Це вагомий аргумент на користь конкуренції іноземних і внутрішніх інвестицій.

Основними цілями державної політики в сфері регіонального управління є такі.

1. Забезпечення умов для економічного росту регіонів.
2. Ефективне розміщення регіональних ресурсів.
3. Надання громадянам України державних послуг у всіх регіонах країни.

Нами виявлені наступні проблеми в сфері регіонального управління, що вимагають негайного рішення:

- успадкована від Радянського Союзу управлінська машина, що не може надавати керівникам і підприємствам обґрунтований аналіз наслідків упровадження різних політичних і економічних рішень на всіх рівнях ієрархії;
- недостатній рівень кваліфікації державних службовців, відсутність стратегічного бачення і стратегічного мислення;
- відсутність легітимних центрів розробки стратегії, а також прозорливості і зворотного зв'язку;
- невизначеність щодо пріоритетних цілей держави;
- невизначеність щодо відповідальності і критеріїв оцінки виконання рішень на різних рівнях управлінської ієрархії;
- недостатній суспільний контроль за прийняттям і виконанням рішень, недостатня роль громадських організацій.

У якості можливих заходів щодо подолання сформованої ситуації можна виділити наступні:

- створення управлінського апарату, здатного готувати й обґрунтовувати рішення, оцінювати можливі наслідки кожного з них і готового особисто відповідати за ці наслідки;
- переформування управлінської структури по функціональному принципу на всіх рівнях регіональної ієрархії;
- створення інституційної здатності аналізу рішень;
- залучення громадськості до процесу прийняття рішень;
- чітке розмежування державних і приватних послуг, надання державою тільки державних послуг;
- упровадження твердої відповідальності посадових осіб за прийняття рішень, а також розподіл повноважень і відповідальності.

Для здійснення цих заходів у держави є об'єктивні ресурси і перешкоди:

- по-перше, це інтереси громадян, що зацікавлені в створенні державної регіональної машини, що чуyno реагує на завдання суспільства;

- по-друге, відсутність досвіду і знань по ефективному управлінню, відсутність відповідальності за здійснення реформ і великий, неефективний державний апарат, як на вищому рівні, так і на місцевому.

Крім цього, усі ці заходи неможливі без реформування системи соціального захисту. Головна ціль держави у цьому секторі – підвищення рівня добробуту громадян та забезпечення адресності державної допомоги. У цьому секторі необхідно впроваджувати наступні заходи: негайно провести реформу адміністрування соціального захисту; забезпечити адресний характер надання допомоги; переглянути критерії й умови призначення соціальних виплат та допомог; розробити і затвердити критерії бідності та державну програму подолання бідності; скасувати соціально не виправдані та економічно не обгрунтовані пільги; розвивати недержавні системи соціального захисту; розробити навчальні програми для осіб, які впроваджують реформу системи соціального захисту.

Для здійснення цих заходів у держави є об'єктивні ресурси і перешкоди. По-перше, легалізація тінювого бізнесу та залучення приватного бізнесу, розвиток недержавних систем соціального захисту; По-друге, інертність громадського мислення, недовіра громадян до уряду і до змін, не реформована система управління.

Уряд часто і переконливо говорить про бажання України бути частиною сучасної Європи і вже зроблено важливі кроки в цьому напрямку. Однак, багато питань залишилося невирішеними. У першу чергу вимагає рішення проблема невідповідності української економіки європейським стандартам. Ми вважаємо, що політика спрямована на підвищення добробуту приведе до прискорення європейської інтеграції, а також сприяє твердженню України як держави, що вибрала демократичний шлях розвитку.

СИСТЕМА ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В УКРАИНЕ

УДК 330.16: 321.728(477) + 330.117

Липов В.В. (ХНУ им.В.Н.Каразина)

Из определения гражданского общества как общества, характеризующегося самоуправлением индивидов и ассоциаций граждан, защищенных от прямого вмешательства и произвольной регламентации их деятельности со стороны государственной власти, логически следует ключевое значение ценностных ориентаций в качестве регуляторов социального поведения индивидов. Именно ценности, как стабильные, объективированные, субъективно-психологические регулятивные отношения личности, определяют ее мировосприятие, мировоззрение, нацеленность и характер деятельности. Свобода личности, как основа гражданского общества, предполагает наличие в противоположность внешних, регулируемых государством, внутренних, социальных детерминантов поведения, в качестве которых выступают ценности.

Уже в 1767 году шотландский философ-этик А.Фергюссон в "Эссе по истории гражданского общества" определял последнее как состояние цивилизованности, противопоставляя западный тип государственного управления восточному деспотизму. Экономическую основу цивилизованности, гражданского общества ученый видел в наличии частной собственности. Закономерным дополнением к ней выступает федеративная политическая система. В основе идеологической системы лежит субсидиарность, рассматривающая интересы и права личности в качестве приоритетных ценностей. Восточный тип государственного управления отличается отсутствием частной собственности, унитарной политической системой, коммунитарным

характером идеологической системы основанной на приоритете интересов социальных коллективов и общества в целом. Таким образом, в основе определения гражданского общества вплоть до второй половины XX века оказывается противопоставление двух коренным образом отличавшихся систем ценностных ориентаций.

Начавшееся в 50-х гг XX ст. бурное экономическое развитие государств ЮВА сопровождается стремительной демократизацией общественной жизни. Ее основу составляет гармоничная интеграция ценностей экономики рыночного типа с ценностями традиционной культуры. Происходят изменения, как в самих системах ценностей, так и в представлениях о сущности и механизмах функционирования гражданского общества.

Географическое положение, историческая судьба предопределили сочетание в менталитете нашего народа ценностных ориентаций свойственных обоим типам цивилизационного развития. Все это обуславливает необходимость изучения и творческого преломления в процессе формирования гражданского общества в Украине опыта, накопленного как в странах Европы, так и в быстроразвивающихся государствах других регионов. При этом первоочередная задача сводится к изучению системы ценностных отношений, особенностей ценностных ориентаций украинского народа, возможностей и путей их трансформации в соответствии с изменяющимися социально-экономическими условиями.

Ценностные ориентации представляют целостную иерархическую систему, составными частями которой являются праценности первобытной общины как основа этосных ценностей, индивидуальные эстетические, личностно-коллективные нравственные, групповые правовые, политические и религиозные, интегративные экзистенциальные и художественные ценности, своеобразным проявлением которых в условиях современной хозяйственной жизни выступают "виртуальные ценности". Ценностная система личности носит интегративный, комплексный, комплиментарный, целостный, динамический характер. "Экономические ценности" являются интегрированным проявлением в хозяйственной сфере всего комплекса ценностных отношений.

Именно праценности находятся в основе описанных К.Юнгом архетипов, составляющих содержание коллективного бессознательного. Праценности формируют структурообразующую основу этосных ценностей. Этосные ценности, оказывают, вероятно, наиболее существенное влияние на принятие индивидом критически значимых для него ценностных суждений. Выявление этосных ценностей возможно лишь косвенным путем, посредством анализа таких элементов национальной культуры как мифы, верования, обряды, традиции. Структура этосных ценностей остается стабильной и неизменной в течение всей жизни субъекта. Формируются они под долгосрочным влиянием природной среды. В менталитете украинского народа это влияние находит свое выражение в стремлении к гармоничному сочетанию индивидуализма и коллективизма, открытости, дружелюбном отношении к окружающей среде, трудолюбию.

В экзистенциальных ценностях фиксируется духовное ядро субъекта, они выступают в качестве центральной категории самосознания, смысла существования, значения жизни. На родовом уровне актуализация экзистенциальной ценности происходит в связи с провозглашением независимости Украины. В размышлениях Заратустры находим следующее объяснение происходящего: "Ни один народ не мог бы жить, не сделав сперва оценки, если хочет он сохранить себя, он не должен оценивать так, как оценивает сосед." Кто мы? В чем наша сущность? Каковы наша миссия и место в этом мире? Куда мы идем? Постановка этих и подобных им вопросов отражает стремление народа к самоопределению, самоидентификации. Экзистенциальные ценности формулируются под воздействием социально-экономической среды они наиболее динамичны.

Изменение идеологических парадигм развития общества с неизбежностью порождает конфликт между динамично меняющимися экзистенциальными и значительно более консервативными правовыми, политическими, религиозными ценностями. Наиболее яркое выражение это противоречие находит в анекдотах о "Новых ...".

Политические ценности рождаются на социально-психологическом уровне общественного сознания, как общие для макрогрупп черты характера, сословной психологии, классового самосознания. Они воплощаются в соответствующих мировоззренческих установках. На уровне общественно-экономического устройства они находят свое конкретное выражение в представлениях индивида об оптимальном общественном порядке, степени свободы, стабильности и дисциплины, равенстве и социальной справедливости, допустимом уровне реформизма, радикализма или консерватизма. На уровне регулирования социально-экономических отношений политические ценности определяют отношение личности к проблемам эксплуатации, конкуренции, собственности, подходы к пониманию проблемы справедливости вознаграждения способностей и усилий. На этом уровне политические ценности находят свое выражение в представлениях об оптимальных принципах экономической власти и распределения, нацеленности личности на борьбу за групповые экономические интересы, компромиссы, социальный мир и сотрудничество, уровне государственного вмешательства в сферу экономики, отношении к богатству и бедности.

Определяющее влияние на формирование политических ценностей оказывают средства массовой информации. Существенное значение имеет характер и интенсивность социальных связей субъекта, его сословно-классовая принадлежность. Политические ценности, если не затрагивают экзистенциальные, не входят в противоречие с этическими и религиозными могут быть достаточно подвижны и изменчивы. Они обуславливаются свойствами материально-технической среды, их кардинальный пересмотр является длительным процессом, охватывающим жизнь нескольких поколений. Широкий разброс мнений о путях развития политическое системы в Украине, множество карликовых партий свидетельствуют о продолжающемся процессе формулирования общезначимых политических ценностей.

Представления любой веры о ценностях претендуют на абсолютную истинность и всеохватность. Особенностью православного течения в христианском вероучении является приоритет духовного над мирским, общим перед индивидуальным. В результате полезность любой деятельности рассматривается не по утилитарному результату, а по ее духовной мотивации. Стремление к богатству, предприимчивость не признается угодной Богу деятельностью. В повседневной жизни хозяйственные дела мирян регулируются традиционными нерелигиозными ценностями. Устои веры проявляют себя в системе институтов обрядов и обычаев. Закладываются религиозные ценности в сознание индивида в детском возрасте, под влиянием семьи, окружающей среды, существенное влияние на интенсивность их проявления оказывают коллизии жизненного пути человека.

Социально-экономическая политика должна основываться на сложившейся системе ценностей с акцентом на более стабильных (этический, религиозный) и подвижном (экзистенциальный) ее компонентах. Процесс формирования системы ценностных отношений личности имеет свои особенности и их учет в ходе построения гражданского общества в Украине будет способствовать ускорению создания его ценностного базиса. Значительным потенциалом по формированию ценностных отношений труженика располагает система стимулирования и оплаты труда.

ЩОДО ПИТАННЯ ПРО ОРГАНИ СУДДІВСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ
УДК 347.97/199

Білова О.В. (НЮАУ ім. Ярослава Мудрого)

Виходячи з закріплених статтями 8 та 55 Конституції України положень про верховенство права та гарантування судового захисту конституційних прав і свобод, судова діяльність має бути спрямована на захист цих прав і свобод від будь-яких посягань шляхом забезпечення своєчасного та якісного розгляду конкретних справ.

Для забезпечення такого розгляду необхідно побудувати незалежну, внутрішню організовану та компетентну судову владу, здатну максимально ефективно виконувати свої функції. Реальне ж існування незалежної судової влади неможливе без узгодженої правової бази, яка б закріплювала її демократичні засади, та створення відповідних умов для забезпечення діяльності органів цієї влади. А це можливо тільки за умови допомоги з боку самої судової влади, а саме суддівського корпусу, органів, які його представляють.

В Україні такими органами є органи суддівського самоврядування, які відповідно до ст. 25 Закону України "Про статус суддів" утворюються для вираження інтересів суддів як носіїв судової влади [1]. Закон України "Про органи суддівського самоврядування" передбачає функціонування слідуючих органів суддівського самоврядування, види та порядок формування яких представлені на рис 1 [2]

У Законі "Про органи суддівського самоврядування", який регламентує повноваження, порядок скликання та проведення конференцій, зборів та З'їзду суддів України, відзначено, що суддівське самоврядування є однією з найважливіших гарантій забезпечення незалежності судів і суддів України. [2]

Це цілком відповідає тим завданням, які передбачає стаття 3 вказаного закону, а саме:

- 1) створення найбільш сприятливих умов для забезпечення діяльності судів;
- 2) удосконалення підготовки кадрів, підвищення кваліфікації суддів, подання їм методичної допомоги;
- 3) зміцнення незалежності суддів, захист від втручання в їх судову діяльність.

Аналіз цих завдань та мета створення органів суддівського самоврядування свідчать про те, що їх діяльність має бути спрямована на вирішення комплексу питань з організаційного та матеріально-технічного забезпечення діяльності судів, удосконалення кваліфікаційної підготовки суддівських кадрів, а також захисту інтересів суддів в державних органах та громадських організаціях.

Вирішення цих завдань в значній мірі може впливати на ефективність функціонування судової влади, що, в свою чергу, буде залежати не тільки від активності самих суддів, що входять до складу органів суддівського самоврядування, а й від досконалості нормативних актів, що закріплюють повноваження цих органів та юридичну силу їх рішень.

Одним з факторів, що обумовлює соціальну корисність органів суддівського самоврядування є те, що до їх складу (відповідно передбаченому законом порядку їх формування) повинні увійти найкваліфікованіші представники суддівського корпусу, найбільш досвідчені фахівці. Високий рівень знання ними проблем законодавства та практики його застосування знайшов своє втілення у певних повноваженнях конференцій, зборів та З'їзду суддів України. Так, ці органи наділені повноваженнями обговорювати питання застосування законодавства, що виникли у судовій практиці, пропозиції суддів про необхідність дачі роз'яснень з цих питань; звертатися до Верховного Суду України з пропозиціями про внесення в порядку законодавчої ініціативи подання до Верховної Ради України про зміни до законодавства чи про

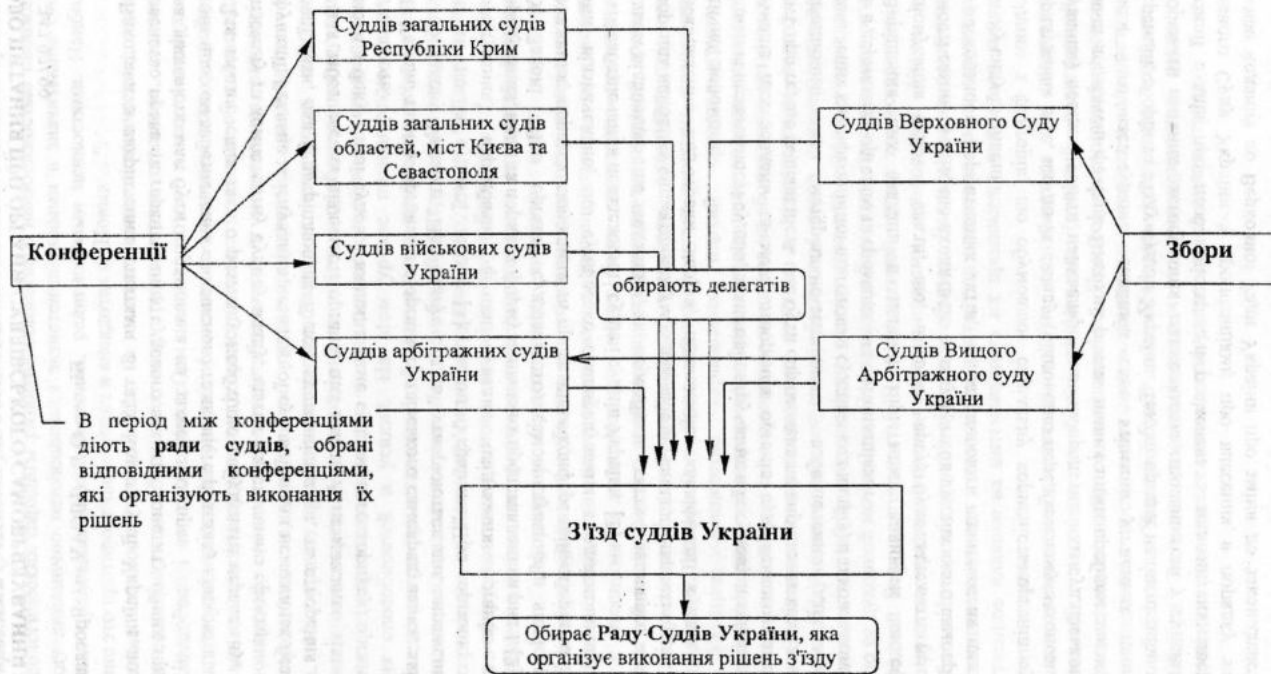

Рис. 1 Види та порядок формування органів суддівського самоврядування відповідно до Закону України "Про органи суддівського самоврядування"

тлумачення законів. Але закон не передбачає обов'язковості прийняття участі органами суддівського самоврядування в обговоренні законопроектів, що стосуються діяльності судів та статусу суддів. Таке обмеження компетенції органів суддівського самоврядування не узгоджується з положенням Європейської Хартії про статус суддів, яка передбачає залучення суддів чи їх представників до консультацій з приводу внесення будь-яких змін до їх статусу і з приводу визначення умов їх забезпечення.

Найбільш дискусійним статус є питання з приводу того, яким саме органом повинне здійснюватися матеріально-технічне та організаційне забезпечення діяльності судів. Діюче законодавство відносить ці повноваження до компетенції Міністерства юстиції України та його управлінь на місцях, тобто до компетенції органів виконавчої влади, що робить роль представників суддівського корпусу та органів суддівського самоврядування у вирішенні цих питань другорядною.

Кроком у напрямку зміни такого становища було створення у 1998 році Вищої ради юстиції, трьох з двадцяти членів якої, відповідно до закону "Про Вищу Раду юстиції", обирає з'їзд суддів України. [4] Саме на цей орган спільно з кваліфікаційними комісіями суддів була покладена відповідальність за формування високопрофесійного суддівського корпусу.

Що стосується повноважень органів суддівського самоврядування відносно організаційного та матеріально-технічного забезпечення судів то вирішення питання про межі таких повноважень залежить від законодавчого закріплення порядку здійснення матеріально-технічного та організаційного управління діяльністю судів. Це повинен вирішити новий закон "Про судоустрій". Підходи до встановлення взаємовідносин між виконавчою та судовою владами багато в чому залежать від тих традицій у цих взаємовідносинах, що склалися у нашій державі протягом останніх десятиліть, коли Міністерство юстиції мало змогу втручатися у судову діяльність. Тому зараз бажання змінити це становище таким чином, аби звести до мінімуму вплив виконавчої влади на судову діяльність, ставить питання забезпечення діяльності судів у ряд головних, поряд з питаннями конституційних основ судової влади, статусу суддів та гарантій їх незалежності. Забезпечення діяльності судів – це важлива державна діяльність, що спрямована на можливість нормального функціонування судів, що передбачає забезпечення доступу громадян до правосуддя.

Існуючі зараз проекти закону "Про судоустрій" передбачають різні моделі системи забезпечення судів. Від вибору законодавців буде залежати, який шлях обере Україна. Чи це буде така модель, що передбачає збереження повноважень Міністерства юстиції з матеріально-технічного та організаційного забезпечення судів, та й ще наділення Президента непередбаченими Конституцією повноваженнями по призначенню голів судів усіх ланок (крім голови Верховного суду) за поданням Міністерства юстиції. Це означає, звичайно, що він буде мати і право звільняти їх з посад. А це вже, безумовно, є важелем впливу на правосуддя.

Але, можливо, одержати перемогу інша позиція, яка має багато прихильників, у тому числі серед представників суддівського корпусу. Згідно з нею при збереженні існування Міністерства юстиції з обмеженими функціями питання забезпечення судової системи бере на себе спеціальний державний орган - Судова адміністрація, який утворюється виключно для цих цілей та підконтрольний органам суддівського самоврядування. У разі обрання такого шляху роль та повноваження самоурядовчих суддівських органів будуть розширені, насамперед, у напрямку взаємодії з вищезазначеним спеціальним органом. По цьому шляху пішли багато європейських країн таких, наприклад, як Російська Федерація, Угорщина, Ірландія. Враховуючи ті традиції взаємовідносин виконавчої та судової влади, що склалися в умовах однопартійної та командно-адміністративної системи, більш надійним для України вважається другий варіант. Деякі

країни Західної Європи, як наприклад, Німеччина та Австрія, можуть собі "дозволити" класичну модель організаційного та матеріально-технічного забезпечення судів через Міністерство юстиції, враховуючи існування там реального розподілу влади, високого рівня правової культури чиновників та менталітету суспільства. [5, с. 90-108]

Постійнодіючими в періоди між конференціями та з'їздами суддів є Ради суддів обласних та прирівнених до них судів, загальних судів республіки Крим, військових судів та арбітражних судів, а також Рада суддів України. Виникнення безлічі питань з діяльності судів саме у цей період та, часто, необхідність їх негайного вирішення потребують надання Радам суддів відповідних повноважень з питань організаційного, матеріально-технічного та кадрового забезпечення судів. Відповідно ж до закону "Про органи суддівського самоврядування" ради суддів областей мають право лише скликати позачергову конференцію, а Рада суддів України - позачерговий з'їзд суддів України. Їх рішення з усіх інших питань мають рекомендаційний характер. Про необхідність вдосконалення повноважень рад суддів йшлося на останньому, IV з'їзді суддів України [6, с. 10]. Також викликає зауваження відсутність законодавчого закріплення термінів розгляду рішень органів суддівського самоврядування, направлених тим державним органам чи службовим особам, яких вони торкаються чи яким вони адресовані. Це негативним чином впливає на дієвість цих рішень та на своєчасність реагування на них.

Підсумовуючи вищесказане, необхідно зазначити, що удосконалення нормативного регулювання діяльності органів суддівського самоврядування, розширення їх компетенцій, а саме включення цих органів до механізмів взаємодії судової влади з законодавчою та виконавчою, а також до механізму забезпечення судової діяльності реально сприятиме становленню судової влади у нашій державі та більш динамічному здійсненню судово-правової реформи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України "Про статус суддів" від 15.12.92 р. // Відомості Верховної Ради України, - 1993. - № 8. - Ст. 56.
2. Закон України "Про органи суддівського самоврядування" від 02.02.94 р. // Відомості Верховної Ради України, - 1994. - № 22. - Ст. 138.
3. Європейська Хартія про статус суддів.
4. Верховний Суд України. IV зустріч Голоів Верховних Судів держав Центральної та Східної Європи 12-14 жовтня 1998 р. Документи і матеріали. - К., 1998. - 140 с. - с. 90-108.
5. Закон України "Про Вищу Раду юстиції" від 15.01.98 р. // Відомості Верховної Ради України, - 1998. - № 25. - Ст. 146.
6. Підсумки IV з'їзду суддів України. // Вісник Верховного Суду України, - 2000 р. - № 1 - с. 4-13.

КОМУНАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ, ЯК МАЙНОВА ОСНОВА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

УДК 347.218.1

Первомайський О.О. (НЮАУ ім. Ярослава Мудрого)

З прийняттям Конституції України перед юридичною наукою, в першу чергу, цивільним правом, постало завдання дослідження сутності комунальної власності, як одного з проявів публічної власності. Актуальність таких наукових пошуків обумовлена також тією обставиною, що комунальна власність на Україні існувала ще з 1991 року – часу прийняття Закону України «Про власність», однак до 28.06.1996 року цим терміном позначалось зовсім інше поняття: власність адміністративно-територіальної одиниці, як різновид державної власності. Виходя з цього, аналіз поняття комунальної власності та інших пов'язаних з ним юридичних явищ має значну новизну, а важливість комунальної власності, як майнової основи підґрунтя місцевого самоврядування, в

свою чергу, обумовлює і його наукову та практичну необхідність.

Законодавчому регулюванню відносин комунальної власності, окрім Конституції України, в певній частині присвячені також Закони України: «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про передачу державного та комунального майна», «Про оренду державного та комунального майна», «Про концесію» та ряд інших законодавчих та підзаконних нормативних актів. Знаходяться на опрацюванні в профільних комітетах Верховної Ради України і кілька законопроектів, що тим чи іншим чином стосуються комунальної власності, зокрема законопроекти депутатів О.О.Мороза, В.П.Семенюк та В.Й. Матвєєва про право комунальної власності та управління нею. Отже можливо констатувати, що законодавче пігрунття регулювання відносин власності частково вже склалося і в майбутньому має певні перспективи у своєму логічному завершенні. Однак очевидно також і те, що вже існуюче законодавство з цих питань не позбавлене деяких недоліків, які проявляються переважно у внутрішніх суперечностях та прогалинах, стосовно управління об'єктами цієї власності.

Перше принципове питання – це визначення поняття комунальної власності. Легальну дефініцію пропонує нам ст.1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», згідно з яким під такою власністю розуміється право територіальної громади володіти, доцільно, економно, ефективно користуватися і розпоряджатися на свій розсуд і в своїх інтересах майном, що належить їй, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування. Аналіз цього визначення приводить до висновку, що у цілому комунальний власник має три класичних повноваження, які складають зміст права власності: володіти, користуватися та розпоряджатися об'єктами своєї власності. Однак є і певна відмінність у визначенні, що пов'язано із зазначенням *deferencia specifica* стосовно такого повноваження, як користування. Комунальну власність згідно ст.1 вищевказаного Закону України слід використовувати лише «доцільно, економно та ефективно». На наш погляд, таке «обтяження» визначення поняття комунальної власності зайве і в цілому не слугує покращанню розуміння сутності такої власності. Кожен власник має можливість досягти або щонайменше бажати досягти максимальної ефективності, економності та доцільності використання об'єктів своєї власності. При цьому слід пам'ятати, що це, тим не менше, стосується формулювання однієї з правомочностей власника, тобто ні в якому разі не може бути витлумачене, як одночасно і його обов'язок до такого ефективного, економного та доцільного використання. Звичайно те, що комунальна власність є публічною власністю зумовлює її принципову відмінність від приватної власності, оскільки, якщо перша слугує приватним інтересам якоїсь однієї особи, то друга - спільним інтересам цілої громади. Однак остання отримавши персоніфікацію цивільно-правовими засобами у якості єдиного суб'єкту цивільного права, виступає такою ж особою, як і фізична чи юридична особа. Отже в цьому аспекті не має вагомих підстав фактично звужувати зміст однієї з правомочностей (а саме: користування) комунального власника. Інша справа, що дійсно існує проблема неналежного використання комунального майна, але вирішення цієї проблеми пов'язане з розробленням ефективних юридичних механізмів управління цим майном, тобто інакше реальне досягнення в користуванні об'єктами комунальної власності цілей, яким вони слугують – задовольняти інтереси мешканців тієї чи іншої територіальної громади, що і передбачено частиною третьою ст.41 Конституції України.

Ст.1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» надає визначення і суб'єкту комунальної власності. Ним є територіальна громада - сукупність жителів, які об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста чи району міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр. Таким чином, на підставі цієї дефініції можливо стверджувати про докорінну зміну розуміння

комунального власника, яким до прийняття Конституції України були адміністративно-територіальні одиниці, в першу чергу, області України. На сьогоднішній час суб'єктами комунальної власності являються територіальні громади сіл, селищ, міст та районів у містах, а область, район області взагалі лишилися цивільної правосуб'єктності. Сдиною можливістю задовольняти загальні майнові інтереси мешканців всієї області (чи району) слугує передбачене для територіальних громад право об'єднувати належне їм майно на договірних засадах у режимі спільної власності і передавати його в управління обласним та районним радам.

Ствердження нового комунального власника на практиці зустрілося зі значними труднощами, оскільки, по-перше, потрібно було полишити думку про комунальну власність всього лише, як різновид державної власності, а, по-друге, усунути органи колишнього власника від фактично триваючого і надалі управлінням майном, що вже належить іншому суб'єкту.

Актуальним для міст з внутрішнім районним поділом є чітке вирішення питання про співвідношення таких комунальних власників, як територіальна громада міста та громади районів міста. Глумачення ст.ст.1, 5, 6, 16 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" дозволяє зробити висновок, що в містах, подібних Харкову, суб'єктами права комунальної власності є територіальні громади районів міста, а не територіальна громада міста у цілому. Представляти ці районні територіальні громади та здійснювати від їх імені та в їх інтересах функції та повноваження з місцевого самоврядування повинні відповідні районні ради. Рішення про створення останніх приймає територіальна громада міста або міська рада. У випадку ж не створення таких органів місцевого самоврядування, міська рада здійснює управління майном та фінансовими ресурсами, що є у власності територіальних громад, та відповідає за це майно.

Важливе значення, в свою чергу, має і та обставина, що зміна суб'єкту комунальної власності не є самодостатньою, так як головне в цій трансформації – зміна сутності такої власності. Залишаючись і надалі публічною власністю комунальна власність тим не менш має і принципову відмінність від державної власності, а саме: реальну можливість участі членів територіальної громади у формуванні волевиявлення суб'єкту комунальної власності, що не можливо на державному рівні. Тобто, рішення, наприклад, питання відчуження певного комунального майна слід включити до компетенції загальних зборів членів територіальної громади, що буде передбачене у статуті цієї громади. Очевидно, що такий юридичний механізм здійснення територіальною громадою, як суб'єктом цивільного права, правомочностей власника цілком відповідає і поняттю місцевого самоврядування під яким розуміється гарантоване державою право та реальна здатність мешканців того чи іншого села, селища, міста чи району міста самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції та законів України. Зрозуміло також і те, що рішення подібним шляхом долі державного майна не можливе.

Таким чином резюмуючи вищенаведене відмітимо наступне.

1. Не викликає сумнівів важливість комунального майна, як майнової та фінансової основи місцевого самоврядування, а тому обґрунтованим є дослідження різних аспектів зазначених.

2. Рухоме та нерухоме майно, доходи місцевого бюджету, позабюджетні кошти, земля, природні ресурси, що є у комунальній власності територіальних громад, повинні перебувати у ефективній власності. Це означає потребу створення гідної системи управління такою власністю.

3. На чолі вищезазначеної системи, тобто головним волевиявляючим утворенням територіальної громади слід утвердити загальні збори мешканців, а не відповідні ради, а тим більше виконкоми. Звичайно при цьому необхідно враховувати аспект доцільності,

тобто до компетенції загальних зборів слід віднести найбільш важливі питання пов'язані з управлінням комунальною власністю.

ДЕЯКІ ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПОГЛЯДІВ НА ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ

УДК 343.97: 141.5

Литвинов О.М. (Харківський УВС)

Протистояння суспільства та злочинності нараховує не одне тисячоліття. Окремий історичний період характеризується відмінним від інших (а під час навіть протилежним) розумінням суті як самої протидії злочинності, так і, зокрема, її попередження. Злочинність на сучасному етапі розвитку суспільства несе загрозу всьому соціальному: вона загрожує не лише інтересам окремої особи, але й достатньо великим групам населення; вона вже відкрито підриває основи державності в окремих регіонах; вона намагається подолати обмеження і досягти світового панування.

Ще в давні часи людство зрозуміло про загрозу, що йому несе злочинність. В ті часи найбільш впливовим засобом на злочинність була релігія. Їй вдалося ідеально реалізувати в свідомості віруючих принцип невідворотності покарання (яке буде накладено в загробному житті), вона контролювала не лише вчинки, але й думки, які можуть стати відомими Богу. Таким чином, релігійна форма соціального контролю виявилася найбільш всесосяжною. Історичні пам'ятки, що дійшли до нас з тих давніх часів, свідчать, що найбільш міцні системи релігійного впливу на суспільне буття були створені в IV-III тисячоліттях до нашої ери в Стародавньому Єгипті, Вавилоні, Індії.

Грецькі філософи Платон і Аристотель вже більш цілеспрямовано вивчали злочинність. Теорія боротьби зі злочинністю у Платона настільки багатоаспектна й детальна, що включає в себе не лише найбільш ефективні, з точки зору Платона, заходи покарання, але й оптимальну кількість в'язниць в державі [1, с.406]. Автор пропонував встановлювати закони та загрожувати покаранням для запобігання шкідливим вчинкам [1, с.337]. Він викрив негативну роль безкарності як однієї з причин протиправних дій [1, с.340].

Аристотель схилився до думки, що при формуванні особи злочинця первісне значення має соціальне середовище. Він особливо виділяв серед заходів впливу на злочинність наступні: справедливий державний устрій; стабільність законів; їх зверхність над посадовими особами; боротьба з корупцією; розвиток економіки, що забезпечує високий рівень життя; надання можливості населенню реалізувати свою активність [2, с.295-374].

Символом середньовіччя в плані попередження злочинності стало панування релігійних поглядів на сутність злочинності (як прояв зла людського) та методи боротьби з нею. Релігійні ідеологи заклали елементи теоретичних дослідів, які, трансформувавши, збереглися й до наших часів в основі практики попереджувального впливу на злочинність: розгляд злочинності в якості прояву зла; свобода волевиявлення особи як основа карної практики; особливий внутрішній та зовнішній стан злочинців та можливості попередньої діагностики [3, с.86].

В основу творів великих просвітителів XVIII століття (філософи Руссо, Вольтер, Дідро, Монтеск'є, Беккарія) був покладений принцип гуманізму. Вони висунули багато положень щодо гуманізації всієї системи впливу на злочинність за рахунок зменшення ролі та ступеня застосування кари. Встановлення рівності громадян, ліквідація шлidenності та безправ'я найбільш знедолених соціальних верств, за їх думкою, призведуть до зниження рівня злочинності. Гармонія в суспільстві та соціальний мир –

найкращий засіб усунення злочинності. Основними концептуальними положеннями попередження злочинності вони вважали наступні: краще попереджувати злочини, ніж карати за них; суспільству необхідна проста, ясна та надійно захищена правова база; єдиною мірою покарання має бути заподіяна шкода; метою покарання є частина превенція; невідворотність покарання є найефективнішим стримуючим фактором для злочинності [4, с.243-395].

Кант, Гегель, Фейербах на рубежі XIX століття заклали основи класичного розуміння проблеми протидії злочинності. Основними ідеями даної концепції є наступні: людина є носієм вольної волі, а злочин – це результат його довільного вибору; процес прийняття рішення про скоєння злочину має виключно раціональний характер; посилення покарання – найбільш дієвий попереджувальний засіб [5, с.33 і далі]. Класична школа не приділяє уваги особі злочинця, який в той же час є початком та кінцевою метою попередження злочинності.

Засновники радикалізму К.Маркс та Ф.Енгельс пропонували якісно відмінні від своїх попередників концептуальні положення з приводу попередження злочинності. Вони вважали, що реалізувати ці ідеї можна лише у кількох державах, якщо не в цілому світі та з допомогою революційного реформаторства. На зміну метода репресивного втримання був запропонований метод зняття соціальної напруги, усунення протиріч, генеруючих злочинність. Замість того, щоб переводити соціальне протистояння в приховану форму, марксизм запропонував досягти соціального миру і таким чином ліквідувати саму загрозу злочинності. Але, правду кажучи, шлях до соціального миру був непростим – революційним [6, с.353].

Позитивісти (Е.Феррі, Е.Дюркгейм) намагалися розширити класичне розуміння попередження злочинності. Вони вважали, що основні сили суспільства в протидії злочинності мають бути сконцентровані не на загальній чи частій превенції (шляхом залякування та перевиховання), а на захисті суспільства від соціально небезпечних елементів. Вони проводили дослідження сутності злочинності та закономірностей її розвитку, використовуючи положення системного підходу. Центральне місце своєї концепції вони відводять еквівалентним покаранням (засоби, що замінюють покарання). Вони зробили висновок, що соціальними засобами можна нейтралізувати негативний вплив біологічних та спадкових рушійних сил злочинності, Вони розробили концепцію суспільної терапії злочинності та індивідуальної терапії злочинця [7, с.61-115].

Реформісти (Е.Фромм) перейняли новітні конструкції з різних концепцій. Запропонований ними шлях впливу на злочинність дуже дорого коштує та ефект від нього не такий помітний. Він є ефективним на етапі, коли суспільство досягне достатньо високого рівня соціальної зрілості та кримінологічної освіченості. Тоді люди розпочнуть орієнтуватися не на короткочасний успіх, а на стійкі тенденції зниження рівня злочинності. Е. Фромм змодулював суспільство, яке побудовано на принципово новій системі цінностей: місце таких цінностей, як “влада – власність – контроль”, мають зайняти “зростання – життя”, принцип “мати – накопичувати”, має бути замінений принципом “бути та ділитися”. Це суспільство не знає, що таке ієрархічні системи, контроль, вища ціль держави – всебічний розвиток людини, її свобода та незалежність, Автор добре розуміє, що його картина суспільства має досить утопічний вигляд. Але він впевнений, що в недалекому майбутньому з’являться умови для таких перетворень [8, с.28-29; 373-375].

Проведений нами стислий огляд деяких теоретичних концепцій попередження злочинності засвідчує їх різноманітність. Але наврайд чи це означає, що кримінальний феномен принципово не може бути пізнан. Більш вірогідно, що кожна теоретична концепція має межу розуміння, тобто рівень відповідей на поставлені запитання. Різноманітність, на наш погляд, є запорукою всебічного та об’єктивного дослідження, а

через це й розробки рекомендацій прикладного характеру по попередженню злочинності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Платон. Законы // Платон. Сочинения в трёх томах. Т.3. Ч.2. М., 1972.
2. Аристотель. Политика // Аристотель. Сочинения: В 4 томах. Т.4. М., 1993.
3. Августин А. Исповедь. М., 1992.
4. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях. М., 1989.
5. Кант И. Религия в пределах только разума // Кант И. Сочинения: В 8 томах. Т.6. М., 1994.
6. Энгельс Ф. Положение рабочего класса в Англии // Маркс К., Энгельс Ф. Полн. собр. соч. Т.2.
7. Иншаков С.М. Зарубежная криминология. – М.: Издательская группа Инфра М – Норма, 1997.
- Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. М., 1994.

ВИЗНАЧЕННЯ, ЗАХИСТ І ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНІ УКРАЇНИ

УДК 343.211.3

Пonomarenko Ю.А. (НЮОУ ім. Ярослава Мудрого)

Розбудова демократичної правової держави та формування громадянського суспільства в Україні не можливі без забезпечення режиму дотримання та захисту прав людини. Аксіоматичним у сучасному правознавстві стало положення про те, що права людини не даруються їй державою, суспільством, законом чи ще будь-ким, а є іманентно властивими їй від природи. Цивілізованими правовими системами визнається пріоритет прав людини, як загальнолюдської цінності, перед груповими, державними, класовими, національними та іншим цінностями. Саме тому законодавство країни, що прагне називатися демократичною, має не обмежуватися проголошенням переліку тих чи інших прав людини, а повинно, крім того, чітко визначити межі, за якими закінчується те чи інше право, створити надійну систему їх захисту від порушень з боку будь-кого, вичерпним чином визначити можливі випадки обмеження існуючих прав людини.

Проблема визначення меж прав людини породжена існуванням самих же прав людини. Оскільки кожна особа, попри те, що вона є автономним і вільним суб'єктом, все ж існує у соціумі серед таких же вільних і автономних суб'єктів, цілком обґрунтованою є теза про те, що права однієї людини закінчуються там, де починаються права іншої. Формальне ж визначення меж прав людини – прерогатива законодавства, у тому числі й кримінального. Визначаючи їх, кримінальний закон відіграє роль, протилежну ролі Конституції, і, в той же час, знаходиться з нею у нерозривному діалектичному зв'язку. В рамках такої їх взаємодії реалізується принцип "людині дозволено все, що не заборонено законом". При цьому КК України визначає межі існування прав людини шляхом встановлення вичерпного переліку забороненої злочинної поведінки, в якій не може бути виражена реалізація цих прав. Так, наприклад, право кожного на поширення інформації (стаття 34 Конституції України) не існує у вигляді права на розголошення державної таємниці (стаття 67 КК), права на наклеп (стаття 125 КК), права на образ (стаття 126 КК), права на вчинення інших злочинів, об'єктивна сторона яких полягає у поширенні інформації. Таким чином, визначене кримінальним законом коло злочинів є певною межею існування проголошеного Конституцією права людини.

Захист прав людини кримінальний закон України здійснює загалом двома способами. Перший з них – це надання особі можливості самій захищати свої права та права інших людей від порушень з боку кого б то не було. Другий спосіб – це передбачення в Особливій частині у якості злочинів діянь, що посягають на права

людини, та визначення санкцій за їх вчинення.

Перший спосіб захисту прав людини, передбачений КК, це приватний захист цих прав. Він полягає у забезпеченні можливості особи самій захищати свої права та права інших людей від порушень. На це спрямована, зокрема, стаття 15 КК, частина 1 якої встановлює, що "кожна людина має право на необхідну оборону". Необхідною обороною відповідно до частини 2 цієї ж статті є "дії, вчинені з метою захисту інтересів чи прав особи, яка захищається, або іншої особи ... від суспільно небезпечного посягання". Таким чином, відповідно до цих положень КК, кожна особа має право у разі порушення чи спроби порушення її прав чи прав іншої людини при вчиненні суспільно-небезпечного посягання, з метою захисту цих прав від порушення заподіяти шкоди тому хто посягає. Можливість активних дій з метою приватного захисту прав людини від порушень передбачається і статтею 16 КК "Крайня необхідність". Відповідно до частини 1 цієї статті "не є злочином дія, яка хоч і підпадає під ознаки діяння, передбаченого кримінальним законом, але вчинена в стані крайньої необхідності, тобто для усунення небезпеки, що загрожує ... особі чи правам цієї людини або інших громадян..."

Однак, визначення можливостей особи самій захищати свої права та права інших людей не є головним призначенням КК. Відповідно до частини 1 статті 1 КК він має завданням захист правопорядку, а у тому числі й прав людини, від злочинних посягань. Для здійснення цієї своєї задачі КК визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами, і встановлює покарання, що підлягають застосуванню до осіб, які вчинили злочини (частина 2 статті 1). Таким чином другий (проте не другорядний) спосіб захисту прав людини кримінальним законом – це публічний спосіб, який полягає у визначенні кола посягань на права людини, які є злочинами, та встановленні покарань за їх вчинення.

За чинним КК злочинами визнається широке коло посягань на права людини. Перелік цих злочинів, очевидно, буде більш системним і повним, якщо вдасться до їх класифікації відповідно до досить поширеної класифікації прав людини. Як відомо, права людини звичайно розподіляються на соціально-економічні, громадсько-політичні, культурні та особисті. Відповідно і злочини, що передбачені чинним КК, можна розподілити на злочини проти соціально-економічних, злочини проти громадсько-політичних, злочини проти культурних та злочини проти особистих прав людини.

До соціально-економічних прав людини відносяться, зокрема, право власності, право на працю і відпочинок, право на освіту, право на соціальний захист, право на охорону здоров'я тощо. Чинний КК передбачає ж відповідальність за порушення права власності людини у статтях 140-145; за порушення права на працю та її безпечні умови відповідно у статтях 133, 134 та 135; за порушення права на належну охорону здоров'я у статтях 108¹, 109, 113, 226 тощо. Кримінальна відповідальність за порушення деяких інших соціально-економічних прав людини передбачена проєктом нового КК.

Громадсько-політичні права людини пов'язані з її участю у політичному житті країни. Це, зокрема, виборче право, право на об'єднання у політичні партії та громадські організації, право на проведення мітингів, походів і демонстрацій тощо. Чинний КК передбачає відповідальність за порушення виборчого права у статтях 127-129¹, статті про відповідальність за порушення деяких інших громадсько-політичних прав людини містяться у проєкті нового КК, що, безумовно, слід визнати правильним.

Культурними правами людини є право на користування досягненнями культури; право вільної наукової, художньої, технічної творчості, право на освіту та інші. Чинний КК передбачає відповідальність за порушення права на вільну творчість та розпорядження її результатами у статтях 136 і 137.

Нарешті, особистими правами людини є право на життя, здоров'я, честь і гідність,

право на недоторканність приватного життя, право на недоторканність житла, кореспонденції і особисту недоторканність, право на вільний вибір місця свого перебування, право на вільне вираження своїх поглядів, право на свободу совісті тощо. Чинний КК передбачає відповідальність за порушення права на життя у статтях 93-98, права на здоров'я у статтях 101-105, права на честь і гідність у статтях 125 і 126 та інших; за порушення права на недоторканність житла у статті 130; за порушення права на недоторканність кореспонденції у статті 131; за порушення права на особисту свободу і вільний вибір місця свого перебування у статті 123; за порушення права на вільне висловлення своїх поглядів у статті 134¹; за порушення права на свободу совісті у статтях 66 і 139 тощо.

Крім цього, відповідальність за порушення будь-якого права людини, вчинене посадовою особою внаслідок зловживання владою чи перевищення влади, передбачається статтями 165 і 166 КК, а також низкою інших статей, що передбачають відповідальність за злочини, вчинювані посадовими особами.

Проте, не лише визначенням меж існування прав людини та їх охороною переймається кримінальний закон. Окрім того, він передбачає також види і обсяги можливого обмеження існуючих прав людини, яка вчинила злочин. Покарання, що їх передбачає кримінальний закон за вчинення злочинів, полягають у визначених ним же певних негативних наслідках для особи. Їх негативність проявляється як раз у тому, що вони тісно чи іншою мірою обмежують людину у певних її правах, а в окремих випадках – зовсім позбавляють цих прав. Так, наприклад, покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк обмежує право людини на свободу (стаття 29 Конституції), покарання у вигляді штрафу та конфіскації майна обмежують право власності особи (стаття 41 Конституції), покарання у вигляді позбавлення права займати певні посади чи займатися певною діяльністю обмежує право людини на вільний вибір роботи (стаття 43 Конституції) тощо. Переважна більшість передбачених чинним КК покарань – обмежень прав людини, що вчинила злочин, носить частковий характер. Лише в одному випадку – при засудженні особи до довічного позбавлення волі вона не обмежується у праві на особисту свободу, а позбавляється його. Разом з тим, стаття 21 Конституції, стаття 2 Загальної декларації прав людини, стаття 18 Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини не допускають позбавлення (відчуження) прав людини, а передбачають лише можливість їх обмеження. У цьому зв'язку постає, очевидно, питання про відповідність цим правовим актам існування такого покарання, як довічне позбавлення волі.

О РАЗВИТИИ АРХИТЕКТУРНОЙ КРИМИНОЛОГИИ

УДК 343.9

Лысодед А.В. (НЮАУ им. Ярослава Мудрого)

Одной из основных задач криминологии как науки о преступности является разработка и реализация различных мер социального и правового воздействия на последнюю с целью снижения ее уровня до определенного уровня, который доступен государству и обществу с учетом экономических, социальных, общественно-психологических условий их существования в данный период развития [1, с.16]. Это направление традиционно именуется предупреждением преступлений.

Следует заметить, что криминология, несмотря на свою определенную молодость, достаточно много сделала в этом направлении. С момента ее возрождения в 60-х годах, было проведено значительное количество теоретических и прикладных исследований, результатом которых явилось создание основ теории предупреждения преступлений как

составной части криминологической науки. Под эту теорию разрабатывались вполне осуществимые меры предупреждения преступности, которые, в том числе, нашли применение и в других государствах. Подтверждением этому является, например, доклад профессоров Манчестерского университета (Великобритания) Б. Хебентона и Д. Спенсера на XI Международном криминологическом конгрессе (Будапешт, 1993). Авторы провели очень интересный эксперимент, суть которого заключалась в том, что они собрали воедино научные рекомендации по предупреждению отдельных видов преступлений, разработанные учеными разных стран, и внедряли их в практику посредством включения в государственные и региональные программы борьбы с преступностью и отдельными ее видами. В результате оказалось, что наиболее эффективными и доступными для практической реализации оказались предложения по борьбе с преступностью, разработанные 10-15 лет назад в Советском Союзе [2, с.4, 5], и которые у нас остались невостребованными и забытыми.

Конечно, 90-е годы, связанные с бурным ростом преступности, особенно ее организованных форм, появлением новых видов преступлений, широкой криминализацией населения с одной стороны, и страхом населения перед преступностью, с другой стороны, внесли определенные коррективы и в развитие криминологии. Ряд авторов обратили свое внимание на уточнение и дополнение предмета криминологической науки, которые, по их мнению, будут способствовать обновлению криминологии, отказу от прежних догм и стереотипов, возможности криминологии более адекватно реагировать на изменение криминогенной ситуации и своевременно предлагать опережающие меры предупредительного воздействия (С. Курганов, Э. Дидоренко, Б. Розовский и др.). На сегодняшний день еще трудно оценить такие предложения. Наверное, они должны пройти надежную апробацию временем, чтобы выявить их приемлемость или неприемлемость для криминологической науки.

Другие же авторы, в рамках устоявшегося на сегодняшний день предмета криминологии ставят вопрос об изучении не отдельных видов преступлений или преступности, как это традиционно осуществлялось в криминологии и под которые разрабатывались конкретные меры предупреждения, а о более глубоком изучении отдельных социальных явлений и процессов, криминогенных объектов и факторов, порождающих эти виды преступлений и разработке стратегии и тактики нейтрализации или ограничения их влияния на детерминацию преступности. Соответственно предлагается сформировать и новые отрасли (подотрасли) криминологии, развитие которых будет способствовать в целом и развитию криминологической науки и теории предупреждения преступлений. Так, например, вносятся предложения о развитии экономической криминологии (В. Попович), политической криминологии (А. Костенко), криминологии неосторожности (О. Литвак), пенитенциарной криминологии (А. Джужа, А. Кирилюк), ювенальной криминологии (Э. Мельникова) и даже криминологии социального контроля (так обозначил академик В.Н. Кудрявцев в предисловии к книге В.В. Лунеева «Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции» (М., 1999) научные изыскания и разработки этого автора). Думается, что такой подход является более перспективным.

Представляется также, что свое место среди таковых новых направлений должна занять и архитектурная криминология. Данное направление, если не считать нескольких статей и упоминаний об этой проблематике в некоторых диссертациях (В. Шакун и др.), не получило в нашей стране своего надлежащего развития.

Между тем, в зарубежной криминологии уже давно обращено внимание на взаимосвязь архитектуры, городской застройки и преступности. Результаты различных исследований зарубежных авторов показывают, что высотные дома, в частности, нередко становятся источниками депрессии горожан, эмоциональной разобщенности,

отчуждения, одиночества. В таких домах регистрируется в семь раз больше преступлений, чем в малоэтажных жилищах, и вероятность совершения преступлений увеличивается с этажностью дома. В домах выше семи этажей в четыре раза чаще совершаются разбойные нападения и ограбления, чем в домах с шестью и менее этажами, при чем 1/3 разбоев в домах совершается в лифтах. В 1978 г. данным проблемам был посвящен и первый международный симпозиум по вопросам городского строительства и связи между архитектурой жилых районов и ростом преступности [3, с.211, 212].

Исследования подобного плана в Украине не проводились, но, исходя из реалий сегодняшнего дня, можно предположить, что в случае их проведения, наши результаты окажутся и более удручающими. Многие граждане полагают, что, зайдя в свой подъезд многоэтажного дома, они уже отгородились и защитились от влияния внешнего мира. Но это мнение ошибочно, ибо в наших стандартных, построенных по типовым проектам, домах внешний мир начинается сразу за порогом собственной квартиры и при его пересечении уже возникает повышенная вероятность стать жертвой преступления. В случае совершения преступления, как правило, помощи ждать не от кого. Российский криминолог С. Иншаков справедливо отмечает, что коллектив соседей, которые должны оказывать поддержку и помощь друг другу, мог бы стать эффективным механизмом социального контроля, нежизнеспособен в «каменных джунглях» [3, с.212] (а под каменными джунглями автором как раз и понимаются многоэтажки).

Процесс формирования территориальной громады как первичного субъекта местного самоуправления, формы реализации прав и законных интересов граждан пусть и косвенно, но зависит и от современной застройки городов. «Современная застройка не способствует возникновению малых общин, которые решают общие для всех жителей проблемы и организуют коллективный досуг; они больше находятся в роли пассивных наблюдателей... Нынешний стиль застройки городов лишь усиливает социальную изоляцию и страх жителей больших городов перед преступностью», - констатирует Г. Шнайдер [4, с. 215]. А ведь современная преступность – это действительно проблема крупных и сверхкрупных городов. Частично ее можно разрешить и с помощью хорошо продуманной организации пространственной среды.

Таким образом, и архитектурная криминология может внести свою лепту в дело предупреждения преступности, ведь теория предупреждения как определенная область системных знаний также состоит из отдельных взаимосвязанных элементов, одним из которых должна стать и архитектурная криминология.

ЛИТЕРАТУРА

1. Данишин И.Н. Введение в криминологическую науку. - Харьков: Право, 1998.
2. Криминологические исследования в мире. - М.: Манускрипт, 1995.
3. Иншаков С.М. Зарубежная криминология. - М.: ИНФРА-М-НОРМА, 1997.
4. Шнайдер Г.И. Криминология: Пер. с нем. - М.: Прогресс-Универс, 1994.

ОБ ОГРАНИЧЕНИИ СОДЕРЖАНИЯ БРАЧНОГО ДОГОВОРА

УДК 347.133.74

Пономаренко О.М. (ХГПУ)

В связи с расширением диспозитивных начал в частном праве, в правовую систему Украины был введен такой правовой институт как брачный договор, позволяющий супругам самостоятельно урегулировать имущественные отношения. В настоящее время в Украине действует два нормативно-правовых акта, регулирующих отношения супругов по заключению брачного договора. Это Кодекс о браке и семье Украины

(статья 27¹ и часть 4 статьи 31) и Положение о порядке заключения брачного контракта, утвержденное постановлением Кабинета Министров Украины.

В соответствии со статьей 27¹ КоБС Украины брачный контракт – это соглашение лиц, вступающих в брак о разрешении вопросов жизни семьи, в котором предусматриваются имущественные права и обязанности супругов. В науке семейного права дискуссионным является вопрос о сущности брачного договора. Одни авторы полагают, что брачный договор – это специфическая семейно-правовая сделка. Другие считают, что это обычная гражданско-правовая сделка. Наконец, третьи рассматривают брачный договор как специфическую гражданско-правовую сделку. В настоящее время большинство авторов склоняется к тому, что брачный договор является обычной гражданско-правовой сделкой. Эта же позиция поддерживается и в проекте нового ГК Украины, в который включены и нормы семейного права. В данном проекте не предусматривается какой-либо специфики брачного договора, которая бы позволяла бы отделить его от остальных гражданско-правовых договоров и тем самым считать его специфической семейно-правовой или гражданско-правовой сделкой.

В связи с тем, что брачный договор рассматривается как обыкновенная гражданско-правовая сделка, то и исследование его должно производиться в соответствии с традиционно выработанными в науке гражданского права элементами: субъекты, предмет и содержание. Субъектный состав брачного договора по действующему законодательству предельно ограничен. Заключить такой договор могут лишь лица, вступающие в брак. Проект нового ГК содержит уже более широкий круг субъектов брачного договора, относя к ним также и лиц, состоящих в зарегистрированном браке (супругов). Предметом брачного договора является установление правового режима имущества, отличного от правового режима, предусмотренного законодательством. Содержанием брачного договора являются условия относительно прав и обязанностей супругов по поводу имущества. Оставляя за рамками данной работы вопросы о субъектах и предмете брачного договора, остановимся на проблеме его содержания.

Согласно статьи 27¹ КоБС Украины, брачный договор может устанавливать лишь имущественные права и обязанности супругов. Регулирование личных неимущественных отношений супругов (например, установление прав и обязанностей по воспитанию ребенка, вопрос о месте проживания, фамилии супругов и т.д.) по смыслу закона не входит в содержание брачного договора. В тоже время, пункт 2 Порядка заключения брачного договора, также говорит о том, что в брачном договоре предусматриваются имущественные права и обязанности супругов и приводит примерный перечень вопросов, которые можно урегулировать в нем, в частности вопросы, связанные с правом собственности на движимое и недвижимое имущество, о порядке погашения долгов и т.д. Однако, далее в этом же пункте, говорится, о том, то в брачном контракте могут предусматриваться неимущественные, моральные или личные обязательства супругов.

Таким образом, очевидным является несоответствие подзаконного нормативно-правового акта закону. Как известно, в случае коллизии различных нормативно-правовых актов применяться должен тот из них, который обладает большей юридической силой, стоит выше в иерархии правовых актов. В частности, при коллизии закона и подзаконного нормативного акта подлежит применению закон, поскольку он, после Конституции и международных договоров, имеет наибольшую юридическую силу. Таким образом, содержание брачного договора должно определяться на основании положений КоБС Украины, то есть в него могут включаться лишь условия о имущественных правах и обязанностях сторон. Такой же подход, связанный с ограничением содержания брачного договора только имущественными правами и

обязанностями его субъектов, сохраняется и в проекте нового ГК Украины. В соответствии со статьей 1282 названного проекта брачным договором регулируются на будущее имущественные отношения между супругами, устанавливаются имущественные права и обязанности. Только лишь определением имущественных прав и обязанностей сторон ограничивается содержание брачного договора и в законодательстве ряда стран СНГ, в частности в Семейных кодексах Российской Федерации и Узбекистана, Законе Республики Казахстан «О браке и семье» и др.

Таким образом, первым из содержащихся в действующем законодательстве существенных ограничений содержания брачного договора является установление права супругов на включение в него лишь условий, устанавливающих их имущественные права и обязанности. Установление такого рода ограничений, на мой взгляд являются вполне целесообразным. Я поддерживаю достаточно широко распространенную в науке точку зрения относительно того, что любой договор в случае его добровольного неисполнения сторонами, должен предусматривать возможность применения к не исполнившей свои обязанности стороне мер принуждения к их исполнению. Однако же, принудительное исполнение личных неимущественных обязанностей невозможно. Именно поэтому не возможно и нецелесообразно их включение в содержание брачного договора.

Кроме того, статья 27¹ КоБС Украины устанавливает также пределы содержания брачного договора, которые касаются определения имущественных прав и обязанностей супругов. В части 2 данной статьи законодатель сформулировал правило о том, что условия брачного договора не могут ухудшать имущественное положение кого-либо из супругов по сравнению с законодательством Украины. Представляется, что такое указание закона значительно снижает действенность всех иных положений о брачном договоре.

Поскольку под правовым положением (правовым статусом) субъекта в теории права обычно понимается совокупность его прав и обязанностей, то под ухудшением правового положения, очевидно, следует понимать возложение на субъекта дополнительных обязанностей или ограничение его существующих прав. В науке семейного права преобладающей является точка зрения о том, что брачный договор является взаимным, то есть таким, в котором права и обязанности одной стороны (одного супруга) корреспондируют правам и обязанностям другой стороны (другого супруга). В связи с этим, ухудшение имущественного положения одной стороны брачного договора с неизбежностью влечет за собой улучшение имущественного положения другой стороны, так как расширение объема прав одной стороны одновременно расширяет объем обязанностей другой и наоборот. Поскольку при законном режиме имущества супругов имущественное положение (права и обязанности) супругов является равным, а существенным условием брачного договора является изменение хотя бы одного имущественного права или обязанности по сравнению с законным режимом имущества, то установление договорного правового режима с неизбежностью влечет ухудшение имущественного положения одного супруга и улучшение положения другого. В то же время именно это и запрещено статьей 27¹ КоБС Украины. Поэтому любой заключенный брачный договор будет являться сделкой, противоречащей законодательству, а потому, в соответствии с пунктом 8 Порядка заключения брачного контракта, – недействительной.

Кроме этого, статья 27¹ КоБС Украины вступает в противоречие с частью 4 статьи 31 этого же Кодекса. Статья 31 КоБС Украины предусматривает, что статья 22 («Общая совместная собственность»), статья 24 («Раздельная собственность супругов»), статья 25 («Возникновение общей совместной собственности супругов на принадлежавшее им раздельное имущество») и статья 26 («Вещи профессиональных

занятий супругов») КоБС України применяются в том случае, если брачным договором не установлены иные положения. Таким образом, данная статья придала перечисленным положениям семейного законодательства диспозитивный характер. Это, в свою очередь, означает, что если между лицами заключен брачный договор, то данные положения законодательства не действуют. В связи с этим, не может идти речи об ухудшении имущественного положения кого-либо из супругов по сравнению с действующим законодательством Украины, поскольку положения закона к отношениям таких супругов не применяются.

Такие противоречия в законодательном регулировании содержания брачного договора, естественно, не могут быть одобрены и сохранены в будущем. Именно поэтому, проект нового ГК Украины не устанавливает подобного ограничения содержания брачного договора. Представляется, что такая позиция проекта является более обоснованной и должна быть сохранена в окончательно принятой редакции нового ГК Украины.

ПСИХОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗКРИТТЯ ПОНЯТЬ "ЯКІСТЬ ЖИТТЯ" І "МОРАЛЬНИЙ ДОБРОБУТ" ЯК ОСНОВНИХ СКЛАДОВИХ ВИЗНАЧЕННЯ РОЗМІРУ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ

УДК 159.4

Рябова О.В. (Харківський УВС)

Багато спеціалістів, що займаються визначенням розміру моральної шкоди жертв злочину, використовують такі поняття, як «якість життя» і «моральний добробут». Проте, ні юридичні науки ні які-небудь інші науки не дають чіткого тлумачення даних термінів.

Ми вважаємо, що "якість життя" є вдалою демонстрацією змін, що відбулися з жертвою злочину. Аналіз літератури з даного питання дає нам можливість визначити зміст даного поняття. "Якість життя" - це поняття дуже широке, складне, динамічне, що дозволяє оцінити міру погіршення морального, матеріального й інших видів добробуту людини. Дійсно, якщо порівнювати стан людини, її соціальний статус та інше до вчинення злочину і після нього, то можна виділити основні компоненти поняття "якості життя":

- економічний компонент (матеріальний добробут);
- фізичний (соматичне здоров'я);
- психологічний (моральний добробут).

Ми вважаємо, що розмір шкоди, отриманої людиною в результаті злочину, повинний визначатися обов'язково з урахуванням цих трьох складових. Як показує практика, визначення перших двох компонентів (економічного і фізичного) не викликає особливого утруднення в судових і інших органах. Зміну ж морального добробуту встановити дуже важко, що приводить до різних підходів визначення розміру шкоди, нанесеної жертві злочину. Якщо до методики встановлення розміру шкоди включено методи встановлення тільки одного або двох компонентів "якості життя", то загальний розмір шкоди визначається неправильно.

Ми думаємо, що для адекватної оцінки шкоди, яку понесла жертва в результаті злочину, скоєного проти її, необхідно враховувати всі чинники "якості життя" в комплексі. Тобто, встановлювати матеріальні втрати жертви, погіршення її соматичного здоров'я і зміну морального добробуту. Такий підхід дозволяє вирішити одне з нерозв'язаних питань - вираження моральних втрат у грошовому еквіваленті.

Для більш наочного уявлення даного підходу, ми пропонуємо розглянути

взаємозалежність змін економічного, фізичного і психологічного компонентів "якості життя" схематично.

Припустимо, людина знаходиться на певному рівні економічного, фізичного і психологічного добробуту (на схемі це позначено відповідно $E1$, $\Phi1$, $\Pi1$). Після вчинення проти неї злочину (наприклад, крадіжка якоїсь значущої для неї речі) економічний компонент різко змінюється в гірший бік. На соматичне здоров'я жертви ця подія ніяк не вплинула, а от на моральний добробут вплив був зроблений у виді різких негативних емоцій, тривалих переживань (на схемі – відповідно $E2$, $\Phi2$, $\Pi2$), що, у свою чергу, позначається на її працездатності, ефективності навчання і т.д. А якщо заробіток цієї людини залежить від ефективності й обсягу зробленою нею роботи, ми знову ж спостерігаємо зниження рівня матеріального добробуту, але уже від психологічного стану даної особи.

З вище сказаного можна зробити такий висновок, що поняття "якість життя" припускає добуток трьох основних компонентів, як-от: економічного, фізичного і психологічного. Таким чином, ми одержали таке математичне уявлення цього формулювання:

$$K = E \times \Phi \times \Pi$$

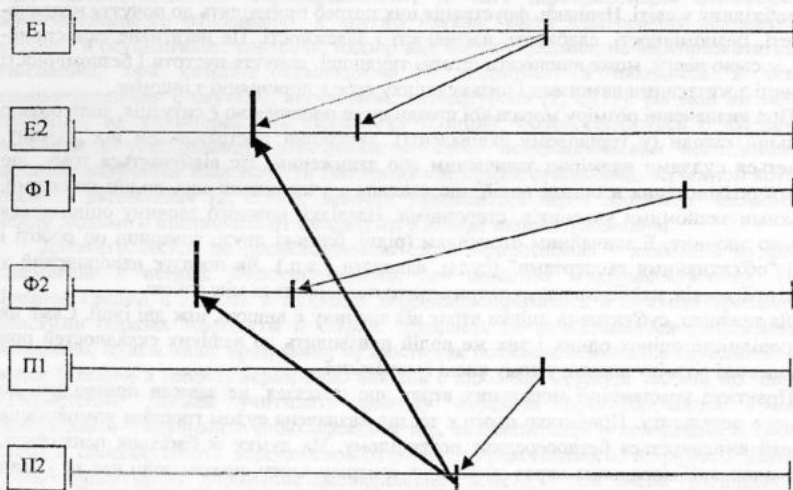
(1)

де K – коефіцієнт "якості життя"

E – економічний компонент

Φ – фізичний компонент

Π – психологічний компонент.

E – економічний компонент; Φ – фізичний компонент; Π – психологічний компонент

Рис.1 Негативний вплив злочину на компоненти "якості життя".

За допомогою цієї формули ми можемо встановити кількісне вираження коефіцієнта "якості життя". Отже, щоб установити розмір втрат від злочину в грошовому еквіваленті необхідно спочатку обчислити коефіцієнт "якості життя" на момент до злочину і цей же коефіцієнт, але вже в період постзлочину. Різниця між цими двома показниками і є числовим вираженням втрат, понесених жертвою злочину. У даному випадку ми зіткнулися з низкою невирішених проблем: визначення коефіцієнта

"якості життя" можливо тільки за умови, що кожний із параметрів "якості життя" буде мати конкретне числове значення. Це, у свою чергу, потребує спеціальних досліджень із різних галузей знань.

Розглядаючи поняття "моральний добробут" індивіда, слід в першу чергу звернути увагу на міру задоволеності потреб безпеки і захисту, а також потреби самоповаги. Потреби безпеки і захисту містять у собі такі види потреб: в організації, стабільності, у законі і порядку, у передбачуваності подій і у свободі від таких загрозливих сил, як хвороба, страх і хаос. Таким чином, ці потреби відбивають зацікавленість у довгостроковому виживанні.

За нашими думками, сімейні сварки, випадки фізичної образи, розлуку, розлучення і смерть близьких людей необхідно розглядати як моменти, особливо шкідливі для добробуту особистості. Ці чинники роблять оточення людини нестабільним, непередбаченим і, отже, ненадійним. У тих випадках, коли з будь-яких негативних причин виникає фрустрація таких потреб, як свобода від загрозливих зовнішніх сил: хвороби, страху, хаосу. Результатом таких подій найчастіше стають стреси та фобії різноманітних видів.

Важливе значення для нормального стану морального добробуту має задоволеність потреби самоповаги, що складається з двох основних типів: самоповага і повага іншими. Нас більше цікавить потреба поваги іншими, що включає до себе такі поняття, як престиж, визнання, репутація, статус, оцінка і прийняття. Задоволення потреб самоповаги породжує почуття впевненості в собі, гідність і усвідомлення того, що ви корисні і необхідні у світі. Навпаки, фрустрація цих потреб призводить до почуття неповноцінності, безпомічності, слабкості, пасивності і залежності. Це негативне самосприйняття, у свою чергу, може викликати істотні труднощі, почуття пустоти і безпомічності в сутичці з життєвими вимогами і низьку оцінку себе в порівнянні з іншими.

При визначенні розміру моральної шкоди дуже поширеною є ситуація, коли розмір моральної шкоди (у грошовому еквіваленті), заявлений постраждалим від злочину, вважається суддями надмірно завищеним або заниженим. Це відбувається тому, що існують розходження в оцінці подій, що сталися з учасниками цих подій: родичами, близькими знайомими учасників, сторонніми. Наслідки кожного злочину оцінюються жертвою злочину, її звичайним оточенням (рідні, близькі друзі, товариші по роботі і т.п.) і "об'єктивними експертами" (судді, адвокати і т.п.). Як показує накопичений у психології досвід, найбільш часто ці три оцінки не збігаються між собою.

Як правило, суб'єктивна оцінка втрат від злочину є вищою, ніж дві інші. Саме ця невідповідність оцінок одних і тих же подій призводить до великих складностей при встановленні розміру шкоди, у тому числі і моральної.

Практика компенсації моральних втрат, що склалася, не завжди призводить до бажаного результату. Причиною цього є те, що визначена судом грошова компенсація зазвичай виплачується безпосередньо потерпілому. На думку ж багатьох психологів, для компенсації моральних втрат необхідно, в першу чергу, урахувуючи час та умови проведення спеціалізованих психореабілітаційних заходів. Встановлений судом грошовий еквівалент повинний бути витраченим на проведення цих (або інших, визначених судом) заходів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белякин С.А. Возмещение морального (неимущественного) вреда. - М., 1996. - С.15
2. Відшкодування матеріальної і моральної шкоди та компенсаційні виплати: нормативні акти, роз'яснення, коментарі. - Київ: «Юрком Інтер», 1998
3. Зернова Е. Возмещение морального вреда, причиненного преступлением// Кодекс-INFO - Информационный бюллетень текущего законодательства. - №11, 26.02.96
4. Мален Н.С. О моральном вреде// Государство и право. - 1993, №3. - С.33
5. Эрделевский А.М. О размере возмещения морального вреда// Российская юстиция. - 1994, №10. - с.18-19

РОЗДІЛ 2

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНОГО
СЕРЕДОВИЩА В УКРАЇНІ ТА ХАРКІВСЬКОМУ РЕГІОНІ

НАУКА, ФІЛОСОФІЯ І ЖЕНСЬКЕ НАЧАЛО КУЛЬТУРИ

УДК(130.2:396) + 001.1

Тарасенко Й.В. (ХТУРЭ)

Культурная целостность, включающая в себя и науку, и философию, всегда создается обоими полами и содержит в себе оба – мужское и женское – начала. Исторически сложилось, что профессиональная духовная деятельность («духовное производство»), оказавшаяся прерогативой «сильного пола», коррелировалась с представлениями о «мужском» и определялась той (в действительности мужской) логикой, для которой наиважнейшее – выявить соподчинение и установить иерархию (вертикаль), четко структурировать и систематизировать. Отношение к науке и философии как преимущественно (и/или исключительно) «мужским» сферам деятельности отразилось и на понимании «природы» соответствующего знания, и на выборе наиболее адекватных методов ведения исследований. Даже история взаимоотношений философии и науки может быть проинтерпретирована в этом ключе; лишь в ситуации постмодерна в культуре происходит замена «вертикальной» структуры этих взаимоотношений «горизонтальной», то есть переориентация философии с репрезентативного отношения к другим наукам, когда «философия находится на вершине и осуществляет контроль, надзор над всеми науками», на нерепрезентативные отношения, при которых «философия не надзирает, а находится в тесном взаимоотношении с науками, искусством, литературой» [1, с.379]. На наш взгляд, эта тенденция не характерна для «мужской» позиции, более согласуясь с «женским» подходом к установлению отношений: согласно психологическим исследованиям, развитие мальчиков идет по пути осознания «иерархии отношений, вершиной которой является автономия» [2, с.347], девочки развиваются через осознание взаимосвязи между людьми и предпочитают находиться в центре взаимоотношений.

Древнегреческое по происхождению слово «философия» – любовь к мудрости, стремление к истине. Философствовали, как известно, мудрецы-мужчины. Но в Древней Греции и любовь и мудрость персонифицировались и символизировались в женских образах Афродиты и Софии. Мудрость не исчерпывается рациональным познанием, одним лишь «разумом»; мудрость как познание/понимание глубинной сути вещей («вещей в себе») неразрывно связана с любовью. Дискурс любви, по мнению Ю.Кристеовой, должен учитывать «логику передачи противоречащих смыслов (сексуальный – научный – философский и т.д., возвышающий – позорящий и т.д.» [3, с.106] и способствовать передаче/воссозданию непредставимого, незримого. Дискурс любви предполагает выражение дионисийских свойств, в том числе трагического и эротического, и не может игнорировать жизненный опыт женщин, «мудрость любви». Однако в истории европейской культуры «аполлоновская» рациональность вытесняла из духовной сферы эмоционально-чувственное, бессознательное; рационалистическая философия тяготела к утверждению атеистической позиции; человек стал трактоваться как творец и хозяин самого себя, своей судьбы и преобразователь природы. Невостребованность и отрицание того, что связано с женским мировоззрением, в определенной мере было обусловлено спецификой структуры культуротворческих процессов в эпоху Нового времени, изначальным доминированием императивных форм над остенсивными [4, с.212-213]. Следствием этого явилось искажение не только ценностных представлений о женщине и женском начале культуры, но и «сбои в

работе» аксиологических форм вообще, что обернулось утратой смысла и утерей пути к дальнейшему развитию духа. Поэтому усилия женского движения оправданы как в том отношении, что особенности женского начала совпадают с характером современной – «постсовременной» – культуры (что может быть объяснено, например, из «закона бинарности», т.е. периодической трансляции мужских и женских культурных архетипов [5]), так и в отношении «исправления», «исцеления» всей культуротворческой системы.

Обсуждаемое связано с традиционной для науки и философии проблемой истины, первым и исходным признаком которой по-прежнему остается объективность. Однако формулирование истинных знаний неизбежно обусловлено культурно-историческим развитием человеческого общества и возможно лишь как переосмысление, дополнение и уточнение суммы предшествующих истинных знаний. То есть истина, обладая изменяющимся характером, в этом отношении сопоставима с женщиной, истина – «это женщина» (Ж.Деррида). Более того, психологами выявлены различия между женщинами и мужчинами в мотивациях при выборе научной деятельности, что также влияет на решение «проблемы истины»: женщины проявляют интерес к практическим улучшениям социальных потребностей от научных результатов, мужчины, в основном, не обращают на это внимание [6, с.133]. Феминизм критикует «границы и возможности» традиционного научного знания, связывая их с патриархальными ориентациями культуры: «в действительности «под вопросом» должна находиться «теоретичность», объективность такой науки, которая даже саму категорию «гендер» не включает в свой методологический аппарат» [7, с.17]. Формулировка и исследование «женских» проблем в рамках традиционной науки ограничивается познавательными патриархальными ориентациями и может свестись лишь к сравнительным сопоставлениям статистических данных о доле представительства женщин в политике, экономике, сфере образования и т.д. Таким образом, сформировалось два взаимосвязанных пласта проблем, связанных с женским началом (вызванных его активизацией): во-первых, проблема выработки познавательных средств, адекватных изучаемому «женскому началу»; во-вторых, новое, учитывающее гендерный подход, философское и логическое обоснование научных исследований как таковых, включая их организационные аспекты.

В современных «женских исследованиях» аргументируется (и отчасти демонстрируется) возможность поиска «женских» способов получения, развития и передачи знаний. «Синтетичность» женского начала может поддерживать другую логику освоения знания: не переходить постепенно «от простого к сложному» (при этом в элементарном нет сущностных компонентов сложного), следствием чего является дробность, специализированность научных знаний, но давать сразу простые представления о сложном, а затем развивать их, уточняя и расширяя, – при этом сохраняется целостность представлений, обеспечивается непрерывность и последовательность.

Долгое время в теории познания рассматривалась и изучалась лишь категория «знание»; сейчас категории «знание» и «незнание», представляющие различные стороны познавательного процесса, рассматриваются вместе [см.: 1, с.190-191]. Процессы выработки знания и незнания имеют различное «мотивационное ядро». Знание отражает статическую характеристику познавательного процесса, представляя собой результат познания в виде информации, незнание связывается с динамической характеристикой познания. На наш взгляд, при рассмотрении проблем знания и незнания, голоса и безмолвия, равно как и бытия и небытия, можно иметь в виду и проблему «мужское – женское», поскольку бытие, знание, голос отражают аполлоновский характер мужского начала, а небытие, незнание, безмолвие – дионисийский характер женского начала.

Изучение (тем самым – самопознание) женского начала в культурантропологическом ракурсе, учитывающем взаимовлияние формирования и проявления женского

начала и развитие культуры, способствует переосмыслению самой «природы» науки (и философии), развитию норм и методов научного познания, которые дополняют уже существующие, а также изменению мироотношения и связей человека с действительностью.

ЛИТЕРАТУРА

1. Современный философский словарь /Под ред. Кемеров В.Е.- Бишкек: Одиссей, 1996.- 608 с.
2. Артемьева О.В. Человек = мужчина+женщина // Этическая мысль: Науч.-публицист. чтения. 1991 /Общ. ред. А.А.Гусейнова.- М.: Республика, 1992.- С.345-351.
3. Цит. по: Танатография Эроса: Жорж Батай и французская мысль середины XX века. – СПб.: Мифрил, 1994. – 346 с.
4. Леонтьева В.Н. Культуротворческие системы западноевропейской цивилизации: история, современность, постсовременность // Філософія, соціологія, політологія. Збірник наукових праць. Вип.2. – Х., ХДПУ ім. Г.С.Сковороди, 1998. – С.209-215.
5. Чучин-Русов А.Е. Культурно-исторический процесс: форма и содержание // Вопросы философии. - 1996.- № 4.- С.3-14.
6. Виноградова Т.В. Интеллектуальные и творческие способности женщин: значение биологических и социальных факторов // Женщины в науке (реферативный сборник). – М.: ИНИОН РАН, 1989.
7. Федосеева Н. Проблема гендерного неравенства (реферат) // Преображение. - 1996.- № 4.- С.5-19.

МОДА ЯК ФАКТОР КУЛЬТУРНОЇ ЕВОЛЮЦІЇ: СОЦІОБІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

УДК 391:130.2

Куп Г. М. (ХДАТОХ)

Еволюційна теорія Дарвіна пояснює зростаючу складність біологічного буття, породження специфічних форм його організації. Творча еволюція природи була б неможливою, якби її складові елементи лишалися незмінними. Але, зростаюча складність характерна не тільки для еволюції природи. Подібні процеси відбуваються ще й у культурному середовищі, про що свідчить багатоманітність форм буття людини, їхнє ускладнення. І головна відмінність між еволюцією природи та еволюцією культури полягає, мабуть, лише в темпах їхньої динаміки. Мода, як особливий онтологічний рівень реальності, що породжений людською культурою, теж розвивається з неймовірною швидкістю, продикуючи багатоманітність. Таким чином, можна допустити, що мода виступає могутнім фактором еволюції культури.

Р. Докінз у своїй книзі “Егоїстичний ген” висуває оригінальну концепцію дарвінівської еволюції, вважаючи, що Дарвін “уперше зв’язно і логічно виклав, для чого ми існуємо” [2, с.14]. Суть цієї концепції в наступному. Найважливіше в еволюції – це благополуччя індивідуума (або гена), а не благополуччя виду (під благополуччям мається на увазі “шанс на виживання”). Цей шанс залежить від здатності до пристосування, оскільки еволюція діє шляхом природного відбору, який і передбачає диференціальне виживання найбільш пристосованих.

За Докінзом найвищі шанси на виживання мають “егоїстичні” гени (складові елементи будь-якого організму). Виживання найбільш пристосованих генів – окремий випадок більш загального закону виживання стабільного. Найбільш рання форма природного відбору полягала, мабуть, у відборі найстабільніших форм (спочатку це могли бути, приміром, групи певних молекул).

Теорія Дарвіна повноправно виходить на сцену саме в той момент, коли звичайні побудови молекул цю сцену покидають. З’являються одиниці (молекули) якісно іншого плану, яким притаманна незвичайна властивість – спроможність створювати копії самих себе [2, с.26]. Такі молекули Докінз називає *реплікаторами*. Реплікатор може виникнути тільки один раз і виникнення його є абсолютною випадковістю. Саме він стає новою формою стабільності, створюючи велику популяцію ідентичних копій. І ось

тут настає цікавий момент: процес копіювання не завжди досконалий. Іноді він призводить до помилок, і в результаті “саме ці помилки роблять можливою еволюцію” [2, с.28].

Докінз розглядає три напрямки еволюції, що ведуть до стабільних станів, тобто станів здатних до виживання. Молекули першого типу відзначаються високим “довголіттям”, оскільки мають у своєму розпорядженні багато часу для самокопіювання. Молекулам другого типу властива “плодючість”, тобто швидкість реплікації. Молекули третього типу виживають завдяки точності копіювання.

Людина – “машина для виживання” реплікаторів. Головна особливість генів у тому, що саме вони і є реплікаторами. Сталося так, що “одиницею, яка реплікується і переважає на нашій планеті, виявилася ген-молекула ДНК” [2, с.178]. Якщо існують інші аналогічні одиниці, то вони можуть скласти основу якісно іншого еволюційного процесу.

Докінз вводить таку нову одиницю, новий реплікатор, який стає основою еволюційного процесу культури. Називає він його “мімам” (від грецького кореня “мімем” – наслідування), вважаючи, що саме завдяки наслідуванню поширюються міми в культурі (подібно до генів, які поширюються в генофонді за допомогою сперматозоїдів і яйцеклітин) [2, с.179]. Культуру Докінз розуміє як більшу частину усього того, що є незвичайного в людині. Передача цього незвичайного – культурної спадщини – аналогічна генетичній передачі та може породити нову форму еволюції.

Після смерті людини залишаються її гени та її міми, причому мімокомплексам притаманна більш висока живучість (так, якщо гени розсіюються в генофонді кожного наступного покоління, то, наприклад, мімокомплекс Сократа існує до сих пір). Мім є одиницею передачі культурної спадщини. Він виникнув як реплікатор нового типу і його виживання аналогічне виживанню генів у генофонді. Іншими словами, якості, що сприяють виживанню мімів аналогічні якостям виживання генів: довговічність, плодючість та точність копіювання. Розглянемо детальніше ці три напрямки еволюції, що ведуть до стабільних станів.

Мімам, які характеризуються підвищеною тривалістю існування (внаслідок більшого часу для самокопіювання) притаманна більш висока стійкість, тобто стабільність. Так, скажімо, такі мімокомплекси як релігійні інститути відрізняються майже непохитною стійкістю. Міми, які реплікуються з підвищеною точністю, передаються з покоління в покоління у вигляді правил, норм, зразків поведінки. До таких мімокомплексів, очевидно, варто віднести моральні устої, традиції... Звідси стає можливим розуміння існування в різноманітних культурах досить несхожих інтерпретацій таких, наприклад, понять як добро і зло, оскільки кожна культура з високою точністю реплікує міми, що володіють цінністю тільки в її межах, тобто живучість яких передбачає її стабільні стани. Подібні мімокомплекси тривалий час незмінні, хоча “помилки” копіювання мають місце і тут, змінюючи напрямок еволюції.

Але, мабуть, саме недовговічні міми, які здатні до швидкісної реплікації (підвищеної плодючості) вносять найбільший вклад в еволюцію культури. І саме тут можливе панування моди, яке і викликає недовговічність та швидкістю перемін її змістів. Ндовговічні міми реплікуються з певними відхиленнями (помилками), що часто виникають як елемент випадку, в чому, власне, і полягає їхня недовговічність. Часто ці міми з підвищеною швидкістю тиражуються, зникаючи так само швидко, що дозволяє ввести для їхньої характеристики поняття – “модність”.

Ймовірно, немає сенсу розглядати продукування мімів поза культурним контекстом епохи. Так, скажімо, у середні віки поширення мімів (як елементів, що сприяють розмаїтості) було вкрай невисоким, до чого призвело негативне ставлення до багатоманітності. Середньовічне суспільство, як відзначав Ле Гофф, “було насамперед

ареною боротьби єдності і багатоманітності, що мислилося в свою чергу як поєдинок добра і зла. Оскільки дуже довго тоталітарна по духу система християнського Середньовіччя ототожнювала добро з єдністю, а зло – з багатоманітністю” [3, с.247]. Поширення новачій (а мім, що реплікується з помилками – явна новачія) асоціювалося зі злом, оскільки “нововведення вважалося гріхом і ... винаходити вважалося аморальним” [3, с.303]. Тому в Середньовіччі можливість реплікації мімів, які відкриваються підвищеною плодючістю, була дуже низькою.

Виживали, з одного боку, міми, яким притаманна підвищена довговічність, з іншого – точність копіювання, тобто повторення. У Середньовіччі саме “практика постійного повторення ... переносить в інтелектуальну сферу і духовне життя прагнення зупинити час”[3, с.304]. Мабуть, саме тому народження моди, як феномену, що вносить безупинні зміни в культуру, відносять лише до кінця Середньовіччя – XIII сторіччя.

Еволюція моди у своєму прагненні до розмаїтості – діалектичний процес. Те, що ми називаємо процесом розвитку моди, являє собою в сутності злиття протиріч, які й синтезують моду: наслідування суб'єктом певних зразків або норм і відокремлювання особистості в цьому процесі наслідування [1, с.268].

Таким чином, використовуючи термінологію Докінза, можна сказати, що в еволюції моди помилки реплікації завжди бажані, оскільки саме вони й забезпечують її існування. Звідси можна припустити, що гармонічна рівновага наслідування та відокремлювання призводить до оптимальних результатів у поширенні моди, її еволюції. Переважання ж наслідування над відокремлюванням теж можливе (воно призводить до третього типу напрямку еволюції, запропонованого Докінзом), хоча динаміка моди в цьому випадку сповільнюється. Зворотнє переважання (відокремлювання над наслідуванням), яке характерне, мабуть, для постмодерну, навряд чи можливе. Такий напрямок еволюції Докінзом не передбачається, оскільки він нестійкий, тобто не спроможний на життєздатність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Георг Зиммель. Избранное. Том 2. Созерцание жизни – М.: Юрист, 1996. 607 с. (Лики культуры)
2. Докинз Р. Эгоистичный ген: Пер. с англ. – М.: Мир, 1993. – 318 с., ил.
3. Ле Гофф Ж. Цивилизация средневекового Запада: Пер. с фр. / Общ. ред. Ю.Л. Бессмертного; Послесл. А.Я. Гуревича. – М.: Издательская группа Прогресс, Прогресс-Академия, 1992. – 376 с.

ЧЕЛОВЕК И МИР, ЗДАНИЕ И ОКРУЖЕНИЕ – ВЕЧНАЯ ПРОБЛЕМА АРХИТЕКТУРЫ.

УДК 72.01

Штейнер А.Г. (ХГАГХ)

В организуемой окружающей среде все больше усложняются связи между человеком и окружением, внутренним миром человека и теми внешними категориями, которые являлись во все времена источником его представлений о мире. Такое усложнение обусловлено ростом градостроительных образований и дифференциацией видов деятельности. Человек в современном городе ежедневно выходит из квартиры, выходит во двор, выходит на улицу, едет на работу, на загородный отдых, и в каждом случае он выступает в разных отношениях со средой, его мозаичные впечатления либо преобразуются в нечто ЦЕЛОЕ, либо же обратное – не могут объединиться в единый образ. И эти его представления об окружении приобретают социальный смысл: он принимает или не принимает социум, создавший эту среду.

Подобная образно-чувственная связь получила в науке наименование отношений «макрокосм» – «микрокосм». А «макрокосм» – Вселенная, универсум, мир в целом и

«микрокосм» – человек как символ Вселенной, всегда воспринимаются в единстве в философских понятиях «динамической целостности». Ибо одно из свойств человеческого восприятия это потребность ощущения целостности мира. Это свойство человека диктует соответствующее выражение в любом виде искусства, а выражение, по словам А.Ф.Лосева есть «диалектический синтез внешнего и внутреннего...», когда внешнее мы начинаем ощущать своими физическими органами чувств». Архитектура же, как наиболее выразительный вид искусства, имеет непосредственное и регулярное воздействие на человека и играет роль не только утилитарную, но и эмоционально-эстетическую, от которой зависит психологический комфорт человека. Поэтому следует отдать должное эстетической организации предметно-пространственной среды, непосредственно влияющей на чувственное восприятие и отражающей отношение мира и человека.

Так, например, в древности отношение «внешнего» и «внутреннего» имели упрощенный характер. Существовал первобытный человек и окружающий его враждебный и непознаваемый мир. Возникла вынужденная необходимость искать убежище от неблагоприятных воздействий окружающего внешнего мира с целью достижения защищенности, безопасности и психологического комфорта. «Она живо сыскала ему для жилья сухую Пещеру, потому что спать в Пещере было куда лучше, чем валяться под открытым небом на куче сырой ливствы». Так из глобального внешнего пространства вычленяется «Пещера» – локальное пространство сомасштабное человеку и природное образование становится первым жилищем человека. Таким образом, в структуре «внешнее» – «внутреннее» в древнейший этап развития предстает лишь две составляющих: «внутреннее» представлено локальным, замкнутым и темным пространством пещеры – «лиминарным» пространством, приближенным к масштабу человека, и «внешнее» – тот окружающий мир как антитеза внутреннему пространству пещеры, тающий в себе опасность и наделенный характеристиками космического порядка.

Далее с развитием первобытного строя структура соотношения «внешнего» и «внутреннего» усложняется. С «появлением оседлости, продолжая использовать для обитания навесы скал, гроты и пещеры», помимо индивидуального жилища человека возникают «долговременные поселения». Кроме понятия «внутреннего» как жилища появляется внутреннее пространство общинного поселения – пространство, вычлененное из окружающего мира и обладающее характеристиками иного структурного уровня, т.е. сомасштабное уже не одному индивиду, а целой общине. Форма поселений и святилищ, как правило, соответствовала представлениям о мироустройстве и являла собой мировую модель. Так, например, отличительной особенностью «Трипольской культуры» было «расположение домов по концентрическим кругам или овалам, таким образом, что жилища тыльной закрытой стороной граничили с внешним миром и были «порогом» между миром «там» и миром «здесь», ограждая тем самым, внутреннее пространство поселения от опасности извне.

Внутреннее пространство жилища раскрывалось «к центру поселения, где находилось открытое пространство», как правило, с ритуальной площадкой, включая «внешнее» как сакральное во внутреннее пространство поселения. Именно ритуальная площадка выполняет в данном случае роль медиатора-посредника, объединяя не просто внутреннее пространство с внешним, а на семантическом уровне создавая единство вплоть до космогонических структур.

Таким образом, возникает система с новыми структурными элементами: внутреннее пространство жилища – внутреннее пространство поселения – внешняя среда, где жилище – низший структурный уровень, соотносится с поселением как «внутреннее» – «внешнее». Эти понятия, определенные К.Леви-Стросом как «периферия» – «центр», выражены парами бинарных оппозиций: мужское – женское,

священное (сакральное) – не священное (профаническое), где с «центром» соотносятся мужское, сакральное, а «периферией» – женское, профаническое.

Пространственная структура поселения же, воплощала не только опосредованные отношения «внешнего» и «внутреннего» как окружающая среда – среда обитания, но и являлась воплощением мировой структуры, т.е. своего рода мировой моделью, в которой противопоставлялись более глобальные понятия Космос – Хаос. Так из «внешнего» как воплощения враждебного темного Хаоса вычленяется светлое пространство поселения, (можно сравнить с хаосом лесной чащи и светлым пространством поляны), воплощая собой освоенное и не освоенное пространство. В данном случае жилище и поселение в целом представляют один структурный уровень. Затем происходит вычленение сакрального центра из пространства поселения – следующий структурный уровень, расположенный на пересечении осей, как отмечено К.Леви-Стросом, ориентированных по сторонам света, а так же вертикальной оси, воплощающей объединение оппозиций «низ» - мир земной и «верх» - мир небесный. Таким образом, центр как бы «эманировал медиативные функции на низшие уровни структуры, распространив тем самым, на человека космогонические понятия», играя роль объединяющего начала в отношении «внешнего» и «внутреннего», где «внутреннее» становится символом «внешнего», а поселение становилось моделью мира в целом.

Принципиально иное решение материализовано в современной архитектуре, как, например, «Церковь на воде», созданная Т.Андо в 1988 году. Внутреннее пространство разделено на две части. Первая - представляет совершенно темное помещение полностью лишенное оконных проемов и с искусственным освещением плоскости пола, названная «Box of lights». Мир перевернулся, человек потерял ориентацию, то, что было когда-то верхом и светом, сменилось на противоположные категории – Космос сменился Хаосом. Таким образом, замкнутость и полная вычлененность «внутреннего» из «внешнего» чревата дезориентацией человека в пространстве и даже в более глобальных понятиях – в мировой структуре, а по К.Леви-Стросу, это есть смерть. И второе помещение, внутреннее пространство которого с одной стороны не имеет никакого ограничения. А перед посетителем, благодаря таковому приему, раскрывается вид на непосредственно прилегающее к церкви озеро и окрестные холмы. В центре водной глади – крест, который воплощает метафору мировой оси, стыкующей на себе различные уровни мировой пространственной структуры. Они представлены в визуальной метафоре – мир небесный и мир земной как его перевернутое отражение на водной поверхности (именно с этой перевернутостью человек и сталкивается в первом помещении). Выход же вовне, позволяет упорядочить мир в целом и обрести надлежащее место в нем. И таковым выходом в данном случае есть природное «внешнее» начало.

Таким образом, методика архитектурного проектирования должна соответствовать тем гармоничным отношениям, тому единству мира и человека, которые играют важнейшую роль в достижении целостности восприятия пространственной среды.

ДВИЖЕНИЕ, КАК ФОРМООБРАЗУЮЩИЙ ФАКТОР РАЗВИТИЯ ХАРЬКОВА (ГЕНЕТИЧЕСКИЕ И МИФОЛОГИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ).

УДК 72.01

Коптева Г.Л. (ХГАГХ)

Архитектура как вид деятельности совмещающий образные и функциональные начала, имеет, прежде всего, материальную основу. Один из основных факторов формирования города как системы – формирование его структуры под воздействием

транспортного движения. Как известно, взаимосвязь города и движения распространяется на большинство аспектов функциональной структуры: размещение городов, общественных центров, мест приложения труда, станций и грузовых дворов, на расселение и, косвенно, на размеры города.

Но движение воздействует на городскую структуру не только в утилитарном плане. Не менее весомо его воздействие на формирование композиционной структуры города; на взаимодействие ансамблей, восприятие которых в единстве или изоляции тесно связано с процессом движения, с определенной последовательностью и нарастанием впечатлений, с возможностью обозрения целостных панорам, с прочувствованием единства разных уровней городской структуры. Эти взаимосвязи формировались и совершенствовались на всем протяжении истории, усиливались закономерности, которые вошли и в современный период.

Как известно, крупнейшие города возникли на пересечениях торговых и военных путей движения. Основание Харькова было обусловлено проходившими через этот район торговым путем от Кисва и Москвы через Путивль на Дон и к Торским соляным озерам. Возникновение крепости связано с меридиональными военными путями крымских татар - Муравским и Изюмским, ведущим из Крыма в район Тулы и Москвы. Внешние дороги пересекались в низине у подножья холма. Здесь образовалась торговая площадь. На холме была построена крепость. Ее расположение позволяло держать под контролем подходящие к городу дороги [3].

В середине XIX в. после строительства шоссе Москва - Харьков внешнее движение со стороны Москвы в город вошло с севера. Однако при всех изменениях в структуре движения основное внешнее и внутреннее городское движение продолжало пересекаться на центральной торговой площади. Второстепенные направления движения проходили в обтекающих центральную часть долинах, связывая ремесленные слободы между собой и с въездами в город.

Во второй половине XIX в. Харьков приобрел еще большее значение транспортного узла, обусловленного строительством железной дороги. После строительства железных дорог прежняя шоссейная дорога Москва - Харьков теряет значение внешней транспортной коммуникации. Основным внешним движением становится железнодорожное.

Вдоль железных дорог и, в первую очередь, вблизи железнодорожных станций начинают формироваться густки промышленных предприятий, складов и рабочих поселков. Наиболее крупные предприятия концентрируются на северо-западе и юго востоке от центра. Строятся новые заводы на юго-западной окраине города. В связи с этим формируются новые направления внутреннего движения, которые связывают эти промышленные густки [3].

Таким образом, один из основных факторов формирования города - трансформация его структуры под воздействием транспортного движения. Центр и путь к нему - универсальная схема образной и функциональной организации города. Восприятие ансамблей всегда тесно связано с процессом движения, с определенной последовательностью и нарастанием впечатлений от периферии к центру.

Географическая схема Харькова, основанная на многократных пересечениях путей движения, являет собой яркий образ стабильной упорядоченности, в которой четко зафиксированы центр, периферия, внутреннее и внешнее, и пути их связывающие.

По А.В. Иконникову отличие города от "не города" строится на мотиве противопоставления упорядоченного (как сакрального, центрального, благоприятного), хаотическому (профанному, периферийному, опасному). Упорядоченный город наделяется статусом особого, возвышающего, отличного от обыденного. Эта, существовавшая издревле, антитеза требовала жестко отделить город от "не города" и

четко обозначить городские границы. “В этом – мифологическая основа образа, который несли оборонительные стены” [1].

Городская черта современных городов сохранила в большой степени ту же семантику. Отсюда – безотчетный психологический барьер, который ощущается при пересечении городской границы. “Отсюда – акцентируемая форма городских ворот в прошлом”.

По В.Н. Топорову городские ворота несут в себе образ или архетип “порогового пространства”. В мифопоэтике порог – место преодоления смерти перед выходом к выстраданной ценности. Этот процесс трагического преодоления сближает порог с понятием катарсиса. В архитектуре преодоление порога, как правило, сопровождается переходом от пространственного сжатия и темноты, равнозначной смерти, к открытому пространству и свету, – то есть жизни. При этом порог является медиатором, в котором сталкиваются внешнее и внутреннее пространства, как образы жизни и смерти.

В монографии С.А. Шубович “Архитектурная композиция в свете мифопоэтики” железная дорога представлена в качестве посредника между городом и окружающим его миром. “Город – небо связывается с “внешним” хаосом “низа”. Э. Золя мифологизирует железнодорожный вокзал – ворота, где согласно мифологическим представлениям, “разрывается” горизонт.

Вокзал становится мифопоэтическим атрибутом – воротами, связью между быденным человеческим миром “здесь” (сейчас) и сакральным миром “там” (всегда) [2].

С развитием г. Харькова интересно реализуется и оппозиция “здесь – там”, и представления о препятствиях – порогах, связанные с мифопоэтической идеей жертвы на пути к ценности. Так, при подъезде к Харькову извне, из мира “там”, равнина сменяется двумя холмами, между которыми змеится долина. Возникает препятствие, порог, за которым начинается другой мир – в данном случае – урбанизированная среда, культурное пространство, в понятиях мифологии.

В период промышленной революции XX в. была воплощена идея Капитолийского мундуса при создании нового центра Харькова – возведение здания Госпрома /арх. С.С.Серафимов, М.Д. Фельгер, С.М. Кравцов/, вписанное в круглую площадь, запроектированную архитектором В. Троценко.

Комплекс площади Дзержинского /ныне пл. Свободы/ располагается, таким образом, по отношению к ландшафту и железным дорогам, что как бы венчает центральный холм и композиционно завершает внешние панорамы при взгляде со всех сторон. Железные дороги служат при этом визуально–временными каналами, обеспечивающими визуальные контакты с комплексом в процессе движения. Такое расположение Госпрома обеспечивало всесторонний визуальный охват при всех железнодорожных подъездах. А это, в свою очередь, гарантировало соблюдение оппозиций: низ – верх, внутреннее – внешнее, “здесь – там” в их мифопоэтическом прочтении.

Расположение комплекса на границе внешней и внутренней среды подчеркивает его медиативную роль. Он связывает город с внешним миром по горизонтали и по вертикали. Госпром явился для человека весомым препятствием перед выходом в мир. Идея перехода через нечто пограничное подчеркнута и огромными порталами, расчленяющими здание на отдельные части. Они могут быть трактованы как некие ворота в небесном круге – горизонте, через которые проходит солнце.

Ко второй половине XX в. территориальный рост города, структура ландшафта и транспортная структура с важнейшей ролью железных дорог продиктовали общегородскую композицию более крупного масштаба. Ее центром остался комплекс площади Дзержинского /ныне пл. Свободы/ [2].

Мифопоэтическая семантика “пороговых пространств” распространяет на город в целом те небесные функции, которые первоначально были заложены в центре старого Харькова и в круглой площади его нового центра.

Таким образом, ставится проблема, выходящая за рамки понимания города как чисто инженерно-технической или социальной категории. Для его "очеловечивания" научные исследования должны обращаться к философии и мифу, искусству и кибернетики в их неразрывном комплексе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Иконников А.В. Функция, форма, образ в архитектуре. – М.: Стройиздат, 1986. – 288 с.
2. Шубович С.А. Архитектурная композиция в свете мифопоэтики: Монография. – Х.: РИП "Оригинал", 1999. – 636 с.
3. Шубович С.А. Градостроение периода первой промышленной революции / XIX – начало XX в.в./ Курс "История социального развития искусства, архитектуры и градостроительства": Учебное пособие. – К.: ИСДО, 1993. – 124 с.

ГЕНЕТИЧЕСКАЯ ПРЕДОПРЕДЕЛЕННОСТЬ ТЕМЫ «СРЕДИННОГО» КАК ФАКТОР СОХРАНЕНИЯ КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКОЙ СРЕДЫ ГОРОДА

УДК 72.01

Крыса Н.И. (ХГАГХ).

"Конец века" – понятие, порожденное кризисом культуры на рубеже XIX-XX вв., как нельзя кстати оказалось на рубеже тысячелетий. Снова остро встала антитеза духовного и бездуховного, человеческого и безчеловеческого. Неслучайно наука в последнее время все шире обращается к «ненаучным» – искусству и мифологии, ища в них то глубинное, что ускользнуло от математического взгляда специалиста. Прежде всего, это архетипическое начало в сознании человека, накладывающее отпечаток на его восприятие мира. Этот аспект представляется очень важным для образования любого специалиста, особенно архитектора, и поэтому ему уделяется особое внимание при создании новых технологичных образований.

Будущему зодчему необходимо знать, что для человека важным является ощущение себя в упорядоченном мире. А это ощущение имеет генетическую предопределенность и формируется через изначально присущие человеку архетипы, имеющие пространственно-временные характеристики. Они, как правило, лежат в основе того образного понимания мира, которое обычно называется мифопоэтическим.

В стране, строившей новый социалистический образ жизни, была выдвинута идея создания новой градостроительной концепции. Архитектурные мастерские в условиях проведения многочисленных конкурсов и «живой» конкуренции, предполагали в основном фантастические проекты, такие, как город-сад, линейный город и т.д.

Функционалисты выдвигали задачу соединения отдельных сооружений в единое целое. Главным элементом композиции в городской застройке становилось не единое здание, а группа сооружений, связанная со всеми пространствами города. Появляется лозунг – ансамблевость: «Архитектор нового типа не мыслит уже отдельным зданием. Здание для него является составной частью комплекса – квартала, района, города». После создания союза архитекторов 1932 году развитие архитектурной деятельности идет по двойственному пути, с одной стороны выдвигается требование «освоение исторического наследия», а с другой продолжают развиваться и разрабатываться идеи всеобщей унификации и индустриализации.

По мысли академика И.В. Жолтовского, город и человек в нем прибывают в постоянном контакте духовного общения. Городские массы и пространство неизменно ведут человека к «ядру» города, создавая на этом его пути зримые знаки движения человека к цели. Он пытался наметить такие принципы, которые в дальнейшем могли бы вести градостроительство путями создания современного мирового города как

новой гармонии пространственного целого. Первым, по мысли Жолтовского, должно стать создание кольцевой системы новых высотных доминант на периферии, иначе говоря обращенности периферийных кольцевых пространств города к его «ядру». Кроме того, сам принцип симметрично-осевой композиции этих сооружений как «кольцевых» доминант создает сильные поперечные оси, ориентирующие узловые звенья кольцевых пространств на центр города. Это особенно важно, так как восприятие ансамблей всегда тесно связано с процессом движения, с определенной последовательностью и нарастанием впечатлений от периферии к центру с возможностью обозрения целостных панорам, с прочувствованием единства разных уровней городской структуры.

Следует отметить преемственность этой традиции в проекте центра города Харькова, выполненным в 60-ых годах В.Л. Антонова. В нем композиция центра решалась в виде усиления доминирующего «срединного» ядра – площади Дзержинского кольцом периферийных вертикалей, поставленных на въезде в город.

В искусстве и архитектуре процесс преодоления пространства используется как основа достижения финального катарсиса. Он наиболее явно ощущается при достижении цели – центра-сакральной середины. Здесь сталкиваются главные образные и социальные метафоры, ощущается некий «свернутый» максимум, «знак исключительности места, с которым оно связано, и его выдающегося социального значения» по А.В. Иконникову, и замыкается «ассоциативная цепь», по В.Л. Антонову. Неслучайно архитекторы, начиная от Витрувия, указывают на важность такого прочтения города, которое В.Л. Антонов относит к высшему структурному уровню среды.

С древнейших времен центральная часть пространственно выделялась и наделялась сакральными качествами. Часто в основе такого центра лежали простейшие формы, например, круг. Примером этого может стать площадь Свободы в городе Харькове.

А.В. Иконников пишет о значении круга как символа неба, лежащего в основе пространственных структур древних поселений праславян, славян а позже – древнерусских кремлей. Например, святилище Перуна под Новгородом там и сейчас стоит небольшая «Перынская» церковь. Святилище представляло собой круг, в центре которого стоял вертикальный идол Перуна. Его вертикаль можно представить как тождественное в космогоническом плане «Мировому древу», и вавилонскому Зикурату. Он также как и эти формы, фиксирует центр некоего космоса. Периферию круга, окружающего идола составляли ритуальные костры, расположенные в углублениях. При разливе Волхова холм со святилищем оказывался как бы плывущим среди «мировых вод». Вторым образным выражением космогонической символики в архитектуре А.В. Иконников называет крестообразное пересечение осей, ориентированных по сторонам света. Перекресток, фиксирующий центр мира стал основой градостроительных структур в большинстве культур мира. Сюда относятся города Древнего Египта, Двуречья, долины Инда, Китая, Японии, Эллады, Римской Империи, Центральной Америки до калумбовских времен [1].

Подобные космогонические аллюзии характерны и для современной архитектуры. Примером тому служат упомянутые уже центр Харькова и постмодернистический музей Д.Стерлинга в Штутгарте. Рассмотрим пример с привокзальной площадью города Харькова. В результате анализа картографических и литературных источников установлено, что первоначально, в 70-ых годах XIX века с вокзала открывалась широкая панорама всего центра города. Такую возможность давала незастроенное пространство от вокзала до бывшей тюремной улицы (ныне улица Маршала Малиновского). При этом еще сохранялась старая композиция города: соотношения плоскостной застройки долины Залопанья и вертикалей ансамбля на центральном холме. По проекту плани-

ровки привокзальної території 1896 года (архитектор Б.С. Покровский) новая – Славянская – улица была ориентирована по оси здания вокзала. В ее перспективе от вокзала должны были просматриваться главы и колокольня успенского собора. После реконструкции вокзала 1869-1901 гг. его главный объем был сдвинут к югу и ориентирован не на доминанту, а на центр площади. При сооружении здания управления ЮЖД (1912-1914 гг.) уже не учитывалась необходимость ориентации площади на архитектурную доминанту, а в ансамбле центра новое здание Благовещенской церкви стало конкурировать с колокольней Успенского собора. Застройка в 1930 гг. восточные границы площади по улице Красноармейской почти полностью закрыла вид от привокзальной площади на архитектурную доминанту города.

Таким образом, важный элемент новой структуры города, вместо стыка внешнего и внутреннего движения, потерял композиционную связь с доминантой, вычленившись из общей композиции в самостоятельный фрагмент. Возникло противоречие между старыми и новыми, композиционными и социальными доминантами, что привело к разрушению прежней эстетической целостности города [3].

Следовательно, доминирующему пространству городского центра нужно уделять внимание не только в чисто техническом плане, но и в плане художественно-психологическом. Это важнейший градоформирующий узел города. Для этого при формировании городской среды выявляются доминирующие элементы среды, наиболее важные – социально и исторически насыщенные, выразительные, обозреваемые с разных сторон и дистанций. Эти узлы – центры составляют статическую основу композиции – в ней сконцентрированы наиболее важные для человека качества социальные и духовные. Статическая середина – та точка отсчета, из которой и «разворачивается» и космос, и город в сознании его жителя.

ЛИТЕРАТУРА

1. Иконников А.В. Функция, форма, образ в архитектуре. – М.: Стройиздат, 1986. – 288с.
2. Шубович С.А. Архитектурная композиция в свете мифопоэтики: Монография. – Х.: РИП "Оригинал", 1999. – 636 с.
3. Шубович С.А. Градостроение периода первой промышленной революции / XIX – начало XX в.в./ Курс "История социального развития искусства, архитектуры и градостроительства": Учебное пособие. – К.: ИСДО, 1993. – 124 с.

ФОРМУВАННЯ СЛОБОЖАНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ У ХІІІ - ХІІІІ СТОЛІТТЯХ: ВЗАЄМОДІЯ БАРОКО І НАРОДНОГО СТИЛЮ У САКРАЛЬНІЙ АРХІТЕКТУРІ

УДК 7.034 (477): 130.2

Титар О.В. (ХНУ ім. В. Н. Каразіна)

З часів Л. Леві-Брюля, М. Блока та Л. Февра єдність психологічної структури і можливість певних реакцій соціальної групи у певний момент означається терміном "ментальність," що повинний був окреслити умонастрій і соціально-психологічні установки усього народу. Ментальні структури виявляються і в зафіксованій усній розповіді, і в аргументації мислення, і в мові народного мистецтва, у мові архітектурних споруд та й самих змін у мовленні.

Як окремий предмет питання культури Слобожанщини постало на початку ХХ століття. До цього часу дослідження слобожанської ментальності і мистецтва зводиться, в основному, до відшукування рідкісних старожитностей або до більш-менш ретельного опису, каталогізації наявних пам'яток мистецтва ("Історико-статистичний опис Харківської єпархії" (1857-1859) Філарета Гумілевського, "Українська старовина" (1866) Г. Данилевського, публікації О. Лазаревського, В. Горленка та О. Стороженка

на сторінках "Київської старовини"(1882), праці академіка Д.І.Багалія тощо). Спроби реанімації українського духу, духу козаччини тісно були пов'язані з пильною увагою до матеріальних знаків цього духу - церков, ікон, декоративних речей побутового вжитку, в яких синтезувалися не тільки здобуті професійні навички, концентрувалися народні мрії і погляди, але й бачилися і перспективи майбутнього розвитку, запорука збереження основних ментальних характеристик. Археологічний з'їзд у Харкові (1902) та активізовані пошуки експедицій призвели до нових, більш ґрунтовних теоретичних досліджень Є. Редіна ("Релігійні пам'ятки мистецтва Харк. губернії" (1905)), М. Сумцова ("До історії українського іконопису"(1905)), дослідження культового мистецтва П.Г. Фоміна. У 20-х роках з'являються публікації Ф. Шміта, Д.М. Щербаківського, Ф. Ернста, С. Таранушенка, в центрі яких - проблеми збереження старовини і її найцінніших пам'яток в епоху загальної руїнації старого. Після розгрома харківської університетської історичної і мистецтвознавчої шкіл (30-ті роки) досліджувалися лише окремі аспекти культури Слобожанщини - в основному особливості художньої творчості в загально-українському контексті(публікації Л.Соколюк , П.Жолтовського, Д.Степовика) або загальні питання барокової культури і ментальності у зв'язку із ,наприклад, філософською спадщиною Г.Сковороди (Л. Ушкалов "Світ українського бароко"(1994)). Тому зараз є актуальним і потребуючим вирішення питання дослідження розвитку культури на Слобожанщині як системи взаємопов'язаних ментальних структур, що з'єднують усі рівні суспільства, суспільно-політичної і філософської думки.

Ментальне виявляється як особлива сфера духовного, притаманного лише людині. Завдяки спільності ментальності формується єдиний соціо-культурний простір, що забезпечений механізмами трансляції етнічного спадку і спільного адаптаційного реагування на виникаючі дестабілізаційні обставини навколишнього середовища. Духовність можна представити як певну систему, психологічно структурований і виправданий на конкретному етапі історичного розвитку набір емоційно-розумових реакцій і рішень. Коли людина намагається структурувати, осмислити навколишнє середовище і убезпечитися від його негативів, то вона намагається насамперед побудувати будинок як модель затишку і благополуччя родини. Коли існує необхідність осмислити Всесвіт, питання життя і смерті, вічності і мінливості у людському житті, то виникають споруди сакрального змісту - церкви, дім Бога. Ці дві архітектурні структури перегукуються у своїх суттєвих семантичних і архетипних значеннях - хата стає "малою церквою" (Павло VI), де відбувається літургійний рік за своїми правилами і народними звичаями, наявне покуття, велике число ікон, свячені книги, знаки св. Хреста тощо. Деякі вчені прослідковують і зворотній зв'язок, говорячи, що сакральна споруда наслідує традиції народного житла. М. Драган [1] услід за рядом скандинавських вчених стверджує, що будівля церкви виникла від відомого ще в дохристиянські часи народного житла, яке складалося з сіней (притвори), основного приміщення (нава) і комори (вівтар). Але треба враховувати священний, канонічний характер цієї споруди - церква повинна була також взоруватися на єрусалимський храм як святиню [2], зазнала впливу візантійських аналогів.

Духовні і мистецькі пошуки кінця ХУІІ - ХУІІІ ст. представлені розвитком таких стильових домінант, як варіант західноєвропейського бароко та особливий народний стиль, заснований на перероблених традиціях в основному бойків і гуцулів у їхньому синтезі з традиціями Центральної і Східної України. храмів.

Бароко - панівний у мистецтві Західної Європи ХУІІ - ХУІІІ ст. стиль, для якого характерні примхливість форм, архітектонічна динаміка, поглиблений символізм та алегоричність. Переосмислений на українському ґрунті у вигляді безпосередніх запозичень та трансформаційних поєднань барокового сарматизму та культурних традицій Західної України. Представники цього напрямку намагалися синтезувати

старий український п'ятизрубний храм з типом римської базилики (Спасо-Преображенський собор у Мгарському монастирі біля Лубен (1684-1701), Богоявленський собор у Братському монастирі на Подолі (1693-1695), Хрестовоздвиженський собор у Полтаві (1689-1709) тощо).

Народний стиль - культурний конгломерат переселенців на Слобожанщині виробив свій стилістичний почерк, що не може бути зрозумілим, коли виходити лише із ідеології і настанов бароко, а є зразком нового синтезу. Термін "народний" починає широко використовуватися романтиками XIX століття, "народність", "фольклорність", наближення до "третьої верстви" більше не викликає засудження. Але насправді термін "народний" треба вживати, на нашу думку, на позначення світогляду народу як концентрату його найсуттєвіших культурно-інформаційних, духовно-ментальних наробок, коли елітарна частина не протиставляє себе умовному "натовпу", а намагається утворити єдиний соборний етно-національний організм, духовний тонус якого утворюється зусиллями кожного індивіда. Таке розуміння народу пропонується у філософських працях М. Гайдеггера.

На Слобожанщині жили за децю інших політичних і культурних обставин, ніж у Гетьманщині, тому змагання верхівки козацтва та решти козацької демократичної верстви тут мали свої відзнаки. Слобожанин має більше внутрішнього спокою. Руїна теж досягнута ним, але й подолана: слобожанські церкви мають спільні риси, які відрізняють їх від храмів Гетьманщини, - це перевага вертикальної складової та спокійне оперття майстрів на народні традиції дерев'яної церкви. Церкви, що були створені у народному стилі, географічно розташовуються головним чином на східній Полтавщині та Слобожанщині. Найбільш виразною пам'яткою синтезу і трансформації ідей і конструкцій слобожанського дерев'яного будівництва (слобожанська церква бойківського типу) у муровану архітектуру був Покровський собор у Харкові (1689). Дуже близькими за архітектурним вирішенням були Миколаївський храм (1682) Святогорського монастиря на Крейдяній скелі та Спасо-Преображенський собор у м. Ізюмі (1686). На Слобожанщині та східній Полтавщині за народним стилем було створено 20 храмів. Ми вважаємо, що тенденції бароко і народного стилю були для Слобожанщини провідними, відбиваючись на усіх рівнях культури.

У формуванні слобожанської ментальності у XVII - XVIII століттях спостерігаються такі основні риси:

- переселенці намагаються зберігати особливості національних традицій у різноманітті звичного побутування етнографічних груп (бойківські, лемківські, гуцульські);
- зберігається тенденція на уніфікацію традицій і вироблення єдиної національної домінанти (орієнтація на західноєвропейське бароко, в тому числі й італійське, і нова його трансформація у народній культурі);
- світська ментальність майже не виробляється: релігійні обряд, символіка, предмети культу сакралізуються, набувають канонічної церковної семантики;
- сакральне пов'язується із наданням високого статусу освіті (здатність тлумачити Св. Письмо), освіченість сприймається не тільки як інтелектуальність, а як вміння успішного духовно-практичного освоєння світу (високе поцінування музичної гармонії, художньої творчості);
- орієнтація на хліборобську працю і ідеали родинного затишку поєднуються з активною настановою воїна-захисника: розмивання соціальної ієрархії землероб - вартівник - управленець-мислитель: намагання поєднати якомога більшу кількість соціальних ролей за допомогою універсалізації особистості;
- індивідуалізація особистостей призводить до пошуку легітимності влади: права автономії і різні привілеї спочатку розглядаються як загальне надбання, потім -

станове, а далі як особиста нагорода - спочатку за військову доблесть, а потім - за спритну дипломатію;

- зберігається народна звичаєвість, обрядовість, виділяється духовна складова, не пов'язана із церковним, а з загальними морально-ціннісними настановами;
- особлива увага приділяється мистецтву, стилістична еволюція якого набуває загальнофілософського значення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Драган М. Українські дерев'яні церкви. Генеза і розвій форм. - Ч.І. - Львів, 1937. - 470 с.
2. Мокрий В. Церква в житті українців. - Львів-Краків-Париж, 1993. - 106 с.

ТЕРРИТОРИАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ ХЕРСОНЕСА АНТИЧНОГО ПЕРИОДА (ПО МАТЕРИАЛАМ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ).

711 : 72.03

Снитко И.А. (ХГТУСА)

Одним из важнейших моментов при реконструкции городской планировки является определение территории города в каждый исторический период его жизни. Рост или уменьшение городской территории напрямую зависит от его экономики и наличия людских ресурсов. Состояние экономики определяет также уровень и размах строительства.

Проблемой изменения городской территории Херсонеса на протяжении многолетнего изучения памятника занимались многие исследователи. Однако до сих пор задача дальнейшего уточнения городских границ и хронологии их изменения остается актуальной.

Наиболее основательно этой проблемой занимались К.Э. Гриневич, Г.Д. Белов, И.А. Антонова.

К.Э. Гриневич в своей статье «Рост территории древнего Херсонеса» отметил 4 периода увеличения городской территории [1, с. 64, план]: 1) VI в. до н.э. – архаическое ионийское поселение; 2) V в. до н.э.; 3) середина IV в. до н.э.; 4. IV – VI вв. н.э.

Г.Д. Белов прослеживал 5 изменений границ города [2, с. 42–44]: 1) конец V в. – середина IV в. до н.э.; 2) около середины IV в. до н.э.; 3) конец IV в. до н.э.; 4) начало III в. до н.э.; 5) V в. до н.э.

Первоначально, с конца V в. до середины IV в. до н.э., город занимал только нынешнюю восточную часть и берег Карантинной бухты. Западная граница города, по мнению Г.Д. Белова, проходила примерно по линии 8-й поперечной улицы. Около середины IV в. до н.э. происходит расширение городской территории. Её границы теперь определяются остатками крепостной стены (т.н. «стены Гриневича»), открытой раскопками 1927 года на юго – восточном участке. Остатки этой стены обнаружены также возле храма, раскопанного в 1897 году и далее к западу на территории музея. В конце IV в. до н.э. происходит новое крепостное строительство. Новая стена охватила собой территорию на возвышенной части полуострова, между южной и юго – западной балками. Следующий этап был связан с расширением порта: на западном берегу Карантинной бухты в территорию порта был включен дополнительный участок.

Последнее увеличение территории города, по мнению Г.Д. Белова, имело место в конце V в. н.э.: на юго - западе в городскую черту была включена часть некрополя римского периода. Стена прошла под прямым углом к эллинистической стене, вниз к Песочной бухте и по берегу моря [2, с. 43, план].

Наиболее полное и аргументированное освещение проблема роста территории Херсонеса получила в работе И.А. Антоновой [3]. И.А. Антонова в своём исследовании

прослеживает изменение границ Херсонеса на протяжении всего его существования, т.е. в античный и среднесвековский периоды.

Она выделяет семь этапов: 1. конец V - середина IV в. до н.э.; 2. конец IV - рубеж III в. до н.э.; 3. конец III – начало II в. до н.э.; 4. II в. н.э.; 5. вторая половина V в. н.э.; 6. X в.; 7. X – начало XI в.

В данной статье я коснусь вопросов связанных с изменением территории Херсонеса на протяжении античного периода (V в. до н.э.).

В последней четверти IV – на рубеже III в. до н.э. городская территория увеличилась почти в 3 раза. Вопрос о причинах такого роста еще не решен окончательно. Исследователи связывают его с притоком колонистов, расширением торговых связей, освоением земель Гераклейского полуострова. Границы города этого времени хорошо обозначены сохранившимися до настоящего времени остатками оборонительной стены и многократно описаны [4].

Величина присоединенной площади наряду с указанными причинами увеличения территории города зависела от рельефа. В городскую территорию была включена обширная лощина, служившая ранее некрополем на северном берегу, и высокое западное плато вплоть до спуска в балку Песочной бухты.

Границы города III - начала II в. до н.э. изменились в юго – восточном районе. Здесь к городским оборонительным стенам была присоединена территория, которая получила название цитадели. И.А. Антонова видит причины строительства цитадели не столько в организации в Херсонесе гарнизона [2, с. 44; 5, с. 102; 6, с. 26], сколько в необходимости улучшения стратегических качеств оборонительной линии. Была в значительной мере изменена конфигурация важнейшего и наименее удобного для защиты участка крепостного ансамбля. По мнению исследователя немаловажное значение имела и другая причина увеличения территории города, связанная с географическими особенностями участка. Херсонесский порт находился в устье обширной балки с крутыми бортами протяженностью около 3 км. Перепад высот по ложу балки от верховьев до устья сейчас составляет 69,5 м, а в древности был еще большим. В связи с этим велика была опасность заиливания бухты. Жителям Херсонеса пришлось перегородить оборонительной стеной тальвег балки, что способствовало организации не только укрепленной территории на берегу бухты, но и предотвращению выноса твердых осадков в бухту. Это создало дополнительные возможности для расширения порта и улучшения его защиты. Первоначально, до ограждения, южная часть этой территории была занята некрополем.

Во II – III вв. н.э. значительные изменения произошли на юго – восточных городских границах. Новая оборонительная стена, ограждавшая внутреннюю гавань Херсонеса, занимавшую рукав Карантинной бухты, значительно приблизилась к берегу бухты, видимо, мелевшей в связи с активными наносами песка. Стены по - прежнему огибают рукав Карантинной бухты. Кроме обмеления бухты в переносе оборонительной стены к юго – востоку, возможно, сыграли роль и другие обстоятельства, а именно улучшение стратегических качеств защитной линии, которой в это время было придано тенальное начертание с башней XXI во входящем углу. Была значительно увеличена площадь цитадели за счет переноса её восточной стены более чем на 10м к берегу бухты. 22 куртина была передвинута на 4 м внутрь городской территории. Передвижение восточной стены цитадели при общем повышении уровня моря И.А. Антонова объясняет песчаными наносами на западном берегу бухты. В это же время вдоль всей оборонительной системы Херсонеса на расстоянии от 7 до 16 м от главной стены сооружается передовая стена - протейхизма, и защищённая территория увеличивается за счет периболы [2, с. 45] в III – V вв. н.э.

На основанні изучения исторического развития Херсонеса и изменения его территориальных границ в античный период можно выделить эллинистический этап, как наиболее благоприятный для развития градостроительной деятельности.

На этом этапе город достигает своих максимальных размеров (до 33 га) и получает единую регулярную прямоугольную систему планировки, сохранившуюся вплоть до конца его существования.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гриневич К.Э. Рост территории древнего Херсонеса. Симферополь, 1930.
2. Белов Г.Д. Херсонес Таврический, Л., 1948.
3. Антонова И.А. Рост территории Херсонеса. (по данным изучения оборонительных стен)// АДСВ, вып. 25. Свердловск, 1990.
4. Бертъс – Делагард А.Л. О Херсонесе // ИАК. 1907. №21.
5. Гриневич К.Э. Стены Херсонеса Таврического ч.2// Х Сб. 1928, Вып.2.
6. Стржеleckий С.Ф. XVII башня оборонительных стен Херсонеса // СХМ. Симферополь, 1969. Вып. 4.

ПРО ДЕЯКИЙ ВПЛИВ МОСКОВСЬКОЇ КОЛОНІЗАЦІЇ НА МИСТЕЦТВО СЛОБОЖАНСЬКОГО КРАЮ НАПРИКІНЦІ XVI— XVII СТОЛІТТЯ

УДК 72.033.(477)

Паньок Т.В. (ХХПІ)

Важко знайти в історії українського мистецтва регіон, який би відрізнявся такою складністю та багатогранністю церковних течій, як Слобожанщина. Можливо в Україні культове мистецтво ніде не піддавалося такому впливу різних суспільних течій, як в нашому краї. З цього приводу відомий дослідник П.Г. Фомін писав: “Тут зіштовхнулася місцева народна творчість з московським впливом, польським західноєвропейським. Сюди просякали і старообрядовий вплив, який привніс в нашу країну багато старовинних та типових ікон, хрестів, рукописних книг” [4, с.7].

Вважаємо за необхідне розглянути значення зовнішньої колонізації нашого краю для кращого розуміння особливостей та своєрідних рис слобожанського храмового мистецтва.

Так, колонізація краю наприкінці XVI ст. відбувалася двома шляхами - з півночі, з Москви, та з південно—західного регіону України. На початку колонізації Московський уряд не тільки не дбав про збільшення росіян на слободах, а навпаки, де потрібно зменшував його, керуючись не стільки політичними мотивами, як інтересами самої колонізації та обороною своїх кордонів. Тому Московська держава направляла колоністів туди, де в них відчувалася більша необхідність; він слідував за тим, щоб укріплення будувались у самих небезпечних місцях на татарських перелазях [3, т.1, с.144].

Так наприклад Д.Т. Філарет—Гумілевський у праці “Историко—статистическое описание Харьковской епархии”, зробив опис Святогорського монастиря, де вказав, що з кінця XVI століття—початку XVII століття монастир було відновлено інокami Задніпров'я. З цього часу і до половини XVIII століття Святогорський монастир прийняв характер сторожової фортеці Російської держави, висуваної проти кримських татар на південному кордоні слобідсько—української фортечної лінії, яка до того ж була озброєна гарматами. Печерні коридори монастиря виходили далеко в сторону Антоніє—Феодосієвської церкви, де знаходився потаємний вихід до річки. Ченці облаштували келії першого поверху сторожовим балконом, на святому місці збудували укріплення, рви, валуни. Сторчова скеля з півночі і глухе крейдяне гірське пасло з півлової сторони не допускали сюди небажаних гостей.

Осідуючи в найбільш загрозливих для кордонів Московської держави місцях українці зводили фортеці, монастирі, будували храми, дотримуючись традицій української народної, дерев'яної архітектури.

Вихідці з Правобережної України привнесли на Слобожанщину не тільки особливості духовного життя, а і своє розуміння церковно—художньої культури.

В свою чергу з метою нагляду за українцями—переселенцями московський уряд заселяє цілу мережу міст—фортець на Слобожанщині своїми “боярськими дітьми, посадськими та свєденцями” [4, с.84] (Прим.—1).

Також, з метою уніфікації слобжанського храмового мистецтва, відправляючи на слободи своїх воевод, уряд споряджав їх так званими “строєльними наказами”, де вказувалося, в якому розмірі і що необхідно будувати при облаштуванні нових міст, забов’язувався постачати воеводам військовій та фортечній припаси, а також необхідні релігійно—богослужбні речі московської роботи. Разом з військовими відправлялося і духовенство. У П. Фоміна знаходимо виписку зі “Строєльної книги г. Валук” за 1599 рік: “Да с воеводой со князем Володимиром с Кольцовым с Мосальским да с головою... послано церковное строение — Образ Пречистой Богородицы Владимирской местной, после того образ великих страстотерпцев Христовых Бориса и Глеба втуж меру на золоте, Деисус..., крест запрестольный, Образ Пречистой Богородицы Запрестольный, двери царские со столбцами и сенями, 30 образов Господских праздников и Пресвятой Богородицы, Николая Чудотворца и иных великих избранных святых, мучениц на золоте, двери северные, крест воздвигальный, сосуды церковные, сорочка на жертвенник, ...евангелие, апостол, устан, псалтырь...” [4, с.87].

Важливим джерелом з якого в наш край потрапляли чисельні пам’ятки старо-московської іконографії, були щєдрі подарунки московських царів, які дарували слобідсько-українським монастирям не тільки землі, кошти, але й предмети церковно-релігійного вжитку. Наприклад, в описах м. Харкова за 1663 рік сказано: “В городе есть соборная церковь во имя Успения Пречистой Богородицы, а в той соборной церкви церковного строения царского жалования образ Успения Пресвятой Богородицы шести листовой, на немь два венца серебряных позлащенные... царские двери из столбцами да книгь Евангелия напрестольная, шестидневи апостоль, псалтырь...” [1, с.40].

В акті за 1677 року, з м. Недригайлів зазначено, що: “по указу великого Государя, послано съ Москви въ Недригайловъ въ Покровскую церковь образовъ и церковные утвари всякия, одиннадцать икон, двери царские, святые Евангелия листы, образъ местной Покрова Богородицы на престоло, двери северные, крестъ осеняльный, хоругвь и образовъ различныхъ праздниковъ святых...” [3, т.3, с.512-513].

В “строєльной книге” міста Усерд, Стрілецької слободи, Воронежської губернії за 1637-1638 рр. записано, що усе багатство і красу храму складав іконостас, заставлений іконами “государевого жалования нарядного московского мастерства” [4, с.93]

Безліч пам’яток московської роботи потрапило в наш край завдяки поселенцям, які відправляючись на службу, брали з собою культові святині. Ці ікони, як вважають дослідники: Є.К. Редін, С. А. Таранушенко, М.Ф. Сумцов, П.Г. Фомін, типові для московського іконопису XVII століття. Серед цих святинь особливо розповсюдженими та шанованими були ікони: Воскресіння Христове з дванадцятьма пражниками; Богородиці: Курська—Корінна, Молчанська, Влахернська, Смоленська, Казанська. З іконографією останньої пов’язані легенди виникнення святих чудотворних ікон на Слобожанщині. Ці образи пройшли своєрідну трансформацію у народній творчості та утворили самостійні іконографічні типи. Так на наших землях виникли образи — Височинської, Пісчанської та Каплунівської Богородиці.

В праці архієпископа Філарета—Гумілевського містяться дані про історію виникнення Казанської—Каплунівської ікони. Також відомо, що Петро I, під час

походу під Полтаву, йдучи з Азова через Ізюм і Балаклєю, взяв з собою славетну ікону Каплунівської Богородиці, яка залишалася при ньому до закінчення війни з Карлом XII. Повертаючи святу ікону в церкву, він прикрасив її золочено рамою та дорогоцінним камінням [3, т.3, с.234-244].

Легенда про чудотворну ікону Казанської—Пісчанської Богородиці виникла в слободі Піски Ізюмського повіту. Ця ікона прославилася багатьма чудесами в холерні 1831, 1854 роки [2, с.8].

У XVII столітті недалеко від Змієва, в селі Височинівка, серед боліт та пісків, знаходився Казанський чоловічий монастир. В сосновому гаю сторожем—пушкарем було знайдено ікону Богородиці, а на місці де лежала ікона утворився цілющий струмок. Саму ж ікону перенесли в монастир і за місцем знайдення назвали Височинівською Богородицею.

Вплив московського церковного мистецтва на становлення слобожанської храмової культури на початку XVII століття був вагомим, але під тиском українського стихійного переселення, релігійне мистецтво нашого краю набуло особливих етнокультурних рис. Ці самобутні риси привнесли в мистецтво нашого краю живий струмінь і створили тим самим передумови для своєрідного релігійного стилю, який би не міг з'явитися на штучному ґрунті московської культури. Нове слобожанське мистецтво відображало новий світогляд, принципове нове розуміння дійсності і нове ставлення до релігії.

Примітка — 1

Сведенці — люди, які відправлялися за межі Московської держави на заслання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багалей Д.П. Материалы для истории колонизации и быта Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губерний.—Харьков, 1890.
2. Снесорева С.И. Земная жизнь Пресвятой Богородицы и описание святых чудотворных ее икон. — Спб, 1894.
3. Филарет—Гумилевский Историко—статистическое описание Харьковской епархии. — Москва: тип. Готье, 1857 — т. 3.
4. Фомин П.Г. Церковные древности Харьковского края.—Харьков, 1916.

БЫТОВОЕ ПОВЕДЕНИЕ И СТЕРЕОТИПЫ В УКРАИНСКИХ НАРОДНЫХ СКАЗКАХ КАК ОДИН ИЗ КОМПОНЕНТОВ, ОТОБРАЖАЮЩИХ МЕНТАЛЬНОСТЬ НАРОДА.

УДК [130.2+159.95]:398.2(=161.2)

Годзь Н. Б. (ХНУ ім. В. Н. Каразіна)

Действия и мысли людей в форме стереотипов имеют характер простейших реакций и схем, причем если рассмотреть внимательно значения и роль стереотипов, то не следует им сразу отводить роль отрицательную, по своему характеру они могут выполнить множество позитивных функций в повседневной жизни. Стереотипы могут определять поведение как по отдельности, так и в группе. Поскольку стереотипы являются проявлением закрепленного в сознании групп, субкультур и этносов специфического и постоянного мировосприятия, целью стало выявить особенности бытового поведения, стереотипы именно через сказки, как особой сферы фольклора, с помощью которого народ выражает оценку окружающей действительности и проявляет характер своего внутреннего мира. Необходимо учитывать, что поведение человека регулируется множеством постоянных, устойчивых факторов: антропологическими особенностями, законами психологии, социальной семиотики, этических нормативов. Сказки, как одна из старейших форм народного устного творчества, содержит в своих

текстах особий, національно-культурний специфічний язык. Іменно через сказочний фольклор слід шукати той культурний код, самобитні етноаутостереотипи, т. є. ту групу стереотипів, які понятні представцям свого етноса, а також групи етностереотипів, як особих форм сприйняття і розуміння представцям інших етносів. Незважаючи на схожість сюжетних ліній в казках дуже віддалених етносів, не виключаючи ідеї заимствования і «перетекання» сюжетів слід відзначити, що в текстах казок ми знаходимо приклад «загадочних поступків», загадочних для представцям інших етнічних культур. Слід привести слова Ю.М. Лотмана по цьому приводу: «...в культурах, тяготеючих к ритуалізації вирабатуються особі форми поведіння..., які стаються ядерними структурами даної культури» [4, с. 293]. Як для сказочного фольклору, так і для ментальності є загальною наступою характерна черта: стійкий спосіб специфічного світосприйняття, який також дає можливість розвитку характерного реагування на явлення оточуючої дійсності. Ментальність може мотивувати образ дійств.

Считаю, що казки також, як і менталітет шодержать образ самоідентифікації і знання о своєму народі. Можливо провести наступою взаємобумовлюючу зв'язь: менталітет народу – етнічно аутостереотипи/гетеростереотипи – казка. Основне шодержання, проявлення і шовства як менталітет, так і сказочних сюжетів дуже мало шодвержені впливові оточуючої шреді і впливові фактора часу. Ментальність виражається шопределеним емоційно і оценою окрашеним шотношенням к труду, шем'ї, шовситанню дітей, релігії. Казка шодержить в собі шодобні групи і оценочні шудження о вищесказанном. Для казки характерна стереотипність, шодсознатільний характер реагування слухача на дійства сказочних героїв. Сказочний фольклор шодержить стійкий комплекс шолічностних черт представцям етноса, домінуючі цінності, установк, шопределенні групи стереотипів, в том числі і шовтових шоведенческих стереотипів. Іменно вищеперелічені шовства этой групи фольклорного творчества, на взгляд автора, шовзможють характеризувати українські народні казки, як носітелі закодированного кода шовтового поведіння, етнічних аутостереотипів. В казці через шопределенні моделі показані різноманітні шовособи отреагування, поведіння. Шовособи реагування шовкривають особі шолічностні національного характера, специфічні шоверти ментальності. Шоведіння головного героя/героїні казки шовстроено як реалізація шоложитільних черт національного аутостереотипа, аналізуються діади «Муж – жєна», «Родитель – ребєнок», особі шолічностні взаємощотношеній дітей в шем'ї. Етнічні стереотипи характеризуються шотчетливостю, шоврактической шовтороною і актуальністю, не слід особливо напам'ятати, що в якій-то шовері, їх шловий шовтороною є їх шовересчур вираженна ціннісна окраска, которая може шовприводити в результаті о шовибочной інформации. Растущий індивід живе в шовкритом шовпространстві, впливові на шовформирование його шолічності ошказує не тільки шовременне йому шовобщество. Можливо сказати, що шолічність биполярна в шовсвої шовнаправленності; шовформиуюсь, она ошладает «незамкнутість» як в шовпрошлоє, так і в шовбудуще. При этом считаю шовнеобходимим напам'ятати, що емоції шовудовольствия і шовнеудовольствия є генетически найбільш старішою формою шовознакомлення с оточуючою дійсністю, шовтому інформация шовсоотвєтствующего характера, шовполученная из казок шовзможєть в більш образній формі шовформироваться растущою шолічності. Для нас, як представцям свого етноса, вся область шовнутриетнічного шоведіння єсть як шовсеміотически шовмаркированная, шовсеміотически шовнейтральная. Первая – види шовобщественного шоведіння; шовторая – шовбытовое шоведіння, которое тільки ілюзорно кається шовненормированным, т. к. любє

изменения в нем наиболее болезненно воспринимаются. Если семиотически маркированную область поведения есть возможность проследить в официальных исторических источниках (пусть и в немногочисленном количестве дошедших до наших дней), то именно о нейтральной, бытовой стороне поведения, ее специфики и свойствах, которые стоят не на последнем месте в коде формирования аутостереотипа, стереотипа определяющего национальную специфику. Мы можем получить в основном из фольклорных материалов (в частности – из сказок).

Украинская сказочная культура уникальна и самобытна. В состав структуры этой группы сказок входят такие древние формы архаического сознания, как наговоры. В этих сказках очень богата область символических мифологий. Отмечу еще Гердер в работе «Идеи и философии человечества» писал, что: «в душу каждого народа его способ представлений проник тем глубже, чем он ближе ему, – он пришел к народу от отцов и от отцов отцов, он вырос из его образа жизни, он родствен небу его и Земле. Чужеземец удивлялся, а для них – это яснее и понятнее всего; чужак смеется – они хранят серьезность и суровость» [2, с.201]. Сказка сохраняет в себе информацию и способ специфического восприятия всего жизненного пути как отдельного человека, так и определенного этноса. «Чувства и влечение людей повсюду сообразуются с их жизненными условиями и органическим строением, но повсеместно управляют ими мнение и привычки» [2, с.211]. Для подтверждения идеи влияние особенностей и характера появления ментальности и стереотипов бытового поведения на национальное своеобразие сказочного фольклора взята группа украинских сказок, а именно: «Телесику», «Іванко», «Ох!», «Тодорко й найстарша царівна», «Хитра молодия і трістенник», «Як Тимофій відвіз панів до пекла», «Дванадцять апостолів» [2, с. 52, с. 57, с. 217, с. 225, с. 342, с. 379, с. 384]. Все вышеприведенные сказки несмотря на сходство в сюжетах с сказками других этносов содержат в себе ярко выраженные черты этноаутостереотипов и бытового поведения, которое можно обобщить в следующем виде: 1) семья представляет одну из главных ценностей; 2) в бытовом сознании закреплено, что следует родителям жертвовать своей жизнью ради детей; 3) стереотип «хорошего» ребенка включает такие ценности: как красота, здоровье, послушание, ласковость, уважение к старшим; 4) дети должны докормить родителей до смерти; 5) бессемейному жизнь не мила; 6) несмотря на стереотип «мужской» и «женской» работы, муж и жена занимают равные социальные позиции в семье; 7) у девушки ценится «шире сердце», преданность и самопожертвование у жены; 8) парубок должен завести свое хозяйство, чтобы женившись обеспечить семью, девушке не обязательно быть обеспеченной; 9) отец должен помочь сыну стать на ноги, дочерью занимается мать; 10) стереотип поиска знаний; 11) стереотип защиты слабого; 12) стереотип применения силы к врагу только в случае крайней опасности. В вышеприведенных сказках можно при внимательном прочтении обнаружить массу норм интимной сферы родного домашнего поведения. Напомню, что целью статьи служит не отрицания общих черт сказок, изучения вопросов взаимодействия и заимствования сюжетов, а задача отметить этническую специфичность данного направления в фольклоре, связь сказок с особенностями ментальности, выявления научной значимости и ценности исследования материала – исходя из названных позиций.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гнатенко Т. І. Український національний характер. – К., 1997.
2. Гердер И. Г. Идеи к философии истории человечества. – М., 1977.
3. Давидок В. Ф. Первісна міфологія українського фольклору. – Луцьк, 1997.
4. Лотман Ю. М. Бытовое поведение и типология культуры в России XVIII в. // Культурное наследие Древней Руси. Истоки становления. традиции / под ред. акад. М. Б. Храпченко. – М., 1976.
5. Українські народні казки /упорядкування В. Г. Бойко. – К., 1976.

Надзвичайно тяжкі внутрішні та зовнішні обставини, за яких доводилось працювати Директорії, визначили слабкість її як центральних так і місцевих органів влади. Припинення в кінці зими - на початку весни 1919 р. діяльності відділу охорони пам'яток Головного управління мистецтв та національної культури було лише одним проявом загального послаблення державних структур Української Народної Республіки. Це, в свою чергу, не могло не позначитися і на стані охорони пам'яток - навіть найкращі пам'яткоохоронні постанови, прийняті саме Директорією, не було кому виконувати. Відтак, вони залишилися скоріше політичними деклараціями, ніж конкретними програмами збереження історико-культурної спадщини.

Роботу Відділу охорони пам'яток старовини і мистецтва при Головному управлінні у справах мистецтва та національної культури було поновлено у вересні 1919 р. у м.Кам'янці-Подільському (Кам'янецька доба Директорії червень-листопад 1919 р.). Очолив відділ Платон Клименко, 32-річний професор української історії Кам'янець-Подільського університету [1].

На одному з перших засідань відділу було ухвалено видавати часопис для публікацій з питань "українського мистецтва і старовини". Тут планувалося друкувати офіційні документи, статті та замітки з профільної для часопису тематики, бібліографію. Редагування друкованого органу доручалося П. Клименку, О. Назаруку, та І. Кривецькому. Хоча "відповідних сум" у Головному управлінні мистецтва та національної культури для реалізації проєкту не було, вихід було знайдено. Для реалізації задуму видання часопису завдяки зусиллям О. Назарука, І. Кривецького та П. Клименка деякі кошти дав Галицький уряд [2].

Перше число "Української старовини" обсягом 100 сторінок вийшло 1 листопада 1919 р., як зазначено на титулі, коштом Диктатури Західних областей УНР у видавництві "Стрілець". Дизайн обкладинки (зазначена лише назва), якість паперу (газетний), форма (великий формат, верстка в дві колонки, з використанням постійного верхнього колонтитула, де вказувалася назва часопису, номер журналу, сторінка) було доволі простим й засвідчувало фінансову обмеженість. І хоча "малі сили й нечисельні кошти, одержані від Галицького уряду", не дозволяли налагодити "зразу видання часопису як належить", редакційна колегія орієнтувалася на тривалий систематичний вихід нового часопису.

Це було спеціально-галузеве періодичне мономовне (українська мова) видання науково-популярного характеру, розраховане насамперед не стільки на пам'яткоохоронців, співробітників музейних, архівних установ того часу, скільки на громадян, здатних усвідомити велич духовного надбання нашого народу й досягнути можливі наслідки повної його втрати. Часопис мислився його засновниками, як засіб спілкування із "освіченим громадянством", на яке Комісія покладала велику надію у справі рятунку безцінних скарбів старовини. У викладеній на початку першого числа програмі діяльності редакції наголошувалося, що велике нищення пам'яток старовини та важке становище уряду у справі охорони їх вимагає напруження всіх сил в першій мірі громадянства для збереження тих великих багатств, які ще осталися."[3] За сприянням свідомих громадян планувалося невідкладно розпочати укладання реєстру знищених пам'яток, а на сторінках часопису – друкувати "синодик померших культурних цінностей". Поряд із висвітленням громадської ініціативи у справі

рятування культурного надбання планувалося інформувати про урядові заходи щодо охорони і збирання пам'яток старовини, "випрацьованих і виплесканих народом".

Перше число містило 20 публікацій. Авторами журнальних публікацій стали члени Комісії: О. Благодір, П. Клименко, М. Обідний, Л. Биковський, О. Назарук, І. Кривецький, Й. Пиленський, О. Прусевич. Серед 15 публікацій 9 були авторськими, решта (офіційні повідомлення, замітки з термінології, повідомлення з місць, бібліографія) друкувалися без зазначення авторства.

Число відкривалося публікацією О. Благодіра "3 мартирології української старовини", де автор "сумно, але правдиво" констатував відсутність належної уваги держави до архівної та музейної справи ("В Києві не дозволяли одкрити навіть приватний Археологічний Інститут"[4], тоді як вкрай необхідні були висококваліфіковані музеснавці і пам'яткоохоронці) та наводив факти знищення українських цінностей "німцями, росіянами й більшовиками" й поспішного вивезення їх "англійцями та американцями".

Коротенька стаття "Український уряд та справа національної культури й мистецтва" проаналізувала діяльність Директорії на ниві культурного будівництва. Поряд із повідомленням про те, "що уряд не має сил дати належну охорону пам'яткам та їх збіркам (з повного складу в 9-11 урядовців усіх відділів Головного управління мистецтва та національної культури працювали по 2-3 особи), а державна скарбниця не має коштів на перевіз культурно-історичних речей в безпечні місця, та налагодження ушкоджених архітектурно-цінних будівель", зроблено доволі оптимістичний висновок: "Український Уряд, який ще так недовго існує, шарпаний ворогами зі всіх сторін світа, зумів майже на всіх полях національної культури і мистецтва, як в центрі так і на місцях, зробити за один рік без порівняння більше, чим чужі уряди зробили для України за сотні літ їх панування."[5] Крім названих матеріалів, перше число репрезентувало інформаційно насичені статті М. Обідного "Військово-історична справа на Україні", Л. Биковського "Українська Національна Бібліотека в Києві", П. Клименка "Українська мистецька старовина та її національний зміст", О. Назарука "Українська старовина й українська новочасна творчість", О. Прусевича "Пам'ятки фортифікаційної штуки на Поділлі".

У рубриці "Про знищення пам'яток старовини й мистецтва" наводилися факти "архівних погромів" у лютому - вересні 1919 р. Отже, журнал сприяв розгортанню одного із основних напрямків діяльності Відділу охорони пам'яток старовини та мистецтва – виявленню й рятуванню державних і приватних колекцій.

У рубриці "Закони і обіжники в справі охорони пам'яток старовини та мистецтва" подавався обіжник до губерніяльних і повітових комісарів освіти про їхні повноваження у справі "догляду і захисту пам'яток старовини й мистецтва від знищення та псування й продавання". У цьому документі наголошувалося: "Непограбовані збірки старовинних речей, бібліотеки, архіви мають бути за допомогою місцевих самоврядувань та органів адміністративного розпорядження перевезені з власницьких помешкань, залишених без догляду, до громадських установ, переважно шкіл, початкових або середніх, або до громадських бібліотек та передані під розписку по описі завідувачим цими установами"[6]. Загалом чітку рубрикацію у цьому числі простежити важко, оскільки основні статті видруковано без виокремлення рубрик, проте окремі рубрики все-таки виділено: "Від редакції", "З історії української старовини", "закони і обіжники в справі охорони пам'яток старовини та мистецтва", "З протоколів Комісії для охорони пам'яток старовини та мистецтва при Головному Управлінні Мистецтв та Національної Культури", "Ріжні замітки", "Бібліографія".

Таким чином, редколегія намагалася привернути увагу читачів до найбільш актуальних пам'яткоохоронних проблем того часу й заручитися підтримкою хоча б невеликого

кола українських громадян на ниві рятування речових джерел народної пам'яті. Проте умови воєнного часу коригували плани видавців – наступне число часопису так і не побачило світу. Спроби видання науково-популярного спеціального часопису з питань пам'яткознавства, музейної, архівної справи засвідчувала увагу уряду УНР до проблем збереження історико-культурної спадщини українського народу, уможлилювала зворотний зв'язок з читачами, що стали першими помічниками державних інституцій у цій справі, інформувала про діяльність Відділу охорони пам'яток старовини та мистецтва і Архівної комісії міністерства народної освіти УНР.

ЛІТЕРАТУРА.

1. Матяш І. Основні проблеми архівного будівництва доби визвольних змагань // Архівна та бібліотечна справа доби визвольних змагань (1917-1921 рр.): 36. наук. праць. - К., 1998.-С.23
2. Дивний І. Український історик Пилип Клименко (1887-1955): Документальний біографічний нарис // Наукові записки: Збірник молодих вчених та аспірантів. -К., 1996.-С.363
3. 3 протоколів Комісії для охорони пам'яток старовини і мистецтва при Головному Управлінні Мистецтв і Національної культури // Українська старовина.-1919.-№1.-С.9
4. Благодір О. З мартирології української старовини // Українська старовина.-1919.-№1.-С.1
5. Український Уряд та справа національної культури та мистецтва // Українська старовина.-1919.-№1.-С.2
6. Законні й обійзники у справі охорони пам'яток старовини і мистецтва // Українська старовина.-1919.-№1.-С.9

И.А.ГОНЧАРОВ-МЕМУАРИСТ. К ПОСТАНОВКЕ ПРОБЛЕМЫ.

УДК - 882

Борбунюк В.А. (ХИБМ)

Большой популярностью у современного читателя пользуются мемуары. Сегодня каждый человек ощущает, что всё, происходящее в его жизни, принадлежит истории.

В своей статье "Мемуаристика как феномен культуры" А.Тартаковский отмечает: "Мемуары давно привлекают внимание учёных как источники воссоздания отображённой в них эпохи, как носители информации о событиях, нравах, умонастроениях, поступках людей прошлого"[5;53].

Приходится констатировать, что в многочисленных исследованиях мемуарного жанра нет специальных работ, посвящённых мемуаристике И.А.Гончарова. Мемуарное творчество этого писателя не выделено в самостоятельный раздел изучения. Главной заслугой писателя по праву считаются его романы - "Обыкновенная история", "Обломов", "Обрыв". Но и мемуарное творчество выдающегося писателя имеет немаловажное историко-литературное значение.

Мемуарное наследие И.А.Гончарова разнопланово. В первую очередь, это собственно мемуарные произведения - "На родине", "В университете", "Необыкновенная история", "Слуги старого века", "По восточной Сибири", "Май месяц в Петербурге" и, конечно же, самый совершенный образец мемуаров И.А.Гончарова - "Заметки о личности Белинского". Именно успех "Заметок о личности Белинского" побудил писателя продолжить цикл своих мемуаров. Следует отметить, что важный идейно-тематический пласт мемуаристики И.А.Гончарова - мемуарные "вкрапления" в других его произведениях (романах, рассказах, очерках, статьях, письмах).

Данная статья - лишь подступ, первый шаг на пути к большой, требующей углублённого изучения проблеме - мемуарное начало в эпистолярном наследии И.А.Гончарова.

А.Ф.Кони вспоминает: "Его переписка могла бы составить целые тома, т.к. он поддерживал корреспонденцию с близкими знакомыми часто и аккуратно, причём письма его представляли прекрасные образцы того эпистолярного рода, который был привычен людям 30 и 40 гг. Это была неторопливая беседа человека, который не только

хочет подробно и искренно поделиться своими мыслями и чувствами и рассказать о том, что с ним происходит, но и вызвать своего собеседника рядом вопросов участия внимания и милых шуток на такое же повествование" [4;217].

И.А.Гончаров писал подробные письма своим друзьям - И.И.Льховскому, С.А.Никитенко, Майковым. Он также вёл переписку с выдающимися писателями-современниками: Л.Н.Толстым, И.С.Тургеневым, Ф.М.Достоевским, М.Е.Салтыковым-Щедринным и другими. Так накапливался мемуарный материал, который затем использовался в других произведениях. Например, письмо к Майковым почти дословно повторено в очерке "На родине". А письмо к К.Д.Кавелину стало частью очерка о В.Г.Белинском. Эпистолярная форма имеет неограниченные возможности. Содержание письма - это человек с его переживаниями, настроениями, оценками событий. Интересно письмо И.А.Гончарова к И.С.Тургеневу от 28.03.1859 г., в котором писатель сравнивает себя и Тургенева: "Вы скользите по жизни поверхностно, это правда; но по литературной стезе Вы скользите менее поверхностно, нежели по другому. Я, например, рою тяжёлую борозду в жизни, потому что другие свойства заложены в мою натуру и в моё воспитание... У меня есть упорство, потому что я обречён труду давно, я моложе Вас тронут был жизнью и оттого затрагиваю её глубже, оттого служу искусству, как запряженный вол, а Вы хотите добывать призы, как на course au clocher"[2;374]. И таких ценных характеристик писателей-современников, собственных взглядов на события в литературном мире, подробных рассказов о создании величайших своих романов в письмах И.А.Гончарова очень много.

В последние годы жизни И.А.Гончаров настойчиво просил своих друзей не предавать гласности его письма и не печатать того, что он сам не напечатал при жизни. В статье "Нарушение воли", за два с половиной года до смерти, И.А.Гончаров пишет: "...есть средство... удовлетворить поклонников таланта и приобрести вклад в литературу из крупиц, падающих от богатой трапезы такого таланта, как Пушкин. Это печатать не всё сплошь да рядом, целиком, а с строгим, добросовестным выбором того, что ценно, веско, что имеет общий интерес, значение, как мысль, как авторитетный взгляд писателя на те или другие вопросы науки, искусства, общественной жизни и т.д., словом, что достойно дополняет его сочинения"[1;120-121]. Не нарушая последнюю волю писателя, обратим внимание на мемуарные начала его писем, которые помогают нам лучше и глубже понять самого И.А.Гончарова.

О своём "обломовском" воспитании, предрассудках, всеобщем растлении понятий и нравов, среди которых он вырос, И.А.Гончаров вспоминает в письме к С.А.Никитенко от 8 июня 1860 г.: "...я уже сказал, что уродливо воспитан... мелочное тщеславие, хвастовство, депотизм общественный, семейный, всякий (и всё это в грубой форме) - являлись во всей наготе..."[1;335].

В письме к А.Н.Майкову от 11 апреля 1859 года после выхода в свет очередной части "Обломова" И.А.Гончаров объясняет сдержанную реакцию печатной критики тем, что его не любят за характер, а упрямость принимают за гордость и не прощают резкости. "Редакции, кроме "Отечественных записок", "Библиотеки для чтения" да отчасти "Современника", - вспоминает писатель, - меня не жалуют, московские в особенности... У меня вся жизнь пронизана каким-нибудь самостоятельным - может быть и уродливым, - но своим взглядом... От этого я для всех почти, за исключением немногих друзей, "неприятный господин". Но пусть!"[1;316-317]. С позиций сегодняшнего дня эти сведения писателя о самом себе представляют большой интерес.

"Представьте себе теперь донкихотскую борьбу лет тридцать с жизнью, представьте при этом и идеальное, ничем несокрушимое направление, представьте непрерывное падение, обман за обманом, охлаждение за охлаждением, антиидеальные столкновения в внешней жизни и такое же отчаянное ни в чём удовлетворение в жизни

внутренней... и в этой борьбе вся жизнь"[2;385]. В этих строках из письма к С.А.Никитенко, написанного в 1860 году, - И.А.Гончаров делает своего рода обобщение своей жизни.

Мемуарное начало в эпистолярном наследии знаменитого романиста помогает нам, современным читателям, глубже постичь И.А.Гончарова и как писателя, и как человека.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гончаров И.А. Собрание сочинений: В 8-и т. - М., 1955. - Т.8.
2. Гончаров И.А. Очерки. Литературная критика. Письма. Воспоминания современников. - М., 1986.
3. Елизаветина Г. "Последняя грань в области романа..." (русская мемуаристика как предмет литературоведческого исследования) // Вопросы литературы. - 1982 - №10.
4. Кони А.Ф. Воспоминания о писателях. - Ленинград, 1965.
5. Тартаковский А. Мемуаристика как феномен культуры // Вопросы литературы. - 1999 - №1.

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ КАТЕГОРІЙ "ГРОМАДСЬКІ ТА ПРИВАТНІ ВИЩІ НАВЧАЛЬНІ ЗАКЛАДИ" ПРИ ВИВЧЕННІ ІСТОРІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ НА УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Удовинська Т.А. (ХГІ «НУА»)

В останній чверті ХІХ століття в структурі системи вищої освіти України з'явилися навчальні заклади, які за деякими параметрами мали інноваційний характер. Такими навчальними закладами були громадські і приватні вищі навчальні заклади, які були представлені, насамперед, вищими жіночими курсами, вищими жіночими медичними закладами, комерційними інститутами. На початок ХХ століття на Україні їх нараховувалося понад десяти.

Крім традиційних освітніх функцій, вони виконували ще й специфічні соціальні функції в суспільстві. Істотною інноваційною їх рисою було те, що вони створювалися на принципово інших засадах, а саме – з ініціативи університетської професури, за активної участі інтелігенції та фінансової допомоги громадських організацій і приватних осіб.

При аналізі процесу виникнення і діяльності вищезазначених навчальних закладів, які іменувалися громадські і приватні вищі навчальні заклади, надто важливим є уточнення категоріального апарату їх визначень, тому що, вивчаючи цю проблему, автор виявила відсутність серед сучасних дослідників єдиного підходу до визначення цього соціокультурного явища. Визначення даної категорії має важливе значення, оскільки дозволяє найбільш повно відобразити суть явища, що вивчається. При її виробленні автор зіткнулася з рядом складностей. По-перше, категорії, визначаючи одне і те саме явище, в дореволюційний період і в теперішній час значно відрізняються. По-друге, існує декілька варіантів позначення цього соціокультурного явища, що відображає ті або інші сутнісні його риси. У залежності від того, яку суттєву особливість виділяють дослідники, характеризуючи ці вищі навчальні заклади, існують найрізноманітніші трактування, з деякими з яких погодитися не можна, а деякі вимагають уточнення і корегувань.

Частіше за все відносно громадських і приватних вузів, які існували наприкінці ХІХ – початку ХХ ст., в літературі зустрічається визначення "неурядові вищі навчальні заклади". Цим терміном оперують Е.Д. Днепров [1], А.І. Іванов [2]. Такий підхід до визначення суті громадських і приватних вузів не зовсім точний. Усі вищі учбові заклади, що створювалися за тих часів реєстрували свої "Статуту" або "Положення" [5] у Міністерстві народної освіти або в Міністерстві торгівлі і промисловості і

працювали в повному контакті і під контролем цих та інших міністерств, про що свідчать численні документи. Громадські і приватні вищі навчальні заклади безпосередньо були пов'язані з владою і знаходилися в полі постійної уваги уряду. У зв'язку з цим визначити явище, що досліджується, як "неурядові вищі навчальні заклади" не зовсім правильно.

У сучасній російській історіографії зустрічається ще одне визначення "недержавна вища освіта" [1] або "недержавні вищі навчальні заклади" [1]. Такий підхід також викликає заперечення. Адже громадські і приватні вузи виникли й існували в межах держави, здійснювали свою діяльність в інтересах суспільства, що розвивається, вирішуючи насущні державні завдання: підготовку необхідних фахівців, "пом'якшення" соціальних проблем у суспільстві. При цьому, як вже було відзначено, громадські і приватні вузи діяли під контролем державних міністерств і відомств, Попечителів учбових округів, тобто представників державних владних структур.

У сучасних роботах з історії вищої освіти з'явився ще один термін "вільна" вища школа, який є досить загальним, але він не зовсім точно відображає суть явища, що вивчається.

Нині щодо вузів, створених громадською і приватною ініціативою, в літературі застосовується досить поширений термін "приватні" (privatus – приватний). Дослівний переклад з латинської мови означає, що установа створена на кошти приватної особи і належить їй неподільно. Це не зовсім правильно стосовно навчальних закладів кінця XIX – початку XX ст., оскільки і в минулому і тепер ці вузи, як правило, створювалися групою осіб або громадськими організаціями. Суть сучасних вищих навчальних закладів такого типу, створених в 90-х роках нинішнього століття громадською і приватною ініціативою, визначає поняття "вузи недержавної форми власності". Але воно, з одного боку, досить громіздке, а з іншого – в період виникнення цих учбових закладів (остання чверть XIX – початок XX ст.) не вживалося. Різноманіття визначень, у т.ч. і "приватна" вища школа, свідчить про те, що дослідники не дійшли поки що єдиної думки й існує нечіткість у визначеннях.

Основою для авторського підходу до формулювання категоріального визначення явища, що вивчається, були документальні джерела.

У досліджуваній період навчальні заклади, про які йде мова, відповідно до їх "Статутів" [7] або "Положень" [5] називалися "громадськими вищими навчальними закладами" або "приватними вищими навчальними закладами" [6]. Тому в розробці цієї проблеми використовувалося визначення "громадські і приватні вищі навчальні заклади". Під категорію "громадські і приватні вищі навчальні заклади", за авторським трактуванням, підпадають вищі учбові заклади, що виникли в середині XIX ст., а на Україні – в останній чверті XIX ст., створені з ініціативи і за активної участі передової інтелігенції, а також за фінансової підтримки громадських організацій і приватних осіб, зареєстровані і визнані державними органами, які ставили за мету підготовку фахівців з різних спеціальностей, а також надання можливості дістати вищу освіту особам, що мають станові, національні, статеві та інші обмеження в цій сфері.

На думку дослідника, саме такий підхід до виділення суті цих інноваційних навчальних закладів дозволить повною мірою визначити їх роль, місце і значення в розвитку вищої освіти в кінці XIX – початку XX ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Днепров Э.Д. Актуальные вопросы историографии и источниковедения истории школы и педагогики. – М., 1986.
2. Иванов А.Е. Высшая школа России в конце XIX – начале XX вв. – М., 1991.
3. Марголин Д. Вандемикум по высшему женскому образованию: Полный сборник правил и программ всех высших женских общеобразовательных и частных учебных заведений в России. – К., 1915.

4. Отчет Попечителя Киевского учебного округа о состоянии частных высших учебных заведений. – К., 1912.
5. Положение о высших медицинских курсах в городе Одессе. – Государственный архив Одесской области, Ф. 62, оп. 1, д. 6, л. 39–43.
6. Правила о частных высших женских курсах Харьковского общества взаимного вспомоществования трудящихся женщин. – Х., 1916.
7. Устав Частного политехнического института в гор. Екатеринославле. – Государственный архив Днепропетровской области, Ф. 2065, оп. 1, д. 1627, л. 184–187.

ЗМІНА ЧИСЕЛЬНОСТІ, СТРУКТУРИ І СТАНОВИЩА СЕЛЯНСТВА ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ У 1929 – 1933 рр.

УДК 94 (477. 5) – 058.244 “1928/1933”

Лехан Л.Б. (ХНУ ім.В.Н.Каразіна)

В період суцільної колективізації докорінно змінилось становище селянства. Якщо до колективізації селянин був власником свого господарства, міг розпоряджатися виробленою ним сільськогосподарською продукцією, то внаслідок колективізації в ході усуспільнення засобів виробництва, він став колгоспником у якого не було засобів виробництва і його життя повністю залежало від колгоспу, що підлягав керівництву партійних і державних органів. Процес перетворення селянина на колгоспника широко вивчався і вивчається в історичній літературі, але наслідки колективізації для селянина (тобто процес розселянювання) зокрема на Лівобережній Україні, спеціально не вивчався. У цій доповіді і ставиться завдання в якійсь мірі заповнити цю білу пляму.

До суцільної колективізації на Лівобережжі було 1226,3 тисяч селянських господарств, в яких нараховувалося 6 041 тисяч чоловік [2, с.2].

2 серпня 1931 р. ЦК ВКП(б) прийняв постанову “Про темпи подальшої колективізації і завдання зміцнення колгоспів”, в якій вказувалося, що мірилом завершення в основному колективізації певного району чи області є не повне залучення до колгоспів не менш як 60-80% таких господарств і 75-80% посівних площ [3, с.583]. Оскільки на цей момент на Лівобережжі було усуспільнено 69% господарств на 80% посівних площ, ЦК визнав у цьому регіоні колективізацію в основному закінченою [3, с.584], але процес усуспільнення продовжувався і в наступні роки. Таким чином, із 1226,3 тисяч індивідуальних господарств, що існували у 1928 році до колгоспів увійшло і, отже, було ліквідовано близько 846 тисяч індивідуальних господарств Лівобережжя [підраховано на основі: 8, с.131; 3, с.154]. Із 5908,7 тисяч десятин орної землі (за відомостями ОСБ 1927 р.) колгоспами було усуспільнено 4726,7 тисяч десятин [підраховано на основі: 2, с.11; 3, с. 154]. Отже, система сільськогосподарського виробництва, яка ґрунтувалася на індивідуальному господарстві і особистому економічному інтересі селянина була зруйнована. На зміну їй була утворена нова система господарювання – колгоспна.

Селян примусово заганяли у колгоспи, а тих хто не вступав до колективних господарств презирливо називали одноосібниками і всіляко утискували (при розмежування земель їм виділяли найдалші і найгірші наділи, встановлювали великі податки, тверді завдання по хлібоздачі тощо) [1, №7, с.105]. Насамперед, в ході форсованої суцільної колективізації йшов процес розкуркулювання заможних селянських господарств, що супроводжувався повним їх розоренням. Отже, партійне керівництво свідомо знищувало міцні селянські господарства. Внаслідок цього сільське господарство втратило багатьох дбайливих господарів, а одноосібники були вкрай деморалізовані. Селяни, які боялися розкуркулювання, поспішно їхали у міста або на

новобудови п'ятирічки, поповнюючи лави робітників. У цих селян назавжди було втрачено почуття власника.

Величезним ударом для українського селянства став голодомор 1932-1933 рр., який забрав з собою життя мільйонів людей. Внаслідок розкуркулювання, відходу селян у міста, голодомору селянство зазнало небачених демографічних втрат. У 1929-1933 рр. чисельність селянства Лівобережжя зменшилась приблизно на 2 млн.[підраховано на основі: 7, с.18-19; 8, с.20-21; 6, с.4; 5, с.8, 12].

Створення нової колективної системи господарювання супроводжувалося руйнуванням традиційного укладу селянського життя. Практика адміністрування і командування у колгоспах, відсторонення селянина від вирішення господарських справ нищили в нього авторитет господаря, втрачалася зацікавленість селян в організації, підвищенні ефективності і продуктивності сільськогосподарського виробництва. Не стимулювала селян до ефективної і продуктивної праці і низька заробітна плата колгоспників. У зв'язку з цим селяни були змушені жити за рахунок присадибного господарства або шукати побічні заробітки.

Великої шкоди сільському господарству як всієї України, так і зокрема Лівобережжя, завдали завищені плани примусових хлібозаготівель. Їх політика зачепила інтереси не тільки заможних верств населення, але й середняцьких і навіть бідняцьких. Щоб селяни не могли змінити місце проживання, було запроваджено паспортну систему. Процес видачі паспортів – один із жахливих процесів вилучення селян, що спробували сховатися на новобудовах країни. Фактично це означало “закріпачення” селян.

У період масової колективізації наприкінці 1929 - на початку 1930 рр. було розпочато ліквідацію земельної громади, яка являла собою специфічну організацію сільського життя. Громада охоплювала своїм впливом як господарське, так і духовно-моральне життя села. У рішенні колегії Наркомзему УСРР від 29 грудня 1929 р. зазначалося, що, оскільки в Україні незабаром буде проведена суцільна колективізація, то земельна громада, як форма об'єднання землекористувачів себе цілком пережила. І там, де більше половини населення ставали членами колгоспу, земгромади ліквідовували, а право землекористування і всі господарчі функції передавались колгоспу[10, ф.27, оп.11, спр.104, арк.12].

Сільськогосподарське виробництво земельної громади було тісно пов'язане з діяльністю сільськогосподарської кооперації, яка теж у процесі проведення суцільної колективізації зазнала значних змін. З середини 1929 року перемогла ідея послідовників одержавлення кооперації. Цьому сприяла постанова про реорганізацію сільськогосподарської кооперації і визначення курсу на колективізацію[4, с.179].

Крім того, що внаслідок проведення суцільної колективізації, яка змінила економічне становище селянина, відбулася зміна і морально-психологічного стану селянства. У селян було втрачено почуття власника, оскільки вони перестали самостійно розпоряджатися результатами своєї праці. Крім того, були зганьблені, затавровані, пограбовані й вигнані з села найпрацьовитіші, віддані землі хлібороби. Змінилася й соціальна структура селянства як усієї України, так і Лівобережжя. Зникло таке поняття як соціальна диференціація селянства. Усі селяни були перетворені на найманців колгоспів, фактично держави. Відсутність засобів існування та психологія селянина, що у колгоспі все “наше”, а значить і “моє” спонукала селян до крадіжок. Розселення руйнувало підвалини сільського укладу життя, зумовило духовне зuboжіння села. Знищувався авторитет господаря, меншою ставала повага дітей до батьків та літніх людей, забувалися традиції, послаблювалося почуття товариської взаємодопомоги й милосердя, характерних для минулих часів.

Насильницька форсована колективізація, яка підірвала продуктивні сили сільського господарства і поклала початок розселяюванню країни, адміністративно-командна система з притаманним їй бюрократичним декретуванням, що охопило всі сфери життя на селі, прирekli сільськогосподарське виробництво на хронічне відставання від зростаючих потреб країни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голод на Україні: [Документи] / Публ. і вступ.ст. В.І.Марочка, Є.П.Шаталіної/УІЖ.-1989.-№7.-С.99-111; №8.-С.105-117; №9.-С.110-121; №11.-С.78-90; №12.-С.123-128; 1990.-№1.-С.104-112.
2. Збірник статистико-економічних відомостей про сільське господарство України. Рік перший.- Харків:Харполіграф, 1929.
3. Історія колективізації сільського господарства Української РСР: 36. Документів і матеріалів. Т.2.-К.: Наукова думка, 1965.
4. Марочко В.І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861 - 1929).- К., 1995.
5. Народне господарство УСРР.-К.: Нар. Госп-во та облік, 1935.
6. Статистика України. Серія 2. Сільськогосподарська статистика. Т.3.-Вип.15.-№160.
7. Статистика України. Серія 1. Демографія. Т.4.- Вип.8.-№169.
8. Статистика України. Серія 1. Демографія. Т.4.- Вип.9.-№193.
9. Україна: Статистичний щорічник.-К., 1929.
10. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.

ДО ІСТОРІЇ ЗАЛУЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ КАПІТАЛІВ У БУДІВЕЛЬНУ ГАЛУЗЬ ДОНЕЦЬКО-КРИВОРІЗЬКОГО БАСЕЙНУ (КІНЕЦЬ ХІХ - ПОЧАТОК ХХ СТ.)

УДК 940.2(477.6)

Хряпін Е. О. (ХТУРЕ)

У другій половині ХІХ ст. галузі промисловості потребували для розширення виробництва великого асортименту будівельних матеріалів. Щоб забезпечити підприємства галузі матеріалами, в Донецько-Криворізькому басейні знаходилися колосальні поклади сировини-глина, граніт, вапняк, мегрел, каолін; крім того, кам'яновугільна галузь надавала дешеве мінеральне паливо.

Територіальні межі Донецько-Криворізького басейну, до якого залучається іноземний капітал у будівельну галузь, визначається кордонами Катеринославської, частини Харківської (Куп'янський, Старобільський, Ізюмський повіти), Херсонської (Олександринський, Херсонський повіти), Таврійської (Бердянський, Мелітопольський повіти).

Першим розпочинає діяльність в 1882 р. французьке "Чорноморське товариство цементного виробництва". До складу підприємства входив цементний завод в м.Лисичанськ, що використовував як сировину Амвросіївський мегрел. Проф. Харківського Технологічного Інституту Геміліан зробив його хімічний аналіз і прийшов до висновку, що продукція з нього перевищувала за якістю портландцемент других заводів держави. В 1900 р. товариство мало основний капітал 2,1 млн.фр., запасний – 862345 фр. [1, с.69].

У 1893 р. було засноване німецьке підприємство "Завод каоліну, вогнетривких виробів і черепиці Ауге В.", яке стало першим у галузі держави, що спеціалізувалось на очищенні каоліну і його переробленні. Особливістю німецької фірми є те, що вона стала формою сімейного підприємства. Директором був В.О. Ауге, бухгалтер – К.Ю. Ауге, головний інженер –В.В. Ауге.

У 1896 р. почало працювати бельгійське "Акціонерне товариство будівельних і вогнетривких глин у Григоріївці "Кераміка", маючи через чотири роки основний капітал 600000 крб. [2, с.42-43].

1897 року було засновано два бельгійські підприємства: перше – "Анонімне

товариство вогнетривких і керамічних продуктів у Володимирівці (Південна Росія) з основним капіталом 1млн.фр., облігаційним – 500000 фр. Друге – “Анонімне товариство вогнетривких і гончарних виробів Кринична на Дінці” основний капітал склав 450000 крб. на 1900 р. [3, с.76].

“Франко – Російська компанія портладських пуццоландських штучних цементів у м. Катеринослав” із основним капіталом 1,8 млн. фр. розпочало свою діяльність в 1898 р. Діяльність компанії була невдала й протягом двох років вона зазнавала збитків. В м. Брюсселі було засноване “Анонімне товариство для виробництва цементу і випалення вапна в Білій (Донець)” з основним капіталом 2 млн. фр.

1899 рік став роком надходження французьких капіталів у галузь. Це були “Красногорівське франко – російське товариство” з основним капіталом 3 млн. фр. “Товариство Донецького цементного заводу і виробництва інших будівельних матеріалів” із основним капіталом 1,2 млн. крб. За якості своєї продукції товариство в 1900 р. на Паризькій виставці отримало велику срібну медаль. Наступним було “Акціонерне товариство Деконських заводів алебастрових і вогнетривких виробів та матеріалів”, де активно використовувались не тільки французькі, а й німецькі капітали, маючи основний капітал 250000 крб. [4, Ф.23, Оп.24, Спр.542, Арк.1-4зв.], [5,с.107].

Протягом 1899 р., крім французьких капіталів у галузь залучаються німецькі надходження. Було утворено “Анонімне товариство для побудови фабричних труб і печей “Альфонс Кустодіс” із основним капіталом 900000 марок, облігаційним – 590100 марок, частка капіталу для операцій у Росії становила 250000 крб.

У 1900 р. засноване бельгійське “Анонімне товариство заводів для виробництва глиняних труб в Желанній (Росія)” з основним капіталом 1,4 млн.фр. Виготовляти свою продукцію підприємство розпочало в 1901 р.

Металургійні, машинобудівельні товариства мали будівельні заводи або цехи, що сприяло їхній конкурентоспроможності, як основної продукції, так і допоміжної. Англійське “Новоросійське товариство кам'яновугільного, залізного й рейкового виробництва” володіло цегляним заводом, що був найбільшим не тільки серед підприємств багатогалузевого спрямування, а й профільних заводів галузі виготовляючи за рік до 10 млн. шт. цегли. “Російсько – Бельгійське металургійне товариство”, німецьке “Російське товариство машинобудівельних заводів Гартмана” мали власні цегляні заводи, а бельгійське “Південно – Російське Дніпровське металургійне товариство” – цегляний цех.

На 1900 р. із 17 товариств басейну, що володіли керамічними, будівельними, цементними заводами іноземними були 12 товариств: 5 бельгійських, 4 французьких, 2 німецьких, одне спільне франко – німецьке.

Суми іноземних капіталів становили: бельгійський – 2356600 крб., французьких – 3285295 крб., спільного франко – німецького – 250000 крб. із загальною кількістю – 5891895 крб. Величину німецьких надходжень у галузь підрахувати досить проблематично, тому що відсутні матеріали, які містять інформацію про їх основний капітал.

За темпами надходження іноземних капіталів у будівельну галузь наприкінці XIX ст. відбувається найбільш інтенсивно порівняно до металургійної, гірничодобувної, хімічної промисловості і становило 13200 % в 1900 р.

Із загальної суми іноземних капіталів у галузі Росії 26,6 млн.крб. кількість залучених у Донецько – Криворізькому басейні дорівнювала 5891895 крб., або 22%. [6,с.181].

Серед іноземних підприємств будівельної галузі відбувається розподіл із 12 бельгійських товариств працюючих в Російській державі, 4 були в басейні, що посідали провідне місце за величиною капіталу і виробництвом цегли та керамічних виробів. Із 4 французьких товариств, що володіли цементними заводами усі знаходились в регіоні й

за величиною капіталу не поступались бельгійським. [6, с.55-57].

До іноземних підприємств будівельної галузі басейну в певній мірі потрібно залучити за своїм впливом бельгійське "Анонімне товариство Харківських цегляних і гончарних виробів" утворене в 1902 р. із основним капіталом 900000 крб.

Німецьке підприємство "Завод каоліну, вогнетривких виробів і черепиці Ауге В." стало єдиним в Російській державі, що видобувало й переробляло каолін. Французьке "Акціонерне товариство Деконських заводів алебастрових і вогнетривких виробів та матеріалів" посідало домінуюче місце за виготовленням алебастрових плит. Цегляні заводи, які належали іноземним товариствам виготовляли вогнетривку цеглу (динас) для доменних, мартенівських печей, скляних, хімічних заводів забезпечуючи ним не тільки потреби підприємств регіону, а й північних районів держави. Цемент, що виготовлявся на французьких підприємствах басейну за хімічним складом, майже повною відсутністю шкідливих домішок був одним із кращих у світі. Надходження іноземних капіталів до будівельної галузі регіону наприкінці XIX ст. дало можливість їй зайняти відповідне місце в промисловості. Залучення іноземних капіталів у галузь Донецько – Криворізького басейну на рубежі XIX – XX ст. має корисний досвід для регіонів сучасної України, що буде сприяти її промислового розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильевский Г. Цементное дело // Горнопромышленные предприятия Донецкого и Криворожского бассейнов. – Х.: Тип. М. Зильберберг и С-вья, 1901. – с.59-85.
2. Статистика акционерного дела в России. – Х.: Тип. Зильберберг, 1900. – 45с.
3. Банки и акционерные торгово-промышленные предприятия, оперирующие в России за последний отчетный год (1898/1899 и 1899/900 гг.). Справочная книга. – СПб.: Тип. Ц. Крайз и К°, 1901. – 189с.
4. Російський Державний Історичний Архів (в м. Санкт-Петербург).
5. Кулінич І. М. Україна в загарбницьких планах німецького імперіалізму (1900-1914 рр.). – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – 214с.
6. Макогон Ю. В., Баклагина Р. А., Овинников В.И. Иностранные инвестиции в промышленности Донбасса: история, статистика, проблема современного развития. - Донецк: Институт экон. - прав. исслед. АН Украины, 1993. – 214с.
7. Бовыкин В. И., Бабушкина Т. А., Крючкова С. А., Погребинская В. А. Иностранные общества в России в начале XX ст. // Вестник Московского университета. - 1968. - № 2. - с.53-67.

ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ХУДОЖНІХ ВИСТАВОК 20-Х – ПОЧ. 30-Х Р.Р. НА ХАРКІВщині ТА ЙОГО ВПЛИВ НА РОЗВИТОК СУЧАСНИХ ФОРМ ЕКСПОЗИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТВОРЧОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ

Циганко О. П. (ХДАК)

Демократизація громадського життя в умовах розбудови незалежної української держави, відкриття архівних джерел, вивільнення дослідника від ідеологічних обмежень дозволяють реконструювати загальну панораму процесів творчого життя в Україні. Ці процеси дають змогу врахувати як позитивний, так і негативний досвід розвитку культури і творчої інтелігенції на території нашої країни. Поряд із будівництвом української державності відбувається процес становлення нових форм представлення громадськості творчих досягнень митців України, вільних від партійно – державного диктату, керованих законами творчості і потребами суспільного прогресу. Природно, що цей процес вимагає урахування як позитивного так і негативного досвіду еволюції виставкової справи в Україні.

Історія культури України 20 – х років XX століття є одним з найбільш цікавих і важливих періодів. Цей час входження до культури багатьох яскравих і талановитих особистостей – письменників, художників, акторів, музикантів.

Зараз стало очевидним, що без вивчення їхньої творчої спадщини і трагічної долі ми не можемо правдиво представити культурний процес 20 – х років, що продовжує впливати і на сучасність. Динамічна сила ідей, що втілюються в життя кращими представниками інтелігенції, не втратила своєї актуальності дотепер. Сьогодні стає нагальна необхідність комплексного вивчення організації і художньо – виставкової діяльності в Україні після революції та громадянської війни, у 1917– на початку 30-х років і врахування цього досвіду в розвитку сучасної експозиційної справи.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: виявлення та вивчення невідомих, мавлованих та уже введених до наукового обігу вітчизняними та закордонними дослідниками документів з історії харківських виставок; вивчення на цій джерельній базі конкретних фактів розвитку художніх виставок в Україні в 1917- на початку 30-х років ХХ століття; дослідження організаційних умов художньо-виставкової діяльності зазначеного періоду; з'ясування впливу харківських художніх виставок на громадське життя, формування художніх смаків, форми зв'язку творчої інтелігенції з масами. В центрі дослідження – художньо-виставкова діяльність у Харкові, обставини виникнення і проведення виставок у 1917-х – на початку 30-х років. Об'єктом вивчення став комплекс історичних джерел, що висвітлюють організацію і проведення художніх виставок у Харкові.

Насамперед це неопубліковані архівні матеріали, документальні публікації, преса, спогади, рецензії, тощо. Автором зроблено спробу комплексно дослідити питання організації і функціонування художніх виставок у Харкові в пореволюційний час.

Фактичний матеріал з історії виставкової справи сприяє суттєвому розширенню інформаційного поля в сфері культурології та мистецтвознавства. На основі аналізу архівних даних, документальних матеріалів і літератури, їх критичного осмислення й узагальнення сьогодні розкривається такий феномен культури України як художні виставки першої третини ХХ століття у Харкові, історія їх виникнення і особливості проведення. Автором визначені головні напрямки в репрезентації українського образотворчого мистецтва зазначеного часу.

Виставки творчих об'єднань зазначеного часу виявили майже невідоме обличчя образотворчого мистецтва України, яке ще ніколи не демонструвалося так відверто і сконцентровано перед широким загалом.

Це було мистецтво, що розвивалося за своїми власними законами, а не товар “на замовлення”, який демонстрували офіційні Всеукраїнські виставки “Х років Жовтня” та інші. Дослідження автором експозиційної діяльності творчих об'єднань інтелігенції (АРМУ, АХЧУ та ін.) свідчить, що харківські художні виставки 20 – х – початку 30-х років, з одного боку, служили продовженням традицій художньо – виставкової діяльності буремних років революції та громадянської війни, були результатом могутнього впливу національного відродження і революційних сподівань, але, з іншого боку, готували засоби до приборкання митця, використання його здібностей.

КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ БИБЛЕЙСКОЙ ФРАЗЕОЛОГИИ

УДК 008:21.009:801.56

Юрченко Е.Н. (ХНУ ім. В.Н. Каразіна)

Библия – общий элемент культуры разноразличных обществ, и в каждом языке наблюдается своеобразное соотношение между фразеологией и текстом Библии. Каждый язык проявляет избирательность по отношению к объективному внеязыковому миру и по-своему отображает его. Для выявления специфики библейских фразеологизмов (БФ) в русском языке целесообразно сопоставить русскую библейскую

фразеологию с аналогичной по происхождению фразеологией других языков. Мы будем сравнивать русские БФ с французскими.

Важнейшим историко-культурным фактором в фиксации БФ является язык богослужения. Во Франции богослужение велось в течение многих веков на латинском языке, в России на церковнославянском. На эти языки и была первоначально переведены книги Священного Писания, когда в 1054 г. произошел раскол христианской церкви на византийскую (православную) и римскую (католическую). Книги Библии на латинском языке были известны уже в конце II века нашей эры. Блаженный Иероним перевел их заново в конце IV – начале V в.в. Этот перевод известен под названием **Вульгата**, которое вероятно произошло от понятия **sermo vulgaris**, т.е. разговорный язык. Это говорит о том, что перевод Библии на разговорный латинский язык был нацелен на ее широкое распространение в массах новообращенных христиан. Византийская церковь продолжала пользоваться греческим переводом, и лишь в IX в. н.э. византийские миссионеры Кирилл и Мефодий положили начало переводу священных книг, прежде всего, Евангелия, на славянский язык.

Существование библейских текстов преимущественно на латинском языке обусловило приоритетное влияние латинского языка на зарождающиеся национальные языки Западной Европы. Из поздней и средневековой латыни в европейские языки вошли многочисленные библейские сентенции, метафоричные словесные образы-символы, заимствованные из латинского перевода Библии, а также из книг христианских церковных авторов. Таким образом в современных языках сохранились выражения, употребляемые как в латинской форме, так и в переводе на современные языки. Так во французском языке в латинской форме употребляются выражения: **Ecce homo** – рус. Се человек (Ин. 19, 5); **nunc dimitis** – Ныне отпускаеши (Лк. 2,29) и др. В русском языке им могут соответствовать старославянизмы, как мы можем наблюдать в приведенных примерах, но такие соответствия не являются обязательными. Так, латинское выражение функционирующее во французском языке **Non possumus** (Деян. 4,20), что означает 'мы не можем' не отложилось в русском языке в качестве ФЕ.

Французский язык дает нам также факты употребления латинских синтагм или отдельных слов в составе французских БФ: фр. *aller/envoyer ad patres* – рус. отправиться *к праотцам*, фр. *battre sa coulpe* – 'бить себя в грудь в знак раскаяния, каяться, признаться в своей вине', ср. начальные слова молитвы на латыни: **Mea culpa** – 'моя вина'.

Наибольшее количество латинизмов в современных языках представлено кальками соответствующих выражений: лат., фр. **Ecce Homo** – рус. Се человек! – укр. Ось людина!; лат. **margaritas ante porcos** – фр. *jeter (semer) des (les,ses) perles devant les rogneaux* – рус. метать бисер перед свиньями – укр. не мечіть бісеру перед свинями; лат. **quae sunt Caesaris Caesari** – фр. *rendre à César ce qui appartient à César* – рус. Кесарю – Кесарево (а божие богу) – Кесарево Кесарю. В отношении представленных параллелей остается открытым вопрос языка и времени фразеологизации данных БФ, т.е. восходят ли русские и украинские выражения непосредственно к тексту Библии, или же они были заимствованы из другого современного языка.

Как мы видим на примерах, в некоторых случаях французский язык сохраняет форму латинских выражений. В случаях калькирования, во французском, русском и украинском языках сохраняется структура крылатых выражений. Таким образом, благодаря их метафоричности и высокой степени семантического обобщения, они могут быть использованы в различных контекстах без изменения формы и структуры. Подобные фразеологизмы формы представляют собой и славянизмы в русской речи: **ищите и обряцете, не хлебом единым жив человек, злачное место, врачу исцелися сам, хлеб насущный, яко тать в ноши и др.**

Эти фразеологизмы являются цитатами из старославянских или церковнославянских редакций Библии. Они представляют собой архаичные явления в сравнении с современной речью. Это одна из причин их устойчивости и "яркости" на фоне новых контекстов, использующих их. Показательно, что в русских переводах Библии мы находим более современные варианты, которые не образуют ФЕ, поскольку они не представляют интереса ни с содержательной, ни с формальной стороны. Например, известному выражение фигурирующему во всех словарях русского языка, **ничтоже сумнишеся** (Иак. 1,6) в русском Синодальном переводе соответствуют слова *не мало не сомневаясь*, которые не являются БФ, так же как и французский библейский эквивалент *sans hésitation*.

Сравнивая степень влияния древних языков Библии на наличие и функционирование БФЕ в современных языках, мы можем отметить, что в целом латинизмов во французском языке насчитывается гораздо меньше церковнославянизмов в русской библейской фразеологии. Это объясняется особой ролью церковнославянского языка в русской культуре. Французский же язык был структурно далек от латинского, и из него могли быть усвоены лишь отдельные слова и изречения. Уже на Турском соборе 813 г. было постановлено читать проповеди на "простонародной романской речи", т.к. латынь была непонятна верующим. Обороты же из церковнославянского языка были постоянно в памяти русского человека: он видел их в книгах, слышал их во время богослужения. В России переводы Библии на современный русский язык был произведен только 1876 году, что доказывает, что ранее просто не было необходимости в этом переводе.

Функционируя в новых контекстах, рассмотренные нами БФ зачастую изменяют свою первичную стилистическую функцию на прямо противоположную. Как латинские, так и церковнославянские БФ встречаются в различных литературных жанрах современных языков. При их использовании на первый план выступает эмоционально-экспрессивная функция, при этом они используются или для создания возвышенного, патетичного стиля, или же, как способ сатирического обобщения, иронии.

И русский и французский слог Библии представляется торжественным, приподнятым, но формируется этот слог различно. В русском языке это происходит в значительной степени за счет архаизмов и единиц стилистически повышенной лексики, которые вошли в русский язык именно благодаря церковнославянским переводам Библии. Во французском языке таких пластов лексики практически нет, исключая те немногие случаи употребления латинизмов, которые были нами перечислены. Библия содержит обиденные нейтральные слова, которые можно встретить в любом стиле. "Высокий стиль" во французском языке зависит не столько от употребления высоких слов, сколько от неупотребления слов и конструкций разговорных, снижающих. Поэтому нередко в БФ французскому нейтральному слову в русском варианте соответствует архаическое слово, либо синоним, относящийся к поэтическому стилю. Нередко эти слова являются заимствованиями из церковнославянского текста Библии. Например: фр. *Arbre de la science du bien et du mal* – *Древо познания добра и зла*; фр. *baiser de Judas* – *цудино лобзанье (поцелуй)* (Матф. 26, 47-49); фр. *brebis égarée* – *заблудшая овца* (Матф. 18,12); фр. *qu'on nous retire la couple des lèvres* – *да минует нас чаша сия* (Матф. 26,39); фр. *terre décollante de lait et de miel* – *кипеть молоком и медом*; фр. *adorer le veau d'or* – *поклоняться золотому (золотому) тельцу* и др.

Иногда целые фразации в русском языке употребляются в церковнославянской форме, тогда как их французские аналоги – в формах современного языка. Ср. фр. *A chaque jour suffit sa peine* и рус. *Довлеет днєви злоба єго* (Матф. 6, 34); фр. *Donne-nous notre pain quotidien* и рус. *Хлєб наш насущный даждь нам днєсь* (Матф. 6, 11) и др.

Итак, примеры русских библейских выражений показывают вариативность стилистическую, тогда как во французских выражениях возможно употребление синонимов, объясняющееся различными переводами Библии на французский язык, но принадлежащих одному стилю речи. Возможность иметь два варианта – возвышенный и нейтральный – может быть использована в современных языках в стилистических целях.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ашукин Н.С., Ашукина М.Г. Крылатые слова: Литературные цитаты; Образные выражения, литературные цитаты. – 4-е изд., доп. – М.:Худож. лит., 1988.
2. Гак В.Г. Особенности библейских фразеологизмов в русском языке // Вопр. языкознания. – 1997. – № 5. – С. 55–65.
3. Котова М.Ю. О пословицах библейского происхождения в современных славянских языках.// Вестник Спб ГУ. – Сер.2. – 1993. – Вып.1. – № 2. – С. 7-16.

РОЗДІЛ 3

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ЇЇ РИНКОВОГО РЕФОРМУВАННЯ

РОЛЬ ГОСУДАРСТВА В ФОРМИРОВАНИИ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЙ ОСНОВЫ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ

УДК 338.92.

Петрова Е. Я., Ларина Т.Ф. (Харьковский УВД)

Одной из важнейших предпосылок формирования сбалансированной социальной рыночной экономики является становление институциональной основы, адекватной данному типу хозяйственной системы.

Трансформационные процессы сопровождаются увеличением степени свободы экономических субъектов, что проявляется в снятии определенных ограничений и запретов, расширении спектра допустимых действий, реакций. При этом авторитарные институты, закрепляющие административно-командные формы связи, оказываются неспособными обеспечивать согласование деятельности индивидов в экономической сфере. Переход бывших социалистических стран на рыночный путь развития сопровождается, с одной стороны, нарастанием институционального хаоса, вызванного распадом старых институтов тоталитарной системы, с другой, - возникновением нового институционального порядка, включающего блок институтов, присущих рыночному хозяйству. Этому периоду присущ также и реликтовый блок («пережитки социализма»), наличие которого объясняется институциональной инерцией, затрудняющей изменение уже сложившихся норм поведения субъектов.

Анализируя процессы институционального генезиса, целесообразно рассматривать динамику транзакционных издержек. Их минимизация является главной целью при выборе институтов. Именно данным обстоятельством можно объяснить с экономической точки зрения феномен институциональной инерции. Всякое изменение в структуре институтов требует дополнительных затрат, а значит повышает транзакционные издержки. Поэтому отдельные экономические агенты, стремясь их минимизировать, сопротивляются новшествам, приспособляя старые институциональные формы к существующим условиям. В этом случае реализуется привычное экономическое поведение.

На наш взгляд, интересной является позиция В.Маркова и Г.Клейнера, которые выделяют институциональные механизмы, поддерживающие подобные неэффективные устойчивые нормы поведения субъектов хозяйствования. [1,90-91] К ним можно отнести:

- эффект координации, заключающийся в усилении давления на субъектов, отклоняющихся от данного стереотипа поведения, по мере возрастания числа тех, кто его придерживается;
- эффект обучения, проявляющийся в снижении затрат на следование определенной норме с увеличением длительности ее применения;
- эффект сопряжения – усиление взаимосвязи между укорененными в обществе правилами деятельности.

Перечисленные эффекты способствуют сохранению уже возникших норм. В то же время, по нашему мнению, они имеют универсальный характер, поскольку способны содействовать закреплению рыночных экономических институтов. Перевод рассматриваемых механизмов в созидательное русло может быть инициирован (в условиях переходного периода) только государством. В экономике, которая развивается органично, должны возникать и утверждаться именно те экономические институты, которые содействуют наилучшему движению и закреплению факторов производства. В усло-

виях формування інституціональної системи важно вийти на низкий рівень транзакційних издержек, но еще более существенным является функционирование институтов, обеспечивающих оптимальную мобильность экономических ресурсов. Переходный характер институционального развития предопределяет главенствующую роль государства в данном процессе. При этом важно выяснить, какие институты играют базисную роль в рыночной экономике, как они возникли и изменились, как взаимосвязаны между собой. Следует определить общие, а также особенные институциональные формы, относящиеся к отдельным периодам и странам. Именно такой подход позволит выяснить принципы создания институтов рынка в переходной экономике.

В этих условиях значительно усиливается такая функция государства, как разработка правил взаимодействия индивидуумов в условиях формирования рынка. Следует отметить, что простого законодательного оформления норм рыночного поведения недостаточно для того, чтобы они эффективно заработали. Для этого необходимо снизить издержки, которые несут хозяйствующие субъекты, начиная действовать в рамках правил, предусмотренных законом, чему в Украине будет способствовать налоговая реформа. Институциональная неопределенность переходных систем порождает особые «прединституциональные формы» [3, 137-145]. К их числу относятся бюрократизация, криминализация и регионализация. Данные «прединституциональные формы» играют своеобразную «компенсаторную» роль, принимая на себя выполнение координирующих и интегрирующих функций.

Так, бюрократия призвана привнести некое организующее начало в неустойчивые переходные социально-экономические системы. Соболев В. М. отмечает: «Ни один из других особых институтов не является столь персонифицированным и одушевленным, как бюрократия, и ни один из них не способен в сравнительно короткое промежуток времени обеспечить как упорядочение взаимодействия субъектов экономической системы и уменьшение хаоса, так и наоборот, дестабилизацию социально-экономической обстановки» [2, 224]. Особенность Украины состоит как раз в том, что преобладают дестабилизирующие процессы. Однако созидательный потенциал бюрократии все же выше, чем анархии. Именно бюрократическое влияние на процесс институционального строительства, придает ему в большей степени реформистский, чем действительно катастрофический характер.

В Украине очень остро стоит проблема криминализации общественной, в том числе экономической, жизни. Это объясняется отставанием нормообразования от реальных потребностей общества, а также неравноправной практикой взаимодействия государства и бизнеса. Не сбрасывая со счетов множество негативных сторон тенезации экономики, следует отметить, что криминализация берет на себя некоторые стабилизирующие функции. В частности, существование теневого сектора позволяет реализовать предпринимательские способности, которые остаются невостребованными в силу высоких издержек доступа на легальный рынок. Тем самым повышается уровень занятости, что в определенной степени снижает социальную напряженность.

В условиях переходного периода актуализируется также региональная форма упорядочения хозяйственной жизни. Частичное снятие неопределенности является в данном случае результатом того, что «благодаря региональному обособлению глобальный хаос системы уступает место совокупности локальных хаотических подсистем» [3, 144]. Сокращается число степеней свободы для хозяйствующих субъектов. В рамках регионов наблюдается общность интересов участников хозяйственных процессов, что приводит к формированию определенных правил поведения и обуславливает становление новой упорядоченности.

Рассмотренные «прединституциональные формы», как уже отмечалось, обладают определенным координирующим и интегрирующим потенциалом, но в то же время не

отвечают реальным потребностям трансформируемого социума. Их распространение в ряде постсоциалистических стран, в том числе и в Украине, свидетельствует о неспособности или нежелании со стороны государственных органов управления расширять поле действия легитимных норм на основе спецификации и защиты легальных правомочий собственности, нечеткость и размытость которых приводит к усилению внешних эффектов, искажает процессы эффективного распределения ресурсов, увеличивает трансакционные издержки. Практика хозяйствования в западных странах говорит о том, что успешность проведения реформ тесным образом связана с деятельностью государства, усилия которого должны быть направлены на формирование и закрепление институциональной основы рыночной экономики.

ЛИТЕРАТУРА

1. Макаров В., Клейнер Г. Бартер в России: институциональный этап// Вопросы экономики. - 1999. - №4
2. Соболев В. М. Формирование рыночной инфраструктуры в переходной экономике индустриального типа: общие черты и особенности в Украине. - Х.: Бизнес-информ, 1999. - 304 с.
3. Яременко О. Л. Переходные процессы в экономике Украины: институциональный аспект. Х.: Основы, 1997. - 182 с.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ МЕТОДИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ УДК 338.242.4 (477)

Кривобок К.В. (ХДЕУ)

В усіх розвитих країнах ринковий механізм доповнюється інструментами державного регулювання. Їх співвідношення залежить від частки держсектора, історичних особливостей, характеру розв'язуваних задач. Особливості України в тім, що, по-перше, йде перехід від одного економічного ладу з домінуванням держвласності до іншого, заснованому на розвитку багатокладного господарства і ринкових відносин; по-друге, реформи почалися зі спроби впровадження в короткий термін ліберальної моделі ринку, що зводить держрегулювання до мінімуму; у третій, форми і методи такого регулювання в багатьох ланках ще не склалися.

До факторів, що обумовлюють масштаби і способи державного регулювання української економіки, відносяться її роздержавлення, формування багатокладної структури, демонтаж системи директивного планового керування і різке зниження можливостей прямого державного втручання в роботу підприємств.

На зміну галузевому підходу, що переважав у дореформений період, прийшов територіальний, як більш відповідний до українського типу державного устрою й умов роботи підприємств у ринковому середовищі.

Необхідно визнати, що механізм ринкового саморегулювання створити не удалося. Причини не тільки в труднощах самої задачі, але й у недоробленості вихідної концепції реформ, у тому числі й в оцінці доцільних границь згортання державного керування економікою і його заміни ринковими інструментами.

Недоробленість і низьку ефективність організаційно-економічної моделі переходу, що впроваджувалися, до ринку, включаючи прийняту схему макрорегулювання переважно шляхом обмеження грошової маси і проведення твердої бюджетно-кредитної політики, спрямованої на скорочення кінцевого попиту, підтверджує наступне:

- більша, ніж прогнозувалося, глибина і тривалість перехідного періоду;
- перевищення вихідних оцінок падіння життєвого рівня основної частини населення;
- наявність недостатності інвестицій, зокрема українських;
- тривале існування досить високого рівня інфляції;
- не досить високий рівень макроекономічних прогнозів.

У практичному плані державою започатковано ряд методів адміністративного, організаційного, економічного регулювання по обмеженню негативних наслідків стихійного розвитку ринкових відносин. Можливості здійснення подібних мір залежать від розмірів засобів, які мав уряд, і здатності органів державного керування виконувати прийняті рішення. Ці міри стосувалися посилення контролю за збором податків, грошовими розрахунками і платежами, ціноутворенням на продукцію природних монополій зовнішньоекономічною діяльністю забезпеченням стійкості курсу гривні й ін.

Зокрема в ході проведення адміністративної реформи було введено контролінг у сфері бюджетування який має бути спрямований на те, щоб формальні повноваження щодо бюджетування перекласти з законодавчої влади на адміністрацію. При цьому в центрі уваги знаходиться функція фахових підрозділів щодо господарювання коштами під власну відповідальність. Бюджетування означає поступове перетворення довгострокових цілей та завдань на задані, пов'язані з періодами та місцями виникнення видатків. Воно є суттєвим елементом децентралізованої відповідальності за ресурси. Основною думкою бюджетування є забезпечення певного адміністративного підрозділу всіма необхідними фінансовими коштами.

Бюджетування дає можливість проведення порівняння планових показників з фактичними і таким чином забезпечує базу для подальшого контролю результативності. Контролінг охоплює контроль результативності, який стосується заходів та результатів і спрямований на операційні матеріально-цільові установки. При складенні бюджету, орієнтованому на продукти, контролінг має завдання по ідентифікації та розробці вірогідних бюджетних резервів і та ризиків різних принципів складення бюджету. Контролінг спостерігає під час бюджетного періоду за виконанням бюджету. Через проведення порівняння планових показників з фактичними та попередніх розрахунків з'ясовується, чи дотримується адміністрація свого курсу. Отримані дані порівняння планових показників з фактичними включаються в планування на наступний бюджетний період.

В умовах реформи підсилилося значення державного бюджету як основного фінансового плану держави і поточного регулятора ринку. До нього багато в чому перейшли функції керування, виконувані раніше річними планами. Задум реформи полягав у тому, щоб, згортаючи пряме державне керування економікою, одночасно створювати за допомогою твердої бюджетної політики макроекономічні умови, що забезпечують саморегулювання ринкових процесів.

Нові функції державного бюджету полягали в наступному:

- регулювання інвестиційних процесів у тій мірі, у який їхнє фінансування збереглося за державою, і підтримка розвитку окремих галузей;
- державний бюджет (після ліквідації системи централізованого планування і постачання) залишився основним важелем керування підприємствами й організаціями бюджетної сфери;
- реалізація соціальної політики держави по забезпеченню передбаченого новим законодавством мінімуму соціальних гарантій населенню у формі пенсій, посібників, безкоштовного утворення і медичної допомоги;
- регулювання виходячи з прийнятих у Конституції принципів формування бюджету.

При проведенні антиінфляційної політики основна увага до останнього часу приділялася скороченню витрат держави не тільки в порівнянні з їхнім рівнем у минулі роки, але і стосовно показників, затвердженим у законах про держбюджет на відповідні роки.

Доходи Зведеного бюджету за січень-серпень 2000 року становили 28,6 млрд. грн. (27,5 відсотка до ВВП), що становить 64,6 відсотка від річних призначень. На підтримку галузей економіки витрачено 4 млрд. грн., або 14, 6 відсотка від загального обсягу видатків. Видатки по обслуговуванню державного боргу становили 2,5 млрд. грн. (2,4 відсотка до ВВП), або 9,3 відсотка від суми видатків, у тому числі на

обслуговування зовнішнього державного боргу витрачено 2,1 млрд. грн. (2 відсотка до ВВП), або 7,6 відсотка відповідно.

Менші зусилля починалися по забезпеченню повноти збору податків і удосконалюванню податкового законодавства. Це напрямок роботи є більш важким, тому що його результати не можуть бути отримані швидко. Проблеми викликані не тільки високим рівнем оподатковування підприємств, але і наданням багатьом з них у минулі роки великих пільг по основних податках.

Державний сектор повинний бути джерелом стабільності економіки і генератором її росту, що висуває серйозні вимоги до планування. Зокрема, що відповідають державні органи повинні відслідковувати формування інвестиційних програм підприємств держсектора, у тому числі ті з них, де держава володіє лише частиною акціонерного капіталу. При цьому не можна допускати переміщення попиту підприємств державного сектора за рубіж: розміщення замовлень на виготовлення устаткування, капітальне будівництво, а також постачання комплектуючих і сировини повинні здійснюватися переважно на внутрішньому ринку. Для цього виробничі й інвестиційні програми підприємств держсектора варто пропускати через процедуру.

Таким чином треба використовувати державне регулювання в умовах ринкової економіки. Методи державного регулювання повинні співвідноситись з наявними ресурсами функціонуючої адміністративної системи. Міри посилення контролю за збором податків, грошовими розрахунками і платежами, ціноутворенням на продукцію природних монополій зовнішньоекономічною діяльністю забезпеченням стійкості курсу гривни повинні стати основними в діяльності регіону, а таким чином призвести до сталого функціонування держави в цілому.

Потрібно використовувати в державному управлінні бюджетування, як один з головних підходів до управління бюджетом. Держава повинна стати джерелом сталого розвитку економіки країни на базі переходу від галузевого до територіального принципу формування економічного середовища.

ЛИТЕРАТУРА

1. Дідівська Л. І., Головки Л. С. Державне регулювання економіки: Навч. Посіб. — Знання-Прес, 2000. — 209 с. — (Вища освіта XXI століття).
2. Державне регулювання економіки: Навч. Посібник / С. М. Чистов, А. Є. Никифоров, Т. Ф. Куценко та ін. — К.: КНЕУ, 2000. — 316 с.
3. Михасюк І., Мельник А., Крупка М., Залога З. Державне регулювання економіки / За ред. Д-ра. Екон. Наук, проф., акад. АН вищої школи України І.Р. Михасюка. — Львівський національний університет ім. І. Франка. Підручник. Друге вид., виправлене і доповнене. — К.: Атіка, Ельга-Н, 2000. — 592 с.

КОНЦЕПЦИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ НАЛОГОВОЙ СИСТЕМЫ И ОБЕСПЕЧЕНИЕ СТИМУЛИРУЮЩЕЙ ФУНКЦИИ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ

УДК 336.221.4 (477)

Швадченко В.А.

Эффективность реализации государственных социально-экономических программ и выполнения других функций государства непосредственно определяется степенью рациональности перераспределения налоговых сумм, поступающих в государственный бюджет по тем направлениям, которые определены государственной социально-экономической политикой как приоритетные. С одной стороны, усиление налогового пресса расширяет финансовый фундамент социальных действий на макроуровне, но, с другой, - подрывает мотивационные механизмы предпринимательства на микроуровне.

Гармонизация системы экономических интересов различных уровней национальной экономики — сложный, многогранный и противоречивый процесс. Экономические

субъекты безусловно заинтересованы в уровне налогообложения, стремящемся к нулю. Государство же, напротив, – во всевозрастающих налоговых суммах, поступающих в его распоряжение. При том, что решение общенациональных проблем социального, экономического и оборонного характера – это только составляющая расходов государства, которое имеет также и интересы, напрямую не связанные с интересами общества, но требующие для реализации значительных денежных поступлений. Такое положение является основой различий между интересами и, соответственно, представлениями государства и общества об оптимальной величине налоговых сборов для достаточного наполнения доходной части госбюджета. При этом известно, что не только снижение налоговой ставки, но и ее чрезмерное завышение могут существенно уменьшить налоговые поступления в бюджет – в первом случае прямо, а во втором – посредством сокрытия теми или иными способами истинных размеров объектов налогообложения.

Критерием эффективности государственного расходования доходной части государства является экономический рост национального производства, причем, в современных условиях, на основе научно-технологической модели, обеспеченный количественно и качественно с одновременным расширением финансового обеспечения социальных программ. Исходя из этого, налоговая политика государства должна предусматривать возможности финансирования таких стратегических направлений общественного развития, как: ускорение и обеспечение нового качества экономического роста; смягчение циклических колебаний; снижение уровня безработицы; сдерживание инфляционных процессов.

В условиях рынка наполнение доходной части бюджета осуществляется в основном за счет налоговых поступлений и поэтому реформирование налоговой системы, придание ей одновременно гибкости, стабильности, дифференцированности в подходах к объектам налогообложения и др.- важнейшая задача совершенствования экономического инструментария государственного регулирования экономики.

Главные проблемы реформирования налоговой системы Украины состоят в отсутствии глубоко и научно обоснованной концепции осуществления этого процесса, в котором обеспечивалась бы адекватность налоговых норм, с одной стороны, состоянию экономики, и с другой, - задачам экономического роста на основе развития предпринимательства.

Анализ социально-экономического положения Украины на современном этапе рыночного реформирования показывает, что первоочередной задачей в области создания обновленной налоговой системы является переориентация всего налогового механизма на активизацию его стимулирующей роли в отношении формирования мотиваций предпринимательства и производственного инвестирования.

Исходя из серьезности задачи, от решения которой в существенной степени зависит дальнейшая судьба рыночных преобразований, необходима разработка единой концепции усиления стимулирующей функции налогообложения в рамках обновленного налогового механизма и стратегии ее реализации. Обязательными положениями такой концепции должно быть создание условий для:

- дифференциации объектов налогообложения производственной и непроизводственной сфер с целью снижения общего уровня налогообложения экономических субъектов – производителей, создания условий для реального удешевления кредитных ресурсов, инвестируемых в производство,
- внутри производственной сферы – обеспечения льготности налогообложения приоритетных отраслей и видов производств;
- обеспечения единства принципов стабильности и невозможности ретроспективных подходов при одновременном моратории на изменение правил и норм налогообложения в течение законодательно определенного периода времени;

- реального сокращения количества налогов, обеспечения равных прав налогоплательщиков различных форм собственности;
- создания специального налогового механизма для малого бизнеса, обеспечивающего ему равные условия конкуренции с крупными предприятиями, имеющими нередко монопольное положение на рынках сбыта аналогичной продукции;
- осуществления комплексного подхода к формированию системы налоговых льгот, обеспечивающей стимулирование производственного инвестирования (в частности, путем применения льготы не с момента осуществления инвестиции, а при получении прибыли от реализации конкретного проекта), ускорения научно-технологического прогресса.

Такая налоговая система призвана стимулировать деловую активность. Обеспечивая развитие приоритетных направлений развития национальной экономики и создавать финансовую основу решения крупных социальных программ.

ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ФОРМИРОВАНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА И ИНВЕСТИЦИОННЫЙ КЛИМАТ УКРАИНЫ

УДК 658.4/5

Чечетова Т.М. (ХГЭУ)

Инвестиционная сфера Украины сегодня характеризуется резким падением объёмов деятельности, сокращением финансирования, низкими темпами освоения капитальных вложений и введения производственных мощностей, ростом объёмов незавершённого строительства, неудовлетворительными параметрами технологической и воспроизводительной структур капитальных вложений.

В целом мы не имеем собственный инвестиционный потенциал, который может обеспечить восстановление и структурную трансформацию промышленного комплекса. Постоянная тенденция к уменьшению инвестиционных возможностей почти всех субъектов хозяйствования, снижение инвестиционной доли в бюджетах всех уровней, отсутствие эффективных рыночных механизмов формирования собственного инвестиционного потенциала привели к малопривлекательному инвестиционному климату в Украине, как для внутренних, так и для внешних инвесторов.

Отсутствие долгосрочной концепции структурных изменений, ориентация в реформировании экономики на либерализацию цен, независимость предпринимательской деятельности, направленность руководства страны не на отечественные ресурсы, а на кредиты иностранных банков, долларизация экономики привели к тому, что инвестиционная сфера утратила ориентиры в своём развитии. Вот почему государственное регулирование структурной и инвестиционной политики является важнейшим условием положительных сдвигов в хозяйственном восстановлении экономики Украины. Проблемы дальнейшего развития инвестиционного потенциала экономики Украины невозможно решить с помощью одномоментных актов или наоборот ряда организационно-технических мероприятий.

Речь идёт, во-первых, о необходимости разработки концептуальной схемы инвестиционного процесса, исходя, с одной стороны, из реальных экономических и социальных задач, которые может решить хозяйство Украины, а с другой – из использования реальных возможностей ещё не разрушенного до конца инвестиционного комплекса страны. Во-вторых, необходимо придать инвестиционной деятельности характер самого процесса, который постоянно сохраняет динамизм воспроизведения капитала. Это обуславливает развитие новых источников накопления.

Для придання інвестиційної діяльності характеру цільового процесу головне значення набуває приведення його до сутності в відповідності з цілями державного регулювання економічних реформ і со всіма атрибутами процесу виробництва, а саме: цінами на засоби праці, рівнем кредитного забезпечення, нормами амортизації і податків, елементами ринку цінних паперів, інструментами зовнішньоекономічної діяльності. Система цих державних регуляторів повинна бути побудована, на мій погляд, не за принципами пріоритетності значення кожного окремо, як на даний час, а служити саме цілі обслуговування потребностей інвестиційної сфери. Їх діяльність повинна сприяти задоволенню інтересів не окремих галузевих груп, а загальних народногосподарських. Слід також враховувати економічну взаємозалежність самих регуляторів інвестиційного процесу між собою, що обумовлює необхідність побудови їх на системних принципах.

Сьогоднішня особливість інвестиційної діяльності - перехід до адміністративного розподілу державних завдань по створенню нових і технічної реконструкції діючих виробничих і невиробничих фондів до системи альтернативних інвестиційних рішень, виходячи з критеріїв ефективного функціонування народногосподарського ринку, співвідношення попиту і пропозиції. Всі ці обставини з однієї сторони, сприяють формуванню механізму інвестування, а з іншої - одночасно посилюють фактор невизначеності інвестиційних рішень і на протязі всього перехідного періоду потребують чіткого макроекономічного регулювання інвестиційного процесу з боку держави.

Досвід зарубіжних країн дозволяє зробити висновки про те, що ефективне здійснення структурної трансформації економіки можливо при умови залучення всіх джерел формування інвестиційного потенціалу.

Незмінною умовою формування ефективного інвестиційного потенціалу є сприятливий інвестиційний клімат. На даному етапі часу для вітчизняних і іноземних інвесторів в економіку України, з однієї сторони, діють сприятливі умови на інвестиційному ринку, але, з іншої сторони, політична нестабільність і економічний кризис роблять їх надзвичайно ризикованими. Крім того, наметилася тенденція, при якій вітчизняні інвестори віддають перевагу фінансовим інвестиціям, які мають короткий період обороту, і майже уникати довготривалих матеріальних вкладень. Несприятливий інвестиційний клімат в Україні є головною причиною відсутності стратегічних іноземних інвестицій.

На сьогоднішній день переважаюча форма іноземних інвестицій в Україні - це вкладення в статутний фонд спільних підприємств. Однак складна економічна ситуація, розірвані господарські зв'язки не принесли очікуваного ефекту від діяльності спільних підприємств. На мій погляд, основними гальмівними факторами створення і розвитку такого роду підприємств є: недостатня інформаційна база, низький рівень технологічної дисципліни, хаотичне матеріальне забезпечення, неоперативність у прийнятті виробничої інфраструктури, недостатня кваліфікація кадрів для праці на спільних підприємствах.

Економіка України потребує залучення інвестицій для розвитку власної експортної бази і скорочення нерационального імпорту на основі використання масштабних інвестицій в галузі техніки, технологій, «ноу-хау», патентів для проведення реконструкції і модернізації в базових галузях економіки. Інвестиції повинні сприяти забезпеченню потреб народного господарства в необхідній сировині і продукції, а головне - стимулювати розвиток економічно ефективних і конкурентоспроможних експортерів. Але разом з тим інтереси

иностранных инвесторов в Украине могут быть довольно разнообразными. Это - перспективный новый географический рынок сбыта и освоения новых каналов торговли с учётом перспективного геополитического расположения страны; возможность получения дохода на долгосрочной основе; расширение действующей мощностей; доступ к сравнительно дешёвым источникам сырья и топливно-энергетическим ресурсам; использование относительно дешёвой и квалифицированной рабочей силы; реализация преимуществ через более низкую стоимость факторов производства.

Опыт показывает, что факторами, которые определяют привлекательность для иностранного инвестирования по их приоритетности, являются: определённая политическая и экономическая стабильность в государстве; эффективные и надёжные гарантии репатриации полученных доходов и защиты иностранных инвестиций, налоговые льготы, система валютного регулирования, государственная система патронажа иностранных инвестиций. На данном этапе иностранные деловые круги имеют возможность принимать участие в создании в Украине компаний почти всех организационно-правовых форм, которые существуют сейчас на Западе. Кроме того, возможны портфельные инвестиции путём приобретения иностранными инвесторами ценных бумаг. Этот способ нуждается в создании соответствующих (на основе международных стандартов и правовых норм) элементов рыночной инфраструктуры, в первую очередь фондовых и валютных бирж. Очевидным является наличие целой гаммы факторов риска, который преследует любого инвестора. В какой-то мере защита от них может быть осуществлена через систему гарантий для иностранного инвестора.

Так же альтернативным путём решения проблем является создание разных по природе свободных экономических зон, развитие которых взаимосвязано с необходимостью привлечения иностранного капитала, который, учитывая дефицит внутренних ресурсов для инвестирования и высокую потребность народного хозяйства в инвестициях, является одним из условий создания конкурентоспособного экспортного потенциала Украины. Важно, чтобы привлечённый иностранный капитал использовался максимально эффективно, по приоритетным направлениям. Безусловно, в ситуации, когда хозяйству Украины не хватает валюты для покрытия критического импорта, основное направление использования иностранного капитала это, прежде всего развитие импортозамещающих и экспортных отраслей. Приоритеты: активизация использования имеющегося производственного потенциала добычи и переработки энергоресурсов; переход к энергосберегающим технологиям; развитие металлургической базы; химическая промышленность; реконструкция и модернизация агропромышленного комплекса; конверсия военно-промышленного комплекса; развитие современной инфраструктуры.

Таким образом, на современном этапе необходимо создать эффективную государственную систему защиты прав инвесторов в сочетании с механизмами государственного контроля за деятельностью независимых регистров.

ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ЭКОНОМИКИ И ПЕРВОНАЧАЛЬНОЕ НАКОПЛЕНИЕ КАПИТАЛА

УДК 330.111.62

Петрова Е.Я., Дзюба Н.В. (Харьковский УВД)

Спустя десять лет после начала рыночных реформ не только экономистам, но и политикам становится все более понятно, что безоглядная либерализация всех сторон экономической жизни и последовавшая за ней утрата государством контроля над

воспроизводственными процессами послужили одними из основных факторов углубления трансформационного кризиса.

Осознание этого факта происходит на фоне непрекращающихся упреков в адрес государственных органов по поводу излишней бюрократизации управленческих процессов и давления на частный бизнес. Недаром, по индексу экономической свободы Украина за последнее время сместилась на семнадцать позиций вниз и заняла 133-е место среди 155 стран мира. С этой критикой трудно спорить, поскольку она находит ежедневное подтверждение в практике хозяйствующих субъектов.

Однако, на наш взгляд, проблема гораздо глубже и состоит не столько в чрезмерном вмешательстве государства в экономику, сколько в его неэффективности, одной из главных причин которой является подчинение государственной политики частным интересам, противоречащим целям социально-экономического развития украинского общества.

Анализ эволюции направлений и методов государственного регулирования в Украине показывает, что развивались и достигли гипертрофированных размеров прежде всего функции и соответствующие организационные структуры, связанные с регулированием (регистрацией, лицензированием, сертификацией и т.д.) и контролем деятельности хозяйствующих субъектов. Именно те функции, которые позволяют превратить выполнение чиновниками своих служебных обязанностей в источник своеобразной "ренты" в виде взятки или участия в прибылях опекаемых фирм. Последнее особенно опасно, поскольку свидетельствует о формировании систематических коррупционных связей.

Что касается функций государственного регулирования, которые не давали подобных возможностей, то они либо деградировали, либо не развивались. В результате, за десять лет реформ не удалось разработать (не то чтобы осуществить) ни четкой стратегии, ни действенной тактики государственной политики в области структурной перестройки экономики, стимулирования инвестиций и инноваций, создания конкурентной среды и других направлений, которые в условиях отсутствия развитых рыночных институтов не могут быть успешно реализованы без государственного вмешательства. Те же решения, которые принимались по данным проблемам, характеризовались непоследовательностью и частыми изменениями. Все это свидетельствует о том, что их появление было результатом борьбы различных "групп влияния", отстаивающих свои узкогрупповые, а не национальные интересы.

Одним из процессов, на развитии которых в полной мере отразилось отсутствие продуманной государственной политики, является первоначальное накопление капитала (ПНК). Этот процесс является основополагающим среди трансформационных потоков, поскольку связан с реформированием двух важнейших составляющих экономической системы—институциональной и структурной.

Прежде всего, ПНК направлено на реформирование базового института любой экономики - института собственности. ПНК предполагает децентрализацию общественной собственности и тем самым создает условия для:

- 1) появления многообразных форм собственности: общественная собственность трансформируется в классическую государственную, частную, коллективную и другие формы;
- 2) развития конкуренции: ликвидация государственной монополии на хозяйствование способствует формированию рыночной конкурентной среды;
- 3) формирования новых мотиваций хозяйствующих субъектов, поскольку ликвидируются препятствия и запреты на осуществление частнопредпринимательской деятельности.

Необходимо отметить, что децентрализация собственности не означает автоматически равномерного ее распределения между гражданами страны, поэтому

ПНК приводит к делению общества на собственников и несобственников средств производства. Материальные факторы производства концентрируются в руках наиболее активных субъектов хозяйствования, как правило, тех, кто был их условным распорядителем во времена административной системы. В этом состоит наиболее значительный негативный социальный эффект первоначального накопления капитала.

В то же время, сосредоточение собственности в руках наиболее активных экономических субъектов должно быть направлено на решение другой важнейшей проблемы рыночной трансформации—структурной перестройки экономики и создания материально-технических предпосылок для перехода к постиндустриальному обществу.

ПНК способствует появлению важнейших условий формирования рыночной экономики. Они необходимы, но не достаточны. Этот потенциал еще нужно актуализировать, проводя продуманную государственную политику, направленную на превращение ПНК в процесс накопления капитала и экономического роста. ПНК—это, пользуясь выражением Й.Шумпетера, процесс созидательного разрушения, поскольку оно уничтожает старые производственные отношения, а вместе с ними старый образ жизни и менталитет, подготавливая почву для развития экономической системы рыночного типа. Насколько быстро энергия социального распада будет направлена в русло созидания, во многом зависит от государственной экономической политики, то есть от наличия у власти политической воли к установлению четких и прозрачных "правил игры", того, что Ф.Хайек называл "абстрактными правилами расширенного порядка".

Однако, судя по реальному положению дел, сложившемуся в настоящее время в экономике Украины, как раз этой воли властным структурам и не хватает. Существующий в экономической сфере хаос вполне устраивает группы, контролирующие институциональные изменения. Им присуща установка на быстрое обогащение за счет государства и общества, и вывоз активов за рубеж.

В результате, потенциал первоначального накопления капитала остается нереализованным, поскольку ни одна из вышеупомянутых его задач так и не выполнена:

формально многообразие форм собственности достигнуто, однако, несмотря на декларативное их равенство, реальные шансы выжить есть только у капитала, находящегося под опекой властных структур;

ликвидация государственной монополии на хозяйствование привела не к созданию конкурентной рыночной среды, а к замене государственной монополии частной;

в условиях общего ослабления государства и одновременного натиска на частный капитал существенную деформацию претерпела мотивация хозяйствующих субъектов. Их главной задачей стала не максимизация прибыли предприятия, а превращение его активов в ликвидную форму и перевод их за границу;

отсутствие благоприятного инвестиционного климата, четкости и определенности прав собственности, наличие значительных барьеров для проникновения на наиболее привлекательные рынки, общая криминализация экономических отношений и широкое распространение коррупции не позволяют рассчитывать в ближайшей перспективе на существенные инвестиции в украинскую экономику, а без этого задача структурной перестройки не выполнима. В такой ситуации даже закон о легализации вывезенных капиталов не даст желаемого результата, поскольку для его реализации необходимо доверие к гарантиям государства.

На современном этапе развития экономики Украины государственные структуры превратились из катализатора рыночных преобразований в их тормоз. Поэтому вопрос об усилении государственного регулирования не может ставиться в отрыве от проблемы реформирования самого государства. Решить ее можно только в условиях существования сильного гражданского общества, которое бы имело действенные

рычаги влияния на государственные органы власти, и было бы способно отстаивать общенациональные интересы.

Создание гражданского общества—процесс длительный и многотрудный. Он опирается не только в сопротивление властных структур, но и в отсутствие политических традиций, пассивность основной массы населения и особенности национального менталитета. Однако без него дальнейшее движение Украины по пути рыночных преобразований не возможно.

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПОКАЗНИКІВ ПРИ ВИЗНАЧЕННІ РІВНЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

УДК 338.9

Назаренко І.В. (ХДАМГ)

Можливості подальшого розвитку економічних реформ безпосередньо пов'язані з розв'язанням головної задачі перехідного періоду – забезпечення переходу до сталого та динамічного зросту економіки. На сьогодні епіцентр економічних перетворень все більше переміщується на регіональний рівень. Нажаль хід реформи на регіональному рівні часто ускладнюється багатьма проблемами. Ці проблеми, хоч і значною мірою обумовлені загальним макроекономічним, політичним і соціальним становищем у країні, але знаходяться не в меншій залежності від адекватності обраної місцевою владою політики і конкретних умов втілення в життя економічних і організаційних рішень. Ефективність рішень, що приймаються на регіональному рівні, в свою чергу, залежить від правильного визначення міста регіону в системі громадського розподілу праці України в цілому. Характеристика такого обличчя регіона, що оновлюється, ґрунтується на аналізі сукупності об'єктивних якісних і кількісних показників. Від ступеню об'єктивності таких діагностичних прогностичних оцінок залежить ефективність рішень, що приймаються на державному і регіональному рівні, а також політичних рішень, регулюючих розвиток регіональної соціально-економічної системи.

Таким чином, існує необхідність розробки методики об'єктивної кількісної характеристики параметрів і зв'язків, що властиві регіональній економічній системі, а також визначення міста і рейтинга кожного регіону в загальнодержавній економіці України. Відомо декілька типів практичних завдань економічного характеру, при розв'язанні яких необхідно чітко оцінювати рівень соціально-економічного розвитку регіону. До таких завдань відносяться, наприклад, розробка інвестиційної політики і розподіл бюджетних коштів.

Безумовно, що здійснення державних інвестицій в регіональну економіку, розробка ефективної інвестиційної політики повинні спиратися на кількісний аналіз статистичних показників. Спрямування конкретних інвестицій в той чи інший проект залежить від мети інвестування, а мета, в свою чергу, може визначатися залежно від рівня розвитку регіону. Якщо в відносно економічно розвинутих регіонах перевагу слід надавати фінансуванню на зворотній основі і створенню оптимальних умов для залучення приватних інвестиційних ресурсів, для регіонів с середнім рівнем розвитку оптимальними є інвестиції в перспективні з комерційної точки зору проекти, що швидко окупаються, то в регіонах, що знаходяться в складних економічних умовах, доцільно фінансувати проекти, що мають велику соціальну вагу.

Характерною для сучасної української дійсності є проблема розподілу бюджетних коштів між регіонами. Правила функціонування розподільчих механізмів бюджетної системи залишаються значною мірою нечіткими, нестабільними, не тими, що базуються на суворих кількісних критеріях, які б об'єктивно характеризували загальний рівень

соціально-економічного розвитку регіонів-отримувачів коштів. Високий ступень суб'єктивізму і невизначенності в розподілі коштів веде не стільки до пошуків додаткових джерел отримання доходів, скільки до спроб лобіювати інтереси окремих регіонів наурядовому рівні для отримання найбільш сприятливих умов фінансування.

Тому об'єктивно необхідною є розробка чітких кількісних критеріїв віднесення регіонів до тієї чи іншої групи.

Критеріїв відбору кількісних параметрів, що використовуються для міжрегіональних порівнянь, може і повинно бути декілька – в залежності від того, які цілі стоять перед дослідженням. Крім того, необхідно враховувати, що коли мова йде про таке складне явище, як моделювання соціально-економічного становища в регіоні, потрібен комплексний підхід на основі системи взаємопов'язаних статистичних показників.

Визначемо основні вимоги до подібної системи показників.

Перш за все, вона повинна бути багатобічною, а саме не тільки взагалі характеризувати рівень соціально-економічного розвитку регіону, але й, якщо можливо, показати його специфіку, відмінності. Вдруге, тому що ми не ставимо завдання особисто статистичного аналізу, а маємо намір запропонувати певні підходи, які б дали можливість однозначної і легко інтерпретуємої оцінки становища конкретного регіона відносно інших регіонів, набір показників не повинен бути дуже великим. Показники, що входять до системи, повинні бути доступні та універсальні, а саме, щоб їх можна було використовувати для будь-якого регіону.

В основу такої системи показників можуть бути покладені показники трьох груп:

- географічно-демографічні показники;
- економічні показники;
- соціальні показники.

На практиці соціальні, економічні і демографічні показники можуть бути дуже тісно пов'язані між собою. Наприклад, успішний економічний розвиток регіона призводить до покращення соціальних показників, перш за все – показників рівня життя населення, а це, як правило, веде до збільшення народжуваності і зміни демографічної ситуації. Заздалегідь можна припустити, що в кількісному плані взаємна кореляція статистичних показників, які будуть відібрані для характеристики усіх перелічених аспектів розвитку регіону, доволі висока. Тому, с формальної точки зору можна було б відмовитись від деяких показників, наприклад, - соціальних. Але, якщо вилучити з регіональної моделі хоча б одну групу факторів із запропонованих нами, це негативно відіб'ється на її інформативності та знизить її цінність в якості інструмента для прийняття відповідальних політичних рішень.

До географічних параметрів регіону можна віднести його розміри, містоположення, клімат, наявність серовинних ресурсів. Сукупність цих ресурсів значної мірою визначає економічну спеціалізацію регіонів. Наприклад, в регіонах, на території яких знаходяться значні запаси серовинних ресурсів, буде питома вага добувної промисловості, сільське господарство набуде найбільшого розвитку в регіонах зі сприятливим кліматом, регіони, розміщені на важливіших комунікаційних лініях, наприклад, уздовж великих річок, у приморських місцевості, зручної для спорудження портів, або в центрі історично склавшихся територій з достатнім населенням, виявляться центром обробної промисловості і транспортними вузлами. Але, сам факт наявності економічної спеціалізації, пов'язаний з географічним фактором, хоч і дає регіону певні переваги, та ще не може призначити наперед економічну і соціальну ситуацію в ньому. Демографічні фактори легше піддаються статистичному обліку. Але вони не є визначальними при формуванні соціально-економічного положення регіону.

Існує доволі великий масив різноманітних статистичних показників, характеризуючих ступень економічного зросту регіону. Таким чином, основна

проблема – проблема вибору, оскільки не має можливості використовувати в моделі надто багато показників, необхідно користуватися тільки декількома з них.

Показники, що використовуються, повинні адекватно відбивати економічну ситуацію. Рахують, що краще за все описують стан ринкової економіки показники системи національних рахунків, які дають змогу в відповідності з міжнародними стандартами більш об'єктивно і достовірно оцінювати сучасний і прогнозуємий стан економіки.

Під час добору економічних показників для включення в статистичну модель для зіставлення регіонів між собою дуже важливо урахувати вимоги їх зіставлення. Мова йде про те, що об'ємні показники, такі, як вироблений ВРП, для великих регіонів будуть напевне більше, ніж відповідні показники для малих регіонів. Тому, для усунення впливу розміру регіону на ітоги зіставлення до моделі можна включати тільки відносні або нормалізовані показники, наприклад, виробництво на душу населення або питома вага той чи іншої отрасли в загальному об'ємі виробництва.

Також в системі показників, покликаних запезпечити об'єктивний аналіз рівня соціально-економічного розвитку регіонів, є необхідним показник, характеризуючий життєвий рівень населення. Рівень життя населення виступає "ключевим" індикатором, що найбільш повно відбиває хід реформ, оскільки він пов'язан практично зі всіма іншими індикаторами, що характеризують процес реформування регіонів.

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ АПК: СТАН ТА ВИХІДНІ ПОЛОЖЕННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ

УДК 631.145

Шиян Н.І. (ХДАУ ім.В.В.Докучасва)

Проблема державного регулювання економіки належить до числа фундаментальних проблем науки та практики. Одне з головних питань цієї проблематики полягає в визначенні оптимального співвідношення факторів регулювання держави та ринку. Слід зазначити, що позиції найбільш видатних економістів світової науки (А.Сміт, К.Маркс, Дж.Кейнс, М.Фрідмен) по цьому питанню не просто суттєво відрізняються, а в цілому ряду вихідних положень мають протилежний характер.

Після періоду коливань та переважаної орієнтації на монетаристську концепцію регулювання економічного розвитку, яка обернулася великими втратами та руйнацією чинників, без функціонування яких неможливий сталий економічний розвиток, в теперішній час не викликає заперечень той все очевидний факт, що «обрана модель не відповідала реаліям нашого життя[1]. А покладання в її основу грошового регулювання, боротьбу з інфляцією всіма можливими засобами, поміж яких на перше місце ставилось зменшення державних витратів на соціальні цілі, в умовах України призвело до скорочення асигнувань на здоров'я, науку, освіту, культуру, невиплати пенсій. І як остаточний наслідок, занепад власного виробництва.

Саме активне регулювання економічної системи є тим вихідним принциповим положенням, на базі якого тільки і може здійснитися синхронізація заходів та інструментів стратегічної господарської політики і політики ринкових реформ, що виступає в якості головної передумови переходу від кризи та депресії до позитивної, соціально-орієнтованої економічної динаміки.

Висловлюючи згоду з тим, що серед великого розмаїття механізмів та інструментів, які існують в інституційно-економічному середовищі, для вирішення вище зазначеного завдання прямий вплив на розвиток економічної системи слід здійснювати в першу чергу з викорис-танням грошово-кредитної, податково-бюджетної політики та політики доходів [2], одночасно вважаємо за необхідне підкреслити

наступні положення. При такому регулюванні необхідно враховувати не тільки загальні для всієї економіки принципи, а і обов'язково - особливості окремих галузей, з наголосом на сучасному їх розвитку, з визначенням тих протиріч, ліквідація, або навіть тільки послаблення яких, забезпечить прискорення розвитку виробництва.

Вважаємо, що ключовою складовою економічного механізму господарювання в аграрному секторі, який би створював умови для нормального функціонування підприємств будь-якої організаційно-правової форми, виступає ціновий механізм. І саме він впродовж останніх 10 років, внаслідок диспаритету цін на продукцію сільського господарства та галузей, що його обслуговують, є причиною того, що сільське господарство опинилось в 1998-1999 рр. в такому стані, при якому біля 90% підприємств були збитковими. Загальні втрати сільських виробників внаслідок цінового диспаритету, по оцінкам О.М.Шпичака, становили за 1991-1998 рр. 95,5 млрд.грн.

Принягдіно слід зазначити, що абсолютного протилежна картина має місце в країнах з високорозвиненою економікою в цілому і сільським господарством зокрема. Як свідчать дані організації економічної співпраці та розвитку в останні роки почалося зростання економічної підтримки сільського господарства, яка в 1998 р. в державах, котрі входять до складу цієї організації становила 273 млрд дол. Причому навіть в США еквівалент продуктивних субвенцій в відсотках до вартості агропродукції країни дорівнював 22, а в Швейцарії склав 73.

Зрозуміло, дотування сільського господарства України не тільки в таких, а навіть в значно менших масштабах, неможливо. Це обумовлюється як загальним станом економіки, так і питомою вагою галузі в ВВП держави. Завдання держави вбачається в іншому: забезпеченні створення такого механізму, котрий би посприяв вільне існування з державним регулюванням при одночасному посиленню антимонопольного контролю за цінами двох надмонополістів – першої та третьої сфер АПК.

Перші кроки зроблено. Прийнято ряд нормативних документів, в тому числі Укази Президента України “Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку”, “Про невідкладні заходи щодо стимулювання виробництва та розвитку ринку зерна”, спрямовані на надійне ресурсне забезпечення виробництва і реалізації продукції, підтримку сільськогосподарських товаровиробників, сприяння розвитку підприємництва в аграрному секторі економіки [3,4].

Подолання диспаритету цін теоретично може здійснюватися трьома шляхами: 1) зниження цін на матеріально технічні ресурси; 2) підвищення цін на продукцію сільського господарства. Третій варіант являє собою різні комбінації цих шляхів, із яких найбільш бажаний для сільгоспвиробників – сполучення зниження цін на товари, що закуповуються сільгосппідприємствами при одночасному підвищенні цін на продукцію, котру вони виробляють. Наскільки ж вірогідна практична реалізація цих варіантів?

Звернемося до можливості підвищення цін на продукцію сільського господарства. Довгий час загальним місцем було положення про практичну неможливість такого варіанту в зв'язку з дуже обмеженою купівельною спроможністю населення. Дійсно, рівень її невисокий і до того ж до останнього часу знижувався. Проте починаючи з 1999 р. відбулося стрімке підвищення цін на зернові. За даними журналу “АПК-інформ” в жовтні 2000 р. ціни на пшеницю в господарствах (самовивозом) складали: 3 кл. – 765 грн/т, 4 кл. – 730, 5 кл. – 620, на фуражну – 525 грн/т. В той же час ціни на насіння сояшнику вже опускаються в окремих випадках до рівня 500 грн/т, наближаючись до цін на фуражні зернові. Такого співвідношення цін в Україні ніколи не було. Виникнення подібної ситуації пов'язується з регулюванням ринку сояшника державою – введенням 23-процентного експортного мита на насіння сояшника. Як твердить Президент Української ліги підприємств Л.Козаченко, перенасичення внутрішнього

ринку внаслідок введення мита уже зумовило в кінцевому підсумку втрати селян біля 1 млрд грн., які при подальшій дії можуть зрости в 2,5 рази. Таким чином, державне регулювання не тільки необхідний, а і в вищій мірі складний процес, наслідки якого можуть виявитися прямо протилежними очікуваням.

Що стосується можливості зниження цін на матеріально-технічні ресурси, які купуються сільгоспвиробниками. На фоні тих тенденцій, котрі сформувалися в минулому, така можливість здається мало вірогідною. Але, на нашу думку, вона може стати достатньо реальною, в крайньому разі в секторі цін на техніку, яка поставляється вітчизняними машинобудівними підприємствами. Добре відомо, що на рівень витрат на виробництво сільгоспмашин, а відтак і на рівень цін на них, дуже значний вплив справляє рівень сирійності. А він, в умовах ринкової економіки, визначається не тільки потребою в техніці, а і купівельною спроможністю її покупців.

На сучасному етапі реформування аграрного сектора в системі державного регулювання особливого значення набуло удосконалення арендних відносин. В цьому плані виключно важливим є запровадження в відповідності з Указом Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки України» обов'язкового укладання підприємствами, установами, організаціями, які використовують землю для сільськогосподарських потреб, договорів оренди, земельної частки (паю). Цим же Указом визначена і нижня межа арендної плати – не менше одного відсотка визначеної відповідно до законодавства вартості орендованої земельної частки (паю).

Але навіть і при таких умовах виникає достатньо велика кількість питань, які потребують невідкладного вирішення. Між іншим, не всі, як засвідчив Другий Всеукраїнський конгрес вчених економістів-аграрників України, що відбувся 24-25 січня 2000 р. в Києві, згодні з доцільністю такого заходу [5]. В зв'язку з цим зазначимо таке. Провідний на початку земельної реформи лозунг “Земля повинна належати тим, хто її обробляє” уже в теперішній час не узгоджується з реаліями життя. Земля все більше переходить у власність тих, хто на ній не працює.

В подальшому ці процеси будуть йти все більш активно, оскільки серед власників земельних паїв швидкими темпами буде збільшуватися прошарок пенсіонерів. В напрямку все більш чіткого розмежування власників та виробників продукції буде діяти використання в сільському господарстві потужної та надпотужної техніки, що в сполученні з сучасними технологіями, різко зменшуватиме потребу в робочій силі.

Але саме механізм аренди створює передумови для формування підприємств нового типу, в яких декілька механізаторів спроможні забезпечити виробництво продукції рослинництва на площі 12 тис. га. Звісна річ, при цьому не можна не рахуватися з проблемами забезпечення роботою, а відтак і доходів працездатних. В таких випадках повинні спрацювати декілька механізмів соціального захисту. І саме одним з них повинна стати арендна плата.

Таким чином, регулювання розвитку аграрного сектору економіки України розглядається як один із важливих чинників, здатних стабілізувати ситуацію в ньому. А ключовими моментами цього процесу можна назвати вирішення проблеми диспаритету цін, удосконалення арендних відносин ітн.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гальчинський А. Восстановить дееспособность государства // Экономика Украины. – 2000. – №8. – с.8-14.
2. Філіпенко А. Потенціал економічного розвитку в Україні // Урядовий кур'єр. 14.11.2000.
3. Про заходи забезпечення формування та функціонування аграрного ринку: Указ Президента України від 6.06.2000, № 767/2000. // Урядовий кур'єр. 8.06.2000.
4. Про невідкладні заходи щодо стимулювання виробництва та розвитку ринку зерна: Указ Президента України від 29.06.2000 № 832/2000 // Сільський час. 5.07.2000.

5. Соціально-економічна модель постреформованого розвитку агропромислового виробництва в Україні: Матеріали Других Всеукраїнських зборів вчених економістів-аграрників 24-25 січня 2000 р. /ІАЕ УААН. Київ, 2000

РОЛЬ ДЕРЖАВИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕКВІВАЛЕНТНИХ ВІДНОСИН МІЖ ГАЛУЗЯМИ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА

УДК 338.242

Юшко С. В. (ХДАУ ім.Докучаєва)

Проблема державного регулювання аграрної економіки, формування продовольчих фондів, забезпечення продовольчої незалежності – одна з основних соціальних цінностей і цілей державної політики і висувається багатьма країнами в якості пріоритетної навіть порівняно з військовою безпекою. У 50 – 60 роки західні вчені відзначали, що економічний розвиток країни – надто важлива мета, щоб віддати її на розсуд децентралізованої маси економічних суб'єктів, діючих через систему ринку і вільного підприємництва.

Проте роль держави у регулюванні економіки не треба і переоцінювати. Завданням держави не є безпосереднє втручання в господарську діяльність підприємств (щоб не ліквідувати стимули, імпульси до високоефективної, продуктивної роботи). Сучасна державна політика по відношенню до господарства має базуватися на прагненні такого використання інструментів господарської політики, що знаходяться в руках держави, яке б вивільняло нові сили, відкривало нові можливості і закривало безплідні шляхи. Це означає – вибором і комбінацією засобів направляти господарство вперед до нового прогресу.

На нашу думку, одне з найважливіших завдань держави на сучасному етапі розвитку економіки України – це ефективне регулювання міжгалузевих відносин. На жаль, сьогодні держава не виконує цієї функції і, як наслідок, маємо глибоку деформацію всієї системи розподільних економічних відносин, яка безпрецедентно посилилась з переходом до ринку так званими ліберальними шляхами. Ця деформація боляче вдарила насамперед по виробництву, породила небачену розбалансованість і диспропорції у народногосподарському організмі, знесловила сферу матеріального виробництва, особливо сільськогосподарського, створила астрономічну поляризацію суспільства і злиденність. Національний продукт розподіляється всупереч вимогам об'єктивних законів з найгрубішими їх порушеннями.

Вираженням зазначених диспропорцій є, насамперед, диспаритет цін (ціновий розрив) між цінами на споживані сільським господарством матеріально-технічні ресурси та цінами на сільськогосподарську продукцію, який досяг в 1999 р. порівняно з 1990 р. 6 разів. Загальні ж втрати сільського господарства, зумовлені диспаритетом цін, за 1991 – 1998 рр. становили, за розрахунками Інституту аграрної економіки УААН, 95,5 млрд. грн., – саме стільки коштувала сільському господарству неврегульованість міжгалузевих відносин.

Інші дослідники проблеми з урахуванням зазначеного вище кажуть, що сільське господарство перетворилося в донора для виробників засобів виробництва, переробників і продавців сільськогосподарської продукції, фінансових і банківських структур, продовжує фактично їх субсидувати. Про це свідчать і наступні дані : протягом 1993 – 1995 рр. на кожний вкладений у банківську сферу карбованець отримано майже 200 % прибутків, торгівлю – 100 %, а у виробництво – лише 20 %. Для нормальної ринкової економіки характерне таке співвідношення : виробництво – 30 %, торгівля – 10 - 15 %, банківська сфера – 10-15 %.

Отже, на практиці ми стикаємося з диким парадоксом, коли галузь, яка всіх годувє і забезпечує, сама є збитковою (в 1998 – 1999 рр частка збиткових сільськогосподарських підприємств в Україні становила відповідно 92,9 і 85,5 %). Насправді це не галузь збиткова, а збиткова, збанкрутіла економічна політика розподільних відносин.

Для досягнення головної мети наших реформ необхідно усунути існуючу деформацію розподільних відносин, диспропорції і дисбаланси, повернути кошти сфері матеріального виробництва. Майнове розшарування і поляризація суспільства – закономірне і нормальне явище в будь-якій економіці за неодмінної лише умови – якщо це обумовлене результатами власної праці, а не привласненням чужої.

Чому складається така ситуація, коли саме сільське господарство виявляється постраждалою галуззю, чому саме на цю сферу матеріального виробництва переносяться всі проблеми суспільства ?

Пов'язано це з тим, що сільське господарство та галузі, що його обслуговують функціонують завжди в різних моделях ринку : сільське господарство – в умовах чистої конкуренції, тоді як всі інші галузі працюють при моделях чистої монополії, олігополії або монополістичної конкуренції. Отже, сільське господарство виявляється буквально затисненим між першою і третьою сферами АПК, які в силу такого свого неконкурентного або низькоконкурентного становища на ринку вільно і без обмежень диктують сільському господарству свої умови роботи з ними.

Крім того, сільське господарство відчуває на собі вплив ще двох деформуючих факторів : 1) цінової нееластичності сільськогосподарської продукції і 2) відставання попиту від пропозиції. Цінова нееластичність – коефіцієнт еластичності 0,2 – 0,25. Це означає, що ціна мала б знизитися на 40 – 50 % для того, щоб споживачі збільшили свої закупки всього на 10 %. Нееластичним є попит і по доходам. При зростанні доходів на 10 % збільшення споживання сільськогосподарської продукції відбудеться на рівні 2 %. Це все вимагає від держави необхідності втручання в механізм ринку, щоб не допустити надто сильного коливання цін, а отже і доходів сільськогосподарських підприємств.

В цьому плані більшість дослідників даної проблеми відзначають, що Україна має слідувати досвіду інших країн, які максимально підтримують своїх сільськогосподарських товаровиробників. Зокрема, США субсидують своїх фермерів на 30 – 40 %, країни ЄС – на 50 %, Швейцарія – на 80 %, а в деяких країнах світу частка державних витрат дорівнює або перевищує частку сільського господарства у валовому внутрішньому продукті (це, зокрема, Норвегія, Австрія, Японія тощо).

Тим часом слід пам'ятати, що більшість перелічених країн мають високорозвинуту індустріальну економіку і сільське господарство займає в структурі їх національного доходу далеко не основне місце (1 – 2 %), тоді як в Україні це провідна галузь з часткою у валовому внутрішньому продукті і національному доході відповідно до 30 і 20 %. В Україні просто не існує тих джерел, які є в перелічених країнах. Більше того, про які субсидії може йтися в умовах хронічного дефіциту як державного, так і місцевого бюджетів! Міністр аграрної політики України Кириленко І. зазначає, що державна підтримка сільського господарства сьогодні – величина нескінченно мала, яка наближається до нуля, і прогнозує, що в наступні 3 – 4 роки вихідною позицією треба вважати мінімальний рівень державної підтримки. Отже, не заперечуючи наявності об'єктивної необхідності підтримки сільського господарства, але враховуючи реалії сьогодення треба шукати інші шляхи для розв'язання даної проблеми.

Провідні українські вчені-економісти, зокрема П. Саблук, О. Шпичак пропонують для забезпечення еквівалентності відносин між сільським господарством і галузями, що його обслуговують, запровадити в Україні єдину методологію ціноутворення для всіх галузей народного господарства на основі концепції ціни виробництва. Такий підхід

дозволить отримувати сільському господарству саме ті доходи, що створені працею його робітників і запобігатиме їх перерозподілу до інших сфер народного господарства. Передбачається три етапи реалізації даної концепції, на кожному з яких цінова політика держави буде спрямовуватися:

на першому етапі (в умовах обмежених можливостей держави) – на забезпечення мінімум простого відтворення виробництва продукції в основних галузях сільського господарства на основі запровадження цін підтримки (заставних цін) на квотовану в межах продовольчої безпеки країни сільськогосподарську продукцію;

на другому етапі(в міру створення фінансових можливостей) – на стабілізацію і створення економічних передумов для розширеного відтворення на основі дотримання цінового паритету шляхом вільного ціноутворення та запровадження при потребі еквівалентних цін (цін розширеного відтворення);

на третьому етапі – на здійснення поступового переходу від прямого регулювання через механізм еквівалентних цін до впровадження непрямого впливу на доходи сільськогосподарських виробників через інструменти фінансово-кредитного і страхового регулювання.

Отже, для забезпечення високоєфективної роботи сільського господарства держава має забезпечити галузі рівноправні умови роботи поруч з іншими галузями народного господарства. Ми ще раз наголошуємо на тому, що сільське господарство не претендує ні на які дотації і субсидії, йдеться лише про те, щоб не викачували його власні доходи.

ЗНАЧЕНИЕ И РОЛЬ ГОСУДАРСТВА В РАЗВИТИИ БИРЖЕВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА ТОВАРНЫХ БИРЖАХ УКРАИНЫ

УДК 347.731:339.172

Винниченко А.В. (ХГТУСА)

Переход экономики Украины от плановой системы к рыночной внес коренные изменения, как в самой структуре общества, так и системе хозяйствования, произошли изменения в процессе производства и распределения продукции, во взаимоотношениях производителей и потребителей, выявилась неготовность к работе в условиях рыночных отношений. С переходом к рыночной экономике коренным образом меняется роль государства, оно становится одним из участников хозяйственной деятельности. В современных условиях развитие и деятельность любого рынка не могут существовать в отрыве от государства. Государство определяет и контролирует правовые основы рыночных отношений, прежде всего гарантируя права собственности и определяя базовые правила участников рынка. Что касается деятельности товарных рынков, то целью государства должны быть меры направленные на эффективное их функционирование. Эффективное функционирование предполагает – конкуренцию, информационную открытость, максимальное снижение издержек совершения операций.

Кроме функций нормативного регулирования, не менее важным фактором влияния является налогообложение. Налоги прямо и косвенно влияют субъектов товарного рынка. Очень важным моментом является достижение компромисса между фискальной функцией и общеэкономической эффективностью.

С переходом экономики Украины к рыночным отношениям возникла необходимость в формировании новых жизнеспособных рыночных структур, т.е. в создании рыночной инфраструктуры. Создание и развитие биржевого товарного рынка в нашей стране является закономерным процессом. В современном мире одним из неотъемлемых элементов рыночной экономики является товарная биржа, которая

объединяет в себе важнейшие рыночные механизмы: конкуренцию, спрос, предложение, ценообразование. Деятельность бирж находится под четким законодательным контролем.

Сравнивая работу товарных бирж в странах с развитой экономикой и работу товарных бирж в Украине можно выделить основные отличия в их деятельности (табл.1).

Таблица 1.

Основные показатели деятельности отечественных и зарубежных товарных бирж

Показатели	Отечественные товарные биржи	Зарубежные товарные биржи
Организационная структура бирж	Частные	Частные, публичные
Форма организации	Бесприбыльная организация, чаще всего в форме Акционерного общества или Общества с Ограниченной Ответственностью	В основном существуют как неприбыльная организация
Основные виды товаров торговля которыми происходит на бирже	Сельскохозяйственная продукция, черные и цветные металлы, транспорт, недвижимость	Продукция сельского хозяйства, замороженный апельсиновый сок, живой скот, какао, кофе, хлопок, древесина, золото, никель, платина, алюминий, олово, цинк, свинец, нефть, природный газ и т.д.
Роль в торговле	Региональные	Международные, региональные
Основные виды контрактов	Спотовые и форвардные	Спотовые, форвардные, фьючерсные контракты, опционы
Функции товарных бирж	Непосредственная реализация товара	Ценообразование и страхование рисков
Регулярность проведения торгов	Торги ведутся регулярно, но всего один раз в неделю	Ежедневное возобновление торгов. Система торгов поставлена таким образом, что с закрытием торгов в одной стране открываются торги в другой, т.е. получается непрерывная торговля

Из приведенной таблицы можно выделить основные различия между отечественными и зарубежными товарными биржами.

Следует отметить, что на товарных биржах Украины ведется торговля как биржевым, так и не биржевым товаром, таким как недвижимость, залоговое имущество, конфискованное имущество, автотранспорт. В период развития биржевой торговли в нашей стране биржи сталкиваются с различного рода трудностями и чтобы выжить вынуждены заниматься торговлей не биржевым товаром, это как считают сами биржевики временная, вынужденная мера. На товарных биржах в нашей стране основными сделками, которые заключаются на бирже, являются спотовые сделки, такой вид срочных сделок как форвардные, не получил широкого распространения. Товарные биржи в Украине не выполняют своей основной функции ценообразования и страхования рисков и как следствие не оказывают должного позитивного влияния на экономическую ситуацию в стране. Для этого необходимо дальнейшее развитие биржевых технологий, в частности внедрение фьючерсной торговли на товарных биржах.

У нас в стране уже предпринимались попытки внедрения как валютных, так и товарных фьючерсных контрактов, но они не увенчались успехом. Следует отметить, что первыми фьючерсными контрактами в мировой практике, были фьючерсные контракты

именно на сельскохозяйственную продукцию. И появились они с целью защиты от неблагоприятных ценовых колебаний и необходимостью обеспечения стабильного финансового положения хозяйствующих субъектов, при этом спекулятивный интерес не имел первостепенного значения. В Украине в начальный период становления биржевой торговли отсутствовали объективные причины для возникновения срочного рынка, имеются в виду те задачи, которые он решает в западной экономике, т.е. хеджирование. И при попытке введения фьючерсных контрактов у нас в стране изначально преследовались в основном спекулятивные цели. В этом году завершился процесс реорганизации в АПК, сельскохозяйственные предприятия стали частными хозяйствами; произошла приватизация земли. И когда Верховный Совет Украины примет новый «Земельный кодекс»; будет отрегулирован законодательно процесс аренды, залога и купли-продажи земли, то лишь тогда сформируются основные предпосылки для развития срочной торговли сельскохозяйственной продукцией на товарных биржах в Украине. Однако, при данной ситуации в развитии биржевых технологий существует ряд проблем, которые должно решать государство, на законодательном уровне. Существенным препятствием является отсутствие законодательного обеспечения для такого вида торговли на бирже, как фьючерсная торговля. Основным законом, регулирующим деятельность товарных бирж у нас в стране, является Закон Украины «О товарной бирже», в данном законе не сказано о роли и значении Расчетной Палаты на товарной бирже. И как следствие, не имея законодательной основы, такой важный орган на бирже как Расчетная Палата, практически не работает, а именно Расчетная Палата должна брать на себя обязательства по выполнению контрактов заключаемых на бирже. На отечественных биржах механизм оформления и осуществления сделок на бирже соответственно имеет принципиальное отличие от западного механизма. Что касается оформления биржевых сделок на товарных биржах Украины, то к примеру на Украинской аграрной бирже форвардные сделки оформляются следующим образом: покупатель делает в течение восьми дней авансовый платеж (5-10% от суммы заключенного контракта) на расчетный счет биржи, эту сумму биржа переводит на расчетный счет продавца как предоплату по контракту; остальная сумма платится покупателем на расчетный счет биржи и переводится продавцу только при условии поставки товара по контракту. На западных биржах сделки оформляются через Расчетную Палату биржи, что освобождает конкретного покупателя и продавца от взаимных обязательств по сделке, заменяя на обязательства каждого перед Расчетной Палатой, при этом каждая сторона вносит гарантийный взнос (5-10% от стоимости товара). В результате происходит обезличенность и взаимозаменяемость сторон по сделке, что существенно увеличивает гарантии выполнения сделок.

В период формирования основных элементов рыночной инфраструктуры возрастает роль и значение государства. От четкого и продуманного законодательного обеспечения любых видов хозяйственной деятельности зависит экономическое развитие в стране.

ПРЕДПОСЫЛКИ РЕГУЛЯТИВНОЙ ФУНКЦИИ ГОСУДАРСТВА В ТРАНСФОРМАЦИОННЫЙ ПЕРИОД

УДК 330.322.01

Тимохова Г.Б. (ХГИ «НУА»)

Стратегия реформ государства, переживающего период интенсивной модернизации, основывается на потребностях данного государства, которые вытекают из объективной направленности трансформационных процессов. Основными трансформационными потребностями украинского государства являются:

1. Инвестиционные. Сложные воспроизводственные процессы происходят исключительно на базе инвестирования. Чем оно активнее, тем стремительнее темпы воспроизводства и эффективных рыночных преобразований. Как показывает опыт хозяйствования в рыночных условиях, сам по себе рыночный механизм не в состоянии автоматически сосредоточить инвестирование на обеспечении государственных интересов. Приходится применять методы государственного регулирования инвестиционной политики с целью планомерного формирования, концентрации и эффективного использования прежде всего отечественных инвестиционных ресурсов, а также соответствующего привлечения инвестиций иностранных государств. Своеобразие роли государства заключается в период трансформации не только в том, что государство вынуждено восполнять отсутствие рыночных механизмов, особенно на ранних стадиях трансформации, и концентрировать ресурсы общества на приоритетных направлениях развития. В этом отношении положение государства в переходной экономике мало чем отличается от положения государства в большинстве «догоняющих» экономик, например в странах Юго - Восточной Азии. Своеобразие пост коммунистического периода в том, что государство должно превратиться из полновластного и неподконтрольного экономического субъекта в одного из участников экономического процесса, подчиняющегося демократическим нормам и рыночным правилам. Важную роль в формировании экономической стратегии играют научно обоснованное определение приоритетных направлений инвестирования, их соответствие государственным интересам, программным целям национального возрождения Украины. Мировая практика свидетельствует, что в условиях кризиса прирост государственных инвестиций оказывает самое сильное мультиплицирующее влияние на прирост ВВП. Инвестиции по кумулятивной силе не имеют себе равных и поэтому являются самым эффективным инструментом экономического роста. Манипулирование ими в целях сокращения дефицита бюджета представляется неоправданным не только с точки зрения преодоления спада национального производства, но и борьбы со структурным кризисом. При этом главенствующая функция государства заключается в создании соответствующих институтов для «включения» первоначальных механизмов инвестиционной деятельности учитывая при этом, что социально – институциональный базис экономической системы Украины представляет собой сложное переплетение унаследованных от прошлого стереотипов, приемов и способов хозяйственного поведения.

2. Структурные приоритеты. Их выбор для украинской экономики, учитывающий соответствие между техникой – экономической парадигмой и социо – институциональным климатом, является одним из наиболее важных исходных ограничений на инструменты и методы реформирования экономики. Широкое внедрение новых парадигм не только в отраслях – лидерах, но и в большинстве остальных отраслей происходит только после адаптации большинства социальных институтов к требованиям новой технологии.

3. Создание целостной социальной модели реформ. Для большинства населения наиболее нетерпимым является не отказ от социалистических ценностей, а падение роли и места ценностной ориентации вообще. Ценностная ориентация, будучи формой субъективного восприятия целостной институциональной системы и места индивида в ней, обеспечивает эффект принадлежности, причем не только на уровне индивидуального сознания, но и на уровне практических интегрирующих механизмов социума. В известном смысле, разобщенность людей и социальный дискомфорт создают относительно благоприятную среду для кристаллизации новых институциональных координат. Но в то же время это резко снижает эффективность общественного производства. Научное обоснование социальных приоритетов в

условиях проведения экономических реформ способствовало бы: поддержанию интересов между социальными и территориально – поселенческими центрами населения, столь необходимых в период затяжного и политического кризиса; гуманитарической направленности экономических и политических реформ; сознательному и целенаправленному перемещению капиталов и трудовых ресурсов с наибольшим экономическим и социальным эффектом; разработке и реализации механизма, обеспечивающего соединение общественных потребностей в ускоренном развитии социальной инфраструктуры общества, в повышении качества жизни всех социальных групп с мотивационной деятельностью людей.

4. Создание благоприятного климата для внедрения наукоемких, экономичных технологий в инфраструктуру Украины. Устаревшие технологии определяют высокую затратность производства, подразумевающую высокие издержки на материалы и энергию, а также значительное потребление неквалифицированной рабочей силы. При этом невысокая стоимость труда и использование его только на отдельных стадиях производственного процесса делают невозможным воспроизводство рабочей силы на качественно более высоком уровне и, следовательно, затрудняют привлечение в экономику новых технологий. Именно потребность в создании благоприятного климата для внедрения наукоемких, экономичных технологий актуализируется с каждым днем, т.к. барьеры, входа на рынки, возводимые для защиты от конкурентов (в частности административные), стали рушиться под напором сразу нескольких факторов, взаимно усиливающих влияние друг друга. Во-первых, стандартизация – деловых процессов, продукции, форматов передачи данных и даже языка общения (повсеместное использование английского). Во-вторых, все большее распространение общего «цифрового» пространства, частью которого является Всемирная сеть. Например: в энергетике США уже активно идет либерализация и происходит разрыв цепочек добавленной стоимости. Создаются компании, занимающиеся обслуживанием инфраструктуры, специализирующиеся на маркетинге, оказывающие услуги по платежам. Уже сейчас быстро идет формирование так называемых электронных оптовых рынков электроэнергии, позволяющих компаниям значительно быстрее реализовать излишки электроэнергии и более рационально использовать мощности. По прогнозам McKinsey & Company, доля рынка энергетики, приходящаяся на Интернет возрастет с 1,5% в 2000 году до 28% в 2003 году. А электроэнергетика станет одной из лидирующих по уровню использования Интернет – технологий отраслей.(1,1)

Потребности государства реализуются через соответствующие формы, при этом их границы заключены в рамки основной стратегии государства. Основная стратегия конструктивных усилий в переходной период заключается в создании такого устройства национального хозяйства, которое обладая механизмом самоорганизации способно достичь равновесного состояния, выйдя из циклического кризиса в кратчайшее время. Согласно теории общего экономического равновесия и максимальной эффективности М. Алле, равновесным состоянием экономики является на максимуме ее эффективности. М. Алле указывает, что эффективная организация имеющихся ресурсов – это задача не только экономическая, но и политическая.(2,9)

Именно политическая система устанавливает «правила игры», чтобы организовать деятельность людей. Самым мощным «игроком» является государство в лице правительства, поэтому представители теории общественного выбора всеми силами пытаются ограничить экономические функции государства. Политическая система создает общие рамки для функционирования экономики и определяет возможности и границы реализации отношений собственности, осуществляя тот или иной вариант денежно – финансовой политики. Сузить воздействие государства на экономическую

систему – одна из основных задач: «... Сначала создаются правила игры, затем в рамках правил осуществляется сама игра. Конституция и является таким набором правил для ведения политической игры. Текущая экономическая политика – результата игры в рамках конституционных правил...». При этом сама «игра» реализуется через созданные самим государством институциональные условия.(3,458)

ЛИТЕРАТУРА

1. Аузан В., Шпагина М. Новая экономика это не только Интернет. «Эксперт» № 20, 29 мая 2000г, с1-5.
2. Алле М. Условия эффективности в экономике. Наука для общества. М., 1998, с9-10.
3. Нурсев Р. Джеймс Бьюкенен и теория общественного выбора. В сб.: Нобелевские лауреаты по экономике. М., « Таурис Альфа», 1997, с 458.

АНАЛИЗ МЕТОДОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ЦЕН В РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКЕ ПРОМЫШЛЕННО РАЗВИТЫХ СТРАН

УДК 338.5+330.342

Семёнова А.И. (ХГТУСА)

В развитых странах мира воздействие государства на процессы ценообразования стало одним из важных и систематически применяемых методов экономической политики.

Одной из важнейших задач государства является обеспечение такого соотношения монополии и конкуренции, которое позволит эффективно функционировать государственному и негосударственному секторам, т.е. государственные органы должны создать такую систему регулирования экономики, чтобы она не нарушала механизмов рыночного саморегулирования. Большинство стран с рыночной экономикой используют определённые правила ценообразования, которые оформляются в виде законодательных актов, регламентирующих порядок и методологию формирования цен. Методологический аспект ценообразования в таких странах заключается в выработке государственными органами общих принципов, методов и нормативов установления цен.

На примере промышленно развитых стран рассмотрены методы государственного регулирования цен (см. табл. 1).

Исследованием установлено, что государственное регулирование цен имеет место в таких областях хозяйства, которые занимают монопольное положение, т.е. там где нет практики свободного ценообразования из-за отсутствия конкуренции, а также, в некоторых областях в отдельные периоды времени, когда может резко сократиться предложение товаров и услуг или значительно возрасти спрос. Однако система жёсткого контроля за ценами с использованием принципа их блокирования имеет следующие недостатки: делает рынок менее гибким, сдерживает рост производства, конкуренцию и на определённом этапе ограничивает свободный перелив капиталов, мобильность рынка услуг, затрудняет процесс инвестирования и расширяет рамки бюрократизации хозяйственной деятельности. Опыт промышленно развитых стран доказывает, что государство может и должно: 1) определять общие подходы и принципы ценообразования; 2) регулировать цены только на весьма ограниченный круг товаров.

ЛИТЕРАТУРА

1. Економіка зарубіжних країн: А.С. Філіпенко, В.А. Вергун, І.В. Бураківський та ін. – К.: «Либідь», 1996. – 416 с.
2. Цены и ценообразование/Под ред. В.Е. Есипова. – СПб: Издательство «Питер», 1999. – 464с.
3. Экономика зарубежных стран: Капиталистические и развивающиеся страны/В.П. Колесов, В.Ф. Железова, М.Н. Осьмова и др.; Ред. кол.: В.П. Колесов и др. – М.: Высш. шк., 1990. – 479 с.

Сравнение методов государственного регулирования цен в промышленно развитых странах

Страна	Источник	Орган, осуществляющий контроль за ценами	Методы государственного регулирования цен	Товары, цены на которые регулируются государством	Эффективность государственного регулирования цен
1	2	3	4	5	6
США	[1] [2] [3]	Анти-трестовское управление Министерства юстиции и Федеральная торговая комиссия	Прямые: прямой контроль и «замораживание» цен в высокомонополизированных отраслях, которые подпадают под юрисдикцию антитрестовского регулирования, и зарплат	Внутренние цены на энергоносители, продукты аграрного комплекса, продукция молочной промышленности и, система связи	В краткосрочном периоде: снижение темпов роста оптовых и розничных цен, быстрое увеличение ВВП, увеличение занятости населения
			Косвенные: ограничивающая кредитно-денежная политика, регулирование учетной ставки федеральных резервных банков, сокращение дефицита государственного бюджета, федеральные закупки товаров и услуг, налоговая политика		Изменение соотношения спроса и предложения на внутреннем рынке и таким образом определение базовых пропорций обмена и уровня цен
Франция	[2] [3]	Государственные контролеры	Прямые методы: жесткий режим контроля за ценами, блокирование и «замораживание» цен, либерализация цен на промышленную продукцию	Сельскохозяйственная продукция, газ, электроэнергия, транспортные услуги	Уменьшение темпов инфляции, отсутствие в некоторых отраслях резких скачков цен
			Косвенные методы: принятие постановлений		Управление процессом производства, принятие товаропроизводителями оптимальных решений по ценам

1	2	3	4	5	6
Япония	[1] [3]	Бюро цен Управления экономического планирования	Прямые: установление «рекомендательных» цен, проведение закупок в буферные запасы, количественные ограничения на импорт ряда товаров сельхозпроизводства	Сельхоз- продукция и продовольст- венные товары, стоимость образования и медицинское обслуживание и др.	Обеспечивается поддержание на «плаву» основной части фермеров, «добровольное» придерживание торговцами «рекомендательных» цен
			Косвенные: антимонопольное законодательство, фискальная и финансовая политика		
Греция	[1]	Рыночная полиция	Прямые: определение предельных цен, административное установление цен, определение предельной торговой прибыли	Сельхоз- продукты, тарифы на электроэнергию, общественный транспорт и т.д.	Предотвращение получения торговой сверхприбыли, сглаживание конъюнктурных колебаний рынка
			Косвенные: распродажа товаров потребительского и хозяйственного назначения по сниженным ценам		
Швеция	[2]	Государствен- ное управление цен и конкуренции	Прямые: «замораживание» цен и услуг, установление максимального уровня цен для отдельных товаров, жесткое регулирование закупочных цен на важнейшие виды сельскохозяйственной продукции	Почтовые услуги, некоторые виды телекоммуникац ионных услуг, аптечная торговля, коммунальные услуги и т.д.	Восстановление резких дисбалансов на рынке и подавление всплесков инфляции, сдерживание инфляционных процессов и укрепление курса шведской марки
			Косвенные: таможенные сборы на импортируемое сырье, выдача жилищных субсидий и займов, индексация доходов населения		

**МЕХАНИЗМ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ РЫНКА ТРУДА
В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНОГО РЕФОРМИРОВАНИЯ ЭКОНОМИКИ**

УДК 331.5

Чернецкая Е. Ф. (ХГИ «НУА»)

Современный рынок труда Украины характеризуется тем, что трудовые ресурсы сегодня используются нерационально. Спрос на менее квалифицированную рабочую силу на фоне общего роста величины предложения на рынке труда значительно усложняет достижение сбалансированного состояния территориальных рынков труда. Необходима разработка и введение срочных государственных мер по нормализации процессов оборота рабочей силы, поскольку действие стимулов к труду и связанное с ним ожидаемое возрастание трудовой активности населения из-за преобразований в отношениях собственности сдерживается отсутствием мотивационно-движущего фактора в системах оплаты труда вследствие централизованно установленных ограничений в этой сфере. В связи с этим особого внимания заслуживает исследование следующих процессов.

Во-первых, ограниченность выбора приемлемой сферы приложения труда для населения, желающего работать по найму. Из-за недостаточной развитости секторов экономики, альтернативных государственному, свертывания производства возникает высокий уровень вынужденной неполной занятости населения, формируются территориальные зоны повышенной зарегистрированной и скрытой безработицы. На сегодня спрос на территориальных рынках труда, по существу, определяют субъекты хозяйствования государственной формы собственности: на них приходится 75,5 % численности занятого населения и около 68 % ОПФ Украины, а в структуре зарегистрированной потребности в рабочей силе их доля составляет 80,3 %. Следовательно, оставаясь основным работодателем, государство обязано через реализацию функций экономического регулирования оказывать определенное корректирующее влияние, прежде всего, на уровень текущего спроса региональных рынков труда, сдерживать стихийность и хаотичность, способствовать установлению общественно необходимых параметров занятости. Организационная разбалансированность свойственна рынкам труда Волынской, Житомирской, Закарпатской, Ивано-Франковской, Львовской, Ровенской и Тернопольской областей. По удельном весе этих областей в территориальной структуре занятости населения на уровне 18,8 % на них приходится более 50 % общей численности зарегистрированных безработных. Показатели напряженности официальной части их рынков труда (то есть той, в которой процессы отслеживаются государственной службой занятости) превышают средние показатели по Украине. Высшая разбалансированность между зарегистрированной потребностью в рабочей силе и ее предложением наблюдается в Ивано-Франковской, Волынской и Закарпатских областях.

Во-вторых, наблюдаются очень высокие темпы формирования резервного сегмента высвобожденных работников, с помощью которого в рыночной системе хозяйствования обеспечивается перераспределение рабочей силы в пользу наиболее перспективных сфер хозяйствования, и тем самым совершенствуется территориально-отраслевая структура занятости населения.

На общем фоне падения инвестиционной активности субъектов хозяйствования различных форм собственности и сокращения объемов производства массовое высвобождение работников из экономики регионов Украины не происходит. Потенциальный избыток рабочей силы, образовавшийся в таких условиях, переходит в состояние невидной, скрытой безработицы. Наихудшее положение сложилось в регионах, которые традиционно характеризовались как трудоизбыточные. В частности,

по экспертным оценкам, в областях Карпатского региона уровень скрытой безработицы достигает около 30-35% от занятого населения.

В-третьих, несбалансированность процессов воспроизводства рабочих мест с имеющийся рабочей силой, накопления производственного оборудования со сверхнормативным сроком эксплуатации усиливают противоречие между формальной занятостью трудоспособного населения и фактической (чрезвычайно низкой) эффективностью труда, между наличием рабочих мест (должностей) и результативностью производственной деятельности. В промышленности крупных территориально-производственных комплексов (в частности – Днепропетровской, Донецкой и Луганской областей) при высокой фондовооруженности труда отмечается глубокое падение его производительности. Причем межотраслевое движение рабочей силы не определялось сдвигами в структуре промышленного производства и даже происходило вне объективной основы формирования состава промышленно-производственного персонала, носило нерегулируемый характер, который практически делал невозможным прогнозирование этих процессов. Следует добавить, что высокий уровень износа ОПФ, свойственный отраслям производственной сферы Украины, низкие показатели их обновления, а также постоянное снижение коэффициента выбытия изношенного оборудования в совокупности выступают одним из мощных экономических факторов, который противодействует высвобождению работников и удерживает рабочую силу на низко производительных рабочих местах.

В-четвертых, ухудшение качественного состава рабочей силы, ее низкая конкурентоспособность и чрезмерное резервирование ее наиболее квалифицированной части приводят к потерям ранее созданного профессионально-образовательного потенциала регионов. Причем такие потери весомее на тех территориях, где в предыдущие годы были достигнуты высокие образовательный и квалификационный уровни занятого населения. Именно поэтому наивысшая доля официально зарегистрированных безработных с высшим и средним специальным образованием в их общей численности отмечается в Киеве, Днепропетровской и Донецкой областях. Однако при этом в динамике рынка труда Украины наблюдается постепенное снижение удельного веса квалифицированных специалистов среди зарегистрированных безработных. Это можно объяснить не только улучшением положения с их трудоустройством, но и неполнотой учета незанятого населения и распространением нерегламентированных форм деятельности. И все же, почти пятая часть безработных – инженеры и техники всех специальностей.

Следовательно, определяя «современный рынок труда» как часть рыночного хозяйства страны, необходимо отметить, что это, во-первых, категория, которая характеризует систему социально-экономических отношений, которые имеют товарный характер, пронизывают фазы воссоздания индивидуальной рабочей силы (производство, распределение, обмен и потребление), все участки и ступени общественного производства, и регулируются рыночной конъюнктурой, системой социального партнерства, юридическими, правовыми, морально-этическими нормами и национальными традициями, а во-вторых – система механизмов:

а) купли-продажи рабочей силы: определения стоимости и цены рабочей силы; организации оплаты труда и социального страхования; обеспечения условий труда и техники безопасности;

б) Обеспечения занятости наемным трудом как части механизма обеспечения занятости всего населения;

в) социальной защиты наемных работников как части механизма социальной защиты всего населения;

г) формирования и развития рабочей силы;

д) согласования спроса и предложения рабочей силы и т.п.

В упрощенном виде механизм современного рынка труда можно разделить на две части: механизм регулирования трудовых отношений между работодателем и наемным работником и механизм социальной защиты наемных работников и всего населения. Они включаются в современный рынок как неотъемлемые части, без которых его существование невозможно.

Итак, рынок в сфере занятости наемным трудом необходимо рассматривать как механизм воссоздания рабочей силы во всех его фазах: производство, распределение, обмен и потребление. При этом в основу положено теоретическое предположение о том, что главные социально-экономические и организационные вопросы воссоздания рабочей силы в рыночных условиях, как и общественного продукта вообще, должны решаться в Украине приблизительно так, как и в других странах, исходя из объективных закономерностей НТП, демократической системы управления производством и обществом, поддержания норм права, товарно-денежных отношений. Однако в вопросах формирования системы воссоздания рабочей силы и рынка в сфере занятости наемным трудом необходимо учитывать также и местные особенности, а именно: отраслевую и территориальную структуру национального хозяйства, уровень развития национальной системы общего и профессионального образования и системы переподготовки и повышения квалификации кадров, традиции в системе социальной защиты, уровень развития социального партнерства, качество рабочей силы и т.д.

ЛИТЕРАТУРА

1. Зінкевич Н. Стап ринку праці // Уряд. кур'єр.- 2000.- 8 лип.- С. 10.
2. Ким М.Н. Трудовой потенциал и занятость: Учеб. пособие / М-во образования Украины; Харьк. гос. ун-т.-Х., 1993.-132 с.-Библиогр.: с. 127-131 (50 назв.).

ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ РАЦИОНАЛЬНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ РЕКРЕАЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА МЕГАПОЛИСА (НА МАТЕРИАЛАХ ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ)

УДК 338.242.2:711.555(477.54)

Руднев А.С. (ХНУ им. В.Н. Каразина)

Исследование рекреационного потенциала Харьковской области показало, что в настоящее время отсутствует эффективное государственное регулирование рационального использования ресурсов, которые в развитых странах имеют долгосрочное прогностическое управление.

Регламентация антропогенных воздействий на основные элементы рекреационного потенциала во всем мире опирается на эколого-гигиеническое нормирование и механизмы государственного контроля за их соблюдением. Не решенным остается вопрос о статусе рекреационной зоны, в частности, о регламентации сельскохозяйственной деятельности в зоне Салтовского и Печенежского водохранилищ, где сконцентрирована основная сеть баз отдыха взрослых и детей города Харькова.

В контексте исследуемой проблемы - государственного регулирования рационального использования энергоресурсов, проведем сравнительную характеристику вредных выбросов в атмосферу сахарных заводов, работающих на природном газе и мазуте.

Данные таблицы свидетельствуют о значительном объеме выбросов вредных и опасных для человека веществ (класс опасности 1-4), которые не исчезают даже при переходе на более совершенные технологии, что не может не оцениваться в системе координат экологической безопасности.

По нашему мнению, неправомерно в настоящее время рассматривать рекреационный потенциал мегаполиса в сезонном измерении: чистый воздух отдыхающим нужен в период летнего отдыха. Человечеству еще не известны отдаленные косвенные последствия любых изменений в почве, воде, воздухе, в которых участвуют простейшие микроорганизмы, в частности, вирусы, бактерии, грибы и др. Мы продолжаем игнорировать мутантные изменения, которые нам не известны и по существу являются общепланетарным экологическим экспериментом.

Таблица 1.

Объем и структура выбросов от стационарных источников сахарного завода [5,с.14].

Структура выбросов	Класс опасности	Объем выбросов, т/год	
		при работе на мазуте	при переходе на газ
Углерода окись	4	144,207	1,702
Азота двуокись	2	23,811	-
Азота окись	3	12,303	-
Сероводород	2	0,015	3,390
Ванадия пятиокись	1	0,124	-
Сажа	3	12,135	-
Сернистый ангидрид	1	670,411	12,941
Марганец и его соединения	2	0,002	-
Кальция гидроксид	3	0,031	-
Уксусная кислота	3	2,670	31,710
Масляная кислота	3	0,850	0,87
Пропионовая кислота	3	0,085	1,365
Муравьиная кислота	2	0,15	2,415
Аммиак	4	0,065	1,050
Углеводороды предельные	4	0,003	-
Пыль неорганическая с содержанием SiO ₂ 20%	3	7,625	0,0177
Пыль неорганическая с содержанием SiO ₂ 70%	3	4,034	-
Всего по группе основных веществ-загрязнителей:		878,521	55,460

Как представляется, государственное регулирование рационального использования потенциала рекреационных зон мегаполисов (областных центров Украины) может иметь три уровня.

На первом - государственном республиканском уровне оцениваются ресурсы и принимаются законы по аналогии с развитыми странами ЕС.

На втором уровне функции государственного регулятора принадлежат Министерству экологии, отраслевым Министерством.

На третьем - функции государственного регулирования могут выполнять Областные государственные администрации.

При этом первый уровень регулирования создаст внешнюю экономическую нормативно-правовую среду, в рамках которой реализуют свои полномочия два нижних уровня. При этом хозяйственная деятельность населения, живущего в рекреационной зоне, подлежит регламентации. В частности, необходим государственный запрет на использование более широкого спектра (по сравнению с другой территорией) ядохимикатов, гербицидов и других химических препаратов в личном подсобном

хозяйстве. Отметим, что в 1999 году на долю именно этого сектора приходилось 85% производства картофеля, 90% овощей, 50% молока, 5% мяса.

К сожалению, объектом государственного контроля являются юридические лица: предприятия, организации, учреждения. Необходимость новых подходов государственного регулирования диктуется целым рядом обстоятельств. Главным из них на наш взгляд, являются превышение демографических и экологических пороговых значений.

Таблица 2.

Соотношение предельно-критических показателей и их уровня в развивающихся странах, в т.ч. в Украине [6,с.64].

№ п/п	Название показателя	Предельно-критическое значение в мировой практике	Примерная величина показателя в 1998г. СНГ	Вероятные социальные и экономические последствия
ДЕМОГРАФИЧЕСКАЯ СИТУАЦИЯ				
1.	Условный коэффициент депопуляции (отношение числа умерших к числу родившихся)	1	1,63	Интенсивная депопуляция: смертность превышает рождаемость
2.	Суммарный коэффициент рождаемости (среднее число детей, рожденных женщиной в фертильном возрасте)	2,14-2,15	1,39	Отсутствие простого замещения поколений
3.	Доля лиц старше 65 лет к общей численности населения (коэффициент старения населения)	7%	11%	Старение населения
ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ СИТУАЦИЯ				
4.	Суммарные поступления для экологической безопасности (% от ВВП)	5% (Германия)	0,1% и меньше	Угроза экологической катастрофы
5.	Экологические потери (% к ВВП)	5%	15-20%	Возникновение жизнеопасной окружающей среды
6.	Предохранительные затраты на экологию (% к ВВП)	5%	2%	Деградация экологии

Как видно из данных табл.2 в странах СНГ, в том числе и в Украине в настоящее время существенно превышены и пороговые значения в демографии и экологии. Государство может и должно использовать все свои организационные, правовые и финансовые ресурсы для коренного перелома ситуации.

В частности, именно рекреационные зоны мегаполисов, как показывает мировой опыт, при незначительных инвестиционных ресурсах могут обеспечить информационную среду для реформирования нового экологического мышления населения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Программа действий: повестка дня на 21 век / Документы конференции в Рио-де-Жанейро. - Женева: Центр "За нами общее будущее", 1993.

- Андерсон Дж. Н. Экология науки об окружающей среде: биосфера, экосистема, человек: Пер. с англ. - Л.: Гидрометеоиздат, 1985.
- Вернадский В.И. Научная мысль как планетарное явление. - М.: МГУ, 1984.
- Урсул А.Д. Путь в ноосферу. - М., 1993.
- Науменкова С.Б. Использование экологически чистых видов топлива в свеклосахарном производстве". Сумы: Слобожанщина, 1995.
- Осипов Г. Новый этап реформирования России: от грозящей катастрофы к процветанию //Общество и экономика - /99, - №3 - 4 - с.62-78.

ДЕПОЛІТИЗОВАНИЙ ТА СОЦІАЛЬНО СПРЯМОВАНИЙ БЮДЖЕТ – МРІЯ ЧИ РЕАЛЬНІСТЬ?

УДК 388.9

Юр'єва Т.П., Димченко О.В (ХДАМГ)

Як підкреслив президент України на нараді з питань обговорення проекту Державного бюджету на 2001 рік: " Забезпечення випереджаючого зростання заробітної плати – це на данньому етапі основа загального оздоровлення економіки..."[1]. Але чи можна казати про реальне зростання заробітної плати, коли, як свідчить аналіз даних Держкомстату України за 7 місяців поточного року номінальний ВВП зріс на 5 відсотків, обсяг промислової продукції на 11,7 відсотка, а реальна заробітна плата знизилася на 9,6 відсотків [2].

Проаналізуємо ці та інші не менш важливі показники розвитку держави за 9 років, починаючи з 1992 р. (2000 та 2001 р.р. – прогноз), наведені в таблиці 1.

Таблиця 1.

Динаміка співвідношення аналізованих показників розвитку держави

Роки	Номінальний ВВП,млрд.грн.	Індекс реального ВВП, 1990=100	Індекс реального обсягу пром. прод.,1990=100	Середня зарплата, грн/місяць	Індекс реальної зарплати в цілому 1990=100	Частка безробітних у загальній числ. робочої сили, %
1992	0,05	137,4	86,8	0,07	83,6	0,29
1993	1,483	100,46	79,4	1,7	36,8	0,35
1994	12,038	60,3	51,1	15,32	33,5	0,36
1995	54,516	55,94	45,1	80,58	36,9	0,53
1996	81,519	52,56	43,1	137,8	35,0	1,49
1997	93,365	52,34	42,2	156,2	34,2	2,74
1998	102,593	50,64	41,4	167,47	33,2	4,3
1999	127,126	50,25	42,7	194,34	31,4	4,99
2000	107,3	50,13	43,8	217,16	29,7	5,23
2001	178,8			279,39		7,7

Джерела: Міністерство праці та соціальної політики України, Держкомстат України, НБУ та оцінки Українсько-Європейського консультативного центру з питань законодавства (UEPLAC)

Наведені дані свідчать про те, що незважаючи на зростання номінальних показників, реальні значення не відповідають навіть рівню 1990 року, прийнятого за 100. Рівень заробітної плати змінюється не залежно від обсягів ВВП та виробництва промислової продукції, не кажучи вже про згадане президентом "випереджаюче зростання". Згідно з наведеними у таблиці 1 даними, зростання індексу реального ВВП відносно 1990 року мало місце лише у 1992, 1993 р.р., але вже у 1994 р. індекс знизився в 1,6 разів від значення попереднього року. Наступні роки відображають незначний, але постійний його спад порівняно з кожним попереднім роком (від 1,06 у 1995 р. до 1,002 у 2000 р.). Особливо значний спад обсягу промислової продукції відбувся у 1994 р. - у 1,55 разів проте попереднього 1993 р. Дані 1999 р. та прогноз на 2000 р. свідчать про незначний ріст – у 1,03; 1,02 рази відповідно. Що ж до реальної заробітної плати, то відсутнього її зростання не спостерігалось. Навпаки, у 1993 році

заробітна плата знизилася у 2,27 рази від попереднього року, незважаючи на тенденції динаміки обсягів ВВП та промислової продукції.

Аналіз згаданих показників на 2000 р. відносно рівня 1992 р. свідчить, що номінальний ВВП у млрд.грн. зріс, тоді як насправді індекс реального ВВП зменшився у 2,8 рази, у стільки ж разів знизився індекс реальної заробітної плати. Таким чином, у прогнозі на 2000 р., враховуючи, що рівень 1990 року береться за 100, ми маємо лише 50,13 обсягу ВВП від рівня 1990 р., 43,8 обсягу промислової продукції та 29,7 рівня заробітної плати.

Одним з основних чинників, який забезпечує соціальний захист населення, а також право людини на труд, згідно до Конституції України, є кількість не тільки працездатних, але й працевлаштованих громадян. Згідно з Постановою КМУ від 9 червня 2000 р. N 937 "Про формування проекту Державного бюджету України на 2001 рік, його попередні показники та заходи щодо підготовки проекту Закону про Державний бюджет України на 2001 рік", чисельність населення у 2001 році складатиме 49 312,1 тис.чол., з них лише 44,2 % працездатних "в усіх сферах економічної діяльності" і лише 37,1 % "в галузях економіки". Що має на увазі КМУ, відокремлюючи такі показники не відомо, але наведені цифри, досить категорично свідчать про те, що на кожну працездатну людину в Україні на 2001 рік припадатиме 1,3 непрацюючих членів суспільства. При цьому, як свідчить таблиця, рівень безробіття неухильно зростає з 0,29 у 1992 р. до 7,7 у 2001р. Виникає питання: яким же чином буде здійснюватись зростання ВВП та інших показників, якщо кількість населення зменшується, а рівень безробіття зростає?

Особливо гострою продовжує залишатися проблема фінансування соціальної сфери. За 7 місяців поточного 2000 р. коштів на охорону здоров'я виділено лише 64 % від потреби, на культуру та мистецтво – 67%; на науку – 70 %, на освіту – 85%, на останньому місці житлово-комунальне господарство – 63%. У 2001 році планується виділити на фінансування Міністерства освіти і науки – 4,3 % від загального обсягу видатків, Міністерства культури – 0,52 %, Міністерства охорони здоров'я – 1,767 %, Міністерства екології і природних ресурсів – 1, 15%. При цьому обсяг видатків, спрямованих на фінансування потреб Міністерства оборони – 5,5 % загального обсягу видатків, що складає 71 % до суми вищезгаданих коштів соціального призначення.

Виходячи з цього, можна зауважити, що заходи щодо упорядкування видатків бюджету на 2001 рік направлені в основному на обмеження видатків попередніх років, навіть відносно потреб соціального характеру:

- скасування пільг працюючим категоріям громадян на оплату житлово-комунальних послуг і проїзду в міському і приміському пасажирському транспорті;
- запровадження пені за несвоєчасну сплату житлово-комунальних послуг населенням;
- підвищення рівня оплати праці працівників бюджетної сфери завдяки скороченню чисельності зайнятих та ін [3].

Досить напруженою залишається ситуація з державним боргом, яка в свою чергу відчутно впливає на зникнення обсягу фінансування соціальних потреб суспільства. За розрахунками загальні виплати з погашення та обслуговування державного боргу в 2001 році повинні дорівнювати 15,7 млрд. гривень, що складає 53,7 % від загальної суми доходів державного бюджету. Його покриття планується за рахунок джерел фінансування лише на 48 відсотків. Економічні розрахунки вимагають планування профіциту загального фонду державного бюджету в обсязі 0,9 млрд. гривень, який має покриватися, в основному, за рахунок збільшення, порівняно з поточним роком, надходжень від приватизації державного майна. Однак, ці надходження могли б бути спрямовані на вирішення нагальних проблем соціальної сфери.

Треба також враховувати, що за 7 місяців поточного року, доходна частина бюджету виконана на 90%, тобто слід зауважити, що, незважаючи на недоотримання місцевими бюджетами дотацій з Державного бюджету, доходна частина місцевих бюджетів була виконана

на достатньо високому рівні. Це свідчить про те, що регіони мають достатній економічний потенціал для свого розвитку, проте використовується він не повністю.

Для вирішення проблеми зміцнення доходної бази регіонів та, як наслідок, якості життя населення, цього разу при обговоренні проекту бюджету були присутні не тільки керівництво Верховної Ради та уряду, але й представники регіональних органів управління, що вказує на зростання ролі місцевих органів влади та місцевих бюджетів в загальному процесі розвитку держави. У зв'язку з цим, КМУ також запропоновано до 1 липня 2001 року розробити диференційовані за регіонами науково обґрунтовані норми споживання населенням житлово-комунальних послуг (ЖКП), у межах яких будуть надаватися житлові субсидії, на підставі "середнього фактичного споживання" цих послуг. Але визначення так званого "середнього фактичного споживання" не сприятиме розробці "науково обґрунтованих норм", враховуючи, наприклад, таку особливість ЖКП, як неможливість повернення завтра невикористаної сьогодні продукції (послуг). Наприклад, якщо сьогодні населенню не буде надано гарячої води, тепла, газу та ін., завтра ці послуги не будуть потрібні у подвійному обсязі. Те ж стосується галузей водовідведення, транспорту та ін. Обґрунтовані норми можливо встановити, лише маючи змогу врахувати індивідуальне споживання ЖКП. Слід зазначити, що підприємствам житлово-комунального господарства дуже зручна ця невизначеність та відсутність лічильників споживання енергоносіїв та комунальних послуг і нормування витрат паливно-енергетичних ресурсів, тому що вони мають змогу відшкодовувати свої витрати за рахунок обсягу нібито наданої продукції (послуг), хоч насправді обсяг спожитої продукції (послуг) значно менший.

Таким чином соціальна спрямованість бюджету і цього разу залишається лише на папері, а фактично продовжується скасування пільг, зростання цін на послуги житлово-комунального господарства, невизначеність обсягів споживання і зниження рівня заробітної плати, яка у 2000 році становитиме 27,9 % від рівня заробітної плати 1990 року.

ЛІТЕРАТУРА

1. Соціальна спрямованість бюджету повинна стати пріоритетною // Урядовий кур'єр.-2000.- №166 (1848).
2. Президентські таблиці // Економіст.- 2000.- №4.- С. 11-14.
3. Постанова КМУ від 9 червня 2000 р. № 937/Про формування проекту Державного бюджету України на 2001 рік, його попередні показники та заходи щодо підготовки проекту Закону про Державний бюджет України на 2001 рік".

УЧЕТ ИНФЛЯЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В ПРОГНОЗИРОВАНИИ ИЗДЕРЖЕК В СФЕРЕ СОЦИАЛЬНЫХ УСЛУГ

УДК 65.9(2)

Садовский В.А. (НТУ «ХПИ»)

Семенченко Г.В. (городское управления охраны здоровья)

До последнего времени в экономических расчетах практически не учитывались инфляционные процессы. Социалистическая экономическая теория строилась на основе положения о поступательном динамическом развитии общества, о стабильности норм и нормативов экономических отношений. Основы этой теории были положены во все учебники по экономике и организации производства.

Инфляция, как экономическое явление, родилось у нас на полях перестройки экономики, перехода от плановой системы ведения хозяйства к неуправляемым рыночным отношениям. Инфляционные процессы имеют как положительные, так и отрицательные стороны. Неконтролируемая инфляция разрушительно влияет на экономику.

Особенно болезненно ударили инфляционные процессы по экономике социальной сферы, где преобладали затратные механизмы. Здравоохранение – как отрасль, оказалось на грани полного развала.

В переходный период к рыночной экономике мы столкнулись с целым рядом новых экономических явлений в здравоохранении. Неудержимый рост цен на медикаменты и перевязочные материалы, на медицинское оборудование, твердый и мягкий инвентарь; неконтролируемое повышение тарифов на коммунальные услуги и транспортные расходы, задержки с выплатой заработной платы работникам привели к резкому сокращению объема и снижения качества медицинских услуг. Наиболее незащищенные категории населения (пенсионеры, инвалиды, учащиеся, безработные) фактически лишилась возможности пользоваться медицинской помощью. Этим привело к резкому сокращению средней продолжительности жизни человека, увеличению смертности, эпидемическую заболеваемость населения, резкое сокращение его численности и т.п.

В условиях экономической нестабильности выделение средств для здравоохранения осуществляется по остаточному принципу. Процесс планирования расходов на нужды здравоохранения крайне затруднен из-за сложившейся системы финансирования отрасли. Нормативы планирования, разработанные для стабильной экономики, не применимы. Все это вынуждает менять подходы, использовать другие методы планирования расходов на медицинские услуги. Они основаны на прогнозировании показателей с учетом инфляционных процессов.

Авторами разработаны практические формулы для прогнозирования экономических показателей. Поскольку они не нашли широкого освещения в литературе, мы решили изложить их в доступной форме в нашем докладе.

Рост значения экономического показателя с учетом инфляции предусматривается по известной формуле сложных процентов. Суммарное значение показателя, например, заработной платы, нарастающим итогом через заданный промежуток времени (St) можно определить по формуле:

$$St = Ao * \frac{1+a}{a} * ((1+a)^t - 1), \quad \text{или}$$

$$St = At * \frac{1+a}{a} * \frac{((1+a)^t - 1)}{t},$$

где Ao - значение показателя на начало исследуемого периода;

At - значение показателя на t -ый момент времени;

a - среднемесячный коэффициент инфляции;

t - временной лаг расчета значения показателя.

Для упрощения записей вводится следующее обозначение:

$$K = (1+a)^t.$$

Тогда выше приведенное выражение будут иметь вид:

$$St = Ao * \frac{K}{K-1} * (K-1).$$

Для расчета потребности денежных средств по данной статье расходов на плановый период введем следующие обозначения:

Sb - фактические затраты на конец базисного периода;

Sft - фактические затраты за t месяцев текущего года.

Расчет среднемесячного коэффициента инфляции в текущем году можно рассчитать из выражения:

$$Sft = S\delta * \frac{K}{K - 1} * (K - 1)^t$$

При ручных методах расчета можно использовать несколько упрощенную формулу:

$$Sft = S\delta * (K - 1)^{1/t}, \text{ откуда}$$

$$K = ((Sft + S\delta) / S\delta)$$

При расчете коэффициента инфляции по формуле, средства, выделенные для хозяйственной деятельности медицинскому учреждению в разрезе отдельных статей расходов, могли не удовлетворять истинные его потребности. Тогда в формулу необходимо внести коррективы на величину неудовлетворенной потребности:

$$K = ((Sft * \frac{100}{B} + S\delta) / S\delta),$$

где В - процент удовлетворения потребности в средствах, выделенных на расходы по данной статье затрат.

Для расчета прогнозного значения показателя используется формула:

$$Snt = St * \frac{K}{K - 1} * (K - 1)^t$$

где St - ожидаемый расход средств по данной статье затрат на конец года.

Поскольку коэффициент инфляции по различным статьям расходов различен, необходимо рассчитывать их по каждой статье расходов индивидуально.

Учет инфляционных процессов осуществляется с помощью программных комплексов автоматизированного рабочего места (АРМ) экономиста учреждения с использованием ПЭВМ.

РОЗДІЛ 4

УДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ В УМОВАХ РИНКОВОГО РЕФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІКИ

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ.

УДК 336. 76

Крамської Д.Ю. (НТУ «ХП»)

На сьогоднішній день удосконалювання системи управління підприємством є однією з найважливіших задач на сучасному етапі. При цьому поліпшення управління розглядається як динамічний процес рішення проблем переходу на ринкові відносини. Необхідно покращувати стиль і методи керівництва, підвищувати рівень організаторської роботи, діловитість і оперативність у всіх ланках, узагальнювати, активно впроваджувати прогресивні методи в управлінні. А це у свою чергу залежить від організаційного рівня й ефективності управління економікою країни і кожного підприємства окремо.

Недоліки в розвитку виробництва багато в чому пояснюються тим, що дотепер використовуються традиційні методи керівництва, що уже поступово втратили дієздатність, перестали відповідати сучасним масштабам виробництва і вимогам часу, стримують використання нових методів технології управління підприємством. У результаті цього існуюча нині технологія управління, у великій мірі злежить від спеціаліста, від інтуїції керівника і, його природних спроможностей, не дає належного ефекту. До того ж, складність і трудність переходу до ринкових методів ведення господарства, визначає великий економічний збиток при виникненні управлінських і організаційних помилок. Питання удосконалювання організації і технології управління тісно пов'язаний із пошуками нових форм виживання підприємств у нових умовах і запобігання їхній банкрутства.

З урахуванням рішення складних проблем ринкової економіки багато вчених приділяли велике уваги питанням управління підприємством. Теоретико-методологічними дослідженням в галузі управління займалися В.Г.Афанасьєв, Д.М.Гвішиані, А.А.Годунов, С.Е.Каменіцер, Д.Н.Качалін, О.В.Козлова, Г.Х.Попов, Г.Э.Слезінгер, Ю.А.Тихомиров, И.Кхолл, Я.Дуж і ін.

Відсутність теоретичного і методологічного обґрунтування технології виконання управлінських функцій, наукових розробок по поділі функцій управління виробництвом, керівництвом управлінським апаратом, раціональному виконанню робіт із збору й опрацювання інформації, визначенню варіантів і прийняттю рішень, форм організації виконавчої діяльності, контролю за виконанням рішень нерідко призводить до того, що навіть старанний керівник або спеціаліст багато управлінських задач не може вирішити або вирішує їх неправильно зі збитком для підприємства.

У процесі управління виробництвом керівникам і спеціалістам крім питань стратегічного характеру постійно припадає зштовхуватися з багатьма управлінськими проблемами, такими як збір і опрацювання інформації, розробка варіантів і ухвалення рішення, виконавча і контролююча діяльність і т.д. Робітникам управлінської праці в практичній діяльності постійно припадає вирішувати виробничі ситуації, для чого їм необхідно знати технологію прийняття рішень організаційного характеру. Здійснення цих рішень сприяє нормальному ходу процесу управління.

Найважливішим завданням на даній стадії збору й опрацювання інформації є забезпечення керівників і спеціалістів інформацією. Систематичне прийняття рішень неможливо без постійного надходження інформації. Крім того, джерелом інформації

служать повідомлення керівниками і спеціалістами підрозділів про стан проведення робіт, документообігу, а також облікові і колійні листи, убрання й інші форми.

Інформація повинна служити фактичним матеріалом, що допомагає розкривати конкретні прояви тих або інших закономірностей у даних обставинах і виробляти на цій основі цілі і напрямку дії людей, оптимально відповідним об'єктивним законам.

Дуже важливо і створення умов зацікавленості виробничих колективів і окремих робітників у прийнятті оптимальних завдань і в їх якісному і своєчасному виконанні. Все це в кінцевому рахуванні треба зводити до управління інтересами; через інтереси і за допомогою інтересів. Основними шляхами управління інтересами і через інтереси можуть виступити реорганізація системи оплати праці; недопущення зрівнялівки, забезпечення обґрунтованої диференціації в оплаті праці й усунення її максимальної межі; широке застосування прогресивних форм оплати праці в галузі реалізації заходів НТП; створення умов для масового використання колективного підряду.

Хотілося б відзначити, що в процесі виробництва люди вступають не тільки в економічні, але й в організаційні відношення. Вони знаходять своє вираження у вертикальних і горизонтальних зв'язках. Виконуючи частка спільної праці, кожен робітник має свої визначені обов'язки перед колективом, відкіль і з'являються повноваження, борг, відповідальність і дисципліна.

Виховання свідомої дисципліни і підтримка її на належному рівні випливає здійснюється через систему мір стимулювання, примушення і відповідальності.

Треба сказати, що дуже важливим аспектом для доцільної і продуманої роботи підприємства є план. Жодна процвітаюча фірма не зможе обійтися без планування своєї діяльності, без використання планів як стратегічного, так і тактичного масштабів. Плани охоплюють діяльність різноманітних підрозділів фірми, що дозволяє надати приймати рішення в рамках планів відповідних структур. Вважається, що плани мають перевагу перед правилами або алгоритмами роботи, приходячи більш гнучкими і легко що пристосовуються методами організації до умов, що змінюються.

На значних підприємствах плани стають важливим інструментом координації діяльності з метою ув'язування завдань стратегічного й оперативного управління.

Проте не варто забувати і про технології управління підприємством. Технологія управління існує як процес із моменту виникнення управлінської діяльності. Дотепер дослідники недостатньо торкали даної проблеми, поки питання технології управління не стали для товариства злосудними і суспільна практика не зажадала настійного вивчення процесів управління, накопичення і застосування наукових знань по управлінню в практичній діяльності.

Застосовувані на даному етапі процеси управління відбивають досягнутий рівень знань і досвіду керівників і спеціалістів. Але знання і досвід людей завжди конкретні, історично обмежені, відносні і неповні. Надалі набувається досвід, накопичуються знання, з'являється необхідність видозмінювати процеси управлінської праці, оновлювати технологію управління. У минулому технологія управління формувалася в основному інтуїтивно, емпірично, вона не була свідомо і науково розроблена. Кожен досвідчений керівник або спеціаліст свій досвід в управлінні передавав усно, не залишаючи яких-небудь записів. У результаті цього цінні знання і досвід губилися, молоді керівники свою управлінську діяльність починали по методі "проб і помилок".

Технологія управління удосконалюється під впливом обчислювальної й організаційної техніки. Автоматизовані системи управління сприяють відновленню і підвищенню ефективності управління. Водночас управлінська технологія ставить конкретні цілі перед технічним розвитком. Ці цілі повинні реалізовуватися за допомогою ЕОМ і АСУ. Зростаюча роль електронно-обчислювальної й організаційної техніки в технології управління аж ніяк не означає зниження ролі керівника в цьому процесі,

тому що знання людини як суб'єкта управління умножаються з удосконаленням управлінської техніки.

Оскільки в технології управління вихідною базою служить інформація, те і весь технологічний процес, включаючи ухвалення рішення, є сферою діяльності людини і залежить в основному від фахового рівня робітника, його особистих якостей, досвіду практичної роботи, ступеня інтелектуального розвитку й інших гідностей.

Впливає також сказати, що для правильного застосування отриманих знань і впровадження наукових розробок у виробництво необхідно попередньо перетворити їх у технологічні схеми і проекти. Тому систему управління на підприємствах необхідно удосконалювати поетапно, системно, послідовно й у логічному зв'язку окремих питань її технології й організації.

ОСОБЕННОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ПРОМЫШЛЕННЫМ ПРЕДПРИЯТИЕМ В УСЛОВИЯХ ПЕРЕХОДА К РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКЕ

УДК 658.8

Нерозник А. П. (ХГЭУ)

Время, в которое мы живем, - эпоха перемен. Наше общество осуществляет исключительно трудную, во многом противоречивую, но исторически неизбежную и необратимую перестройку. В социально-политической жизни это переход от тоталитаризма к демократии, в экономике - от административно-командной системы к рынку, в жизни отдельного человека - превращение его из "винтика" в самостоятельного субъекта хозяйственной деятельности. Такие изменения в обществе, в экономике, во всем нашем жизненном укладе сложны тем, что они требуют изменения нас самих.

Актуальность исследования по управлению промышленным предприятием и его социально-экономическим аспектам в новых условиях экономической реформы определяется, прежде всего, продолжающимся становлением рыночной экономики, что в свою очередь требует перестройки не только форм и методов хозяйствования, но и мышления всех категорий трудящихся, участвующих в процессе управления хозяйством.

Особенности системы управления промышленными предприятиями на современном этапе тесно связаны с изменением стратегических ориентиров в их деятельности. Основными экономическими целями предприятия в рыночных условиях являются повышение эффективности производства, максимизация прибыли, завоевание новых рынков и удовлетворение потребностей коллектива. Вместе с тем возрастает влияние фактора хозяйственного риска, появляются преимущества свободного ценообразования, возможности самостоятельного выбора поставщиков и потребителей. Одновременно с этим государства снимается всякая ответственность за обеспечение предприятия сырьем и материалами, за сбыт его продукции, за уровень его заработной платы.

Главная отличительная черта функционирующих сегодня предприятий состоит в том, что они действуют в постоянно меняющихся экономических условиях. При плановой и рыночной экономике существует относительная стабильность среды. В данном случае она касается положения других участников предпринимательства и правил, от которых зависит выживание. В условиях плановой экономики предприятие может рассчитывать на то, что его партнеры не разорятся, им в принципе не дадут этого сделать. В рыночной экономике предприятия разоряются и появляются новые, но количество подобных предприятий в отдельно взятой отрасли за определенный период времени сравнительно невелико по сравнению с масштабами всей отрасли в целом. Таким образом, в обоих случаях с точки зрения краткосрочных решений, принимаемых предприятием, структура отрасли может считаться относительно стабильной.

Что касается экономики переходного периода, то здесь структура отрасли постоянно меняется. Условия выживания предприятия уже не столь ясны и очевидны. Переход от системы без банкротств к системе, при которой разорение предприятий связан с периодом некоторой неопределенности. Кроме того, ситуация становится еще более неопределенной в условиях приватизации, так как директора могут быть фактически отстранены от управления предприятиями. Эта неопределенность усугубляется еще и тем, что касается она значительного числа предприятий. Данная ситуация весьма усложняет процесс корпоративного планирования на уровне предприятий.

В советское время задача планирования была возведена в ранг закона. При этом государство по отношению к предприятию выступало в ролях и заказчика, и поставщика, и инвестора. Это обстоятельство обеспечивало высокую степень определенности и значительно облегчало задачу планирования. В условиях становления рынка эти три основные составляющие процесса планирования представляют собой группы независимых и, более того, неопределенных факторов. Безусловно, роль, значение и принципы планирования в условиях рынка принципиально отличаются от тех, что мы имели в условиях государственной плановой экономики. Однако, именно в условиях рынка, роль планирования предприятиями своей деятельности значительно возрастает. Речь идет не о централизованном государственном планировании, а о корпоративном, на уровне каждого конкретного предприятия как экономического субъекта. Более того, процесс корпоративного планирования в условиях переходной экономики, характеризуемого высокой степенью неопределенности, требует от специалистов предприятия значительных усилий, новых навыков и знаний, а также применения современных методик и инструментов.

Становление рыночной экономики требует перестройки не только форм и методов хозяйствования, но и мышления его участников. Очевидно, что без нового экономического мировоззрения практически невозможно реально создать и новые экономические отношения. В первую очередь - это проблема формирования нового типа хозяйственного руководителя.

С развитием рыночных отношений все более необходимым становится маркетинговый подход к управлению, а это определяет необходимость:

- производить только то, что будет безусловно куплено;
- иметь широкий ассортимент продукции, рассчитанный на разные потребности и вкусы;
- организовать производственный процесс так, чтобы он был приспособлен к быстрой переналадке, а также к сервисному обслуживанию купленной продукции;
- постоянно вести научные исследования по анализу рынка, поведения потребителей и конкурентов;
- отводить первостепенную роль дизайну и рекламе.

Главная задача менеджеров предприятия удовлетворение потребностей покупателей, а производственные вопросы завода ориентируются на стратегию сбыта.

Вернемся к условиям Украины, которая переживает сложный период реформирования собственной экономики. Сложность ситуации, сложившейся к настоящему моменту заключается в следующем: более 80% предприятий являются потенциальными банкротами, хотя только около 10% не имеют потенциала для выхода из зоны ближнего банкротства, дальнейшего развития и перехода к конкурентоспособному функционированию.

Это говорит о том, что многие предприятия имея внутренние резервы для преодоления кризисной ситуации ими не пользуются. Причина в том, что способы изъятия внутренних резервов не очевидны и руководству предприятия, в текучке,

некогда заботиться о развитии организации, уделять время формированию её стратегии. Традиционно руководство предприятия ищет пути решения проблем в поиске оборотных средств и привлечении инвестиций, что принципиально невозможно для предприятия в тяжелом финансовом положении. Инвестиции могут быть переданы только здоровому или выздоравливающему в финансовом отношении организму.

В тоже время, если предоставить руководителю достаточно простые процедуры формирования стратегии и обсудить расстановку приоритетов, организация может разработать “Программу реструктуризации” предприятия, реализация которой даст возможность быстро (в течение 6-12 месяцев) преодолеть негативные тенденции и перейти к конкурентоспособному развитию.

Отметим, что для обеспечения устойчивого конкурентоспособного развития предприятию придется провести ряд серьезных изменений (в том числе структурных) и перейти на инновационный путь развития.

Вопрос эффективности управления предприятием на современном этапе развития экономики Украины является главным вопросом в решении задачи по выводу промышленности из кризиса. Ведь развитие каждого конкретного предприятия – залог успеха всей страны. Не случайно выдающийся экономист нашего века Альфред Маршалл выделил управление в отдельный фактор производства наряду с тремя традиционными - капиталом, трудом и землей.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Приватизация в Украине: достижения и недостатки / Григоренко Е.Н. – Киев: Гос. информ. бюл. о приватизации /Фонд гос. имущества Украины.- 2000.- №6.- С.2-5.
- 2 Маркетинг Учебник / Под ред. А.Н. Романова. - М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1996. - 560 с.
- 3 Политика по отношению к государственным предприятиям в процессе системных преобразований / Садовски З. М.: “Вопросы экономики”, 1994 г., №8, с. 80.

ОСОБЕННОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЕМ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ

УДК 334.75

Бурдейная В.В. (ХНУ им.В.Н.Каразина)

В настоящее время Украина находится в условиях жесткого экономического кризиса. Многие предприятия не в состоянии успешно функционировать, и находятся на грани банкротства. Одной из причин такого положения является отсутствие эффективного управления предприятием, способного реагировать на быстро изменяющуюся внешнюю среду. Появляется необходимость разработки новых подходов, позволяющих найти путем глубокого анализа системы управления резервы для выхода из кризиса, и получения на этой основе должного эффекта. Сегодня таким видом управления должен стать стратегический менеджмент, предусматривающий разработку и реализацию стратегии развития предприятия.

В условиях переходной, динамично развивающейся экономики украинские предприятия находятся в особо тяжелых условиях, которые затрудняют формирование стратегии управления. При этом деятельность предприятия является многоплановой и предприятию необходимо: увеличивать прибыль, норму прибыли; способствовать росту курса акций; удерживать и расширять объем продаж; удерживать и расширять долю рынка; снижать издержки; улучшать качество продукции; обеспечить выживание предприятия в краткосрочной и развитие в долгосрочной перспективе и др.

Таким образом, задача стратегического управления предприятием является многоплановой со многими, в том числе взаимно-несогласованными и не всегда

формализуемыми критериями. Рассматривая этап формирования стратегии развития предприятия, отметим необходимость связи концепции стратегического управления с концепцией управления проектами. По нашему мнению, управление проектом отличается от менеджмента, прежде всего комплексностью и системностью. Только комплексная система управления, основанная на формировании и анализе программы-проекта развития, может грамотно решать рыночные проблемы. Менеджмент управляет либо функцией, либо каким-то отдельным процессом. Управление же проектом – это управление комплексом взаимосвязанных направлений деятельности, объединенных в проект, разработка и реализация которого обеспечивает достижение целей путем планирования времени и ресурсов, бюджета, рисков, формирования органа и команды управления коммуникациями, организации выполнения, координации и мотивации, контроля над изменениями.

Используя положительный эффект от использования методов управления проектами, заключающийся в структурированном и системном подходе к формированию стратегии или программы развития предприятия нами была разработана методика, основанная на использовании оценок затрат и выгоды проектов, которые являются потенциальными кандидатами на включение в программу развития. Итак, анализ и выбор проектов осуществляется по следующим основным направлениям: оценка объемов финансирования (достаточность денежных средств предприятия); оценка сроков выполнения проекта; формирование и оценка профиля финансирования (влияние динамики финансирования на возможность реализации проекта); оценка управления проектом (влияние механизмов управления проектом на возможность его реализации); анализ технических возможностей предприятия для выполнения проекта. Только теперь, представив задачу формирования стратегии в виде пакета проектов и имея методику комплексного анализа и выбора проектов, мы оказываемся в состоянии определить и справиться с этой изначально слабоструктурированной и трудноформализуемой задачей. В самом простом случае задача стратегического выбора переходит в задачу выбора взаимоисключающих инвестиций в проекты в условиях ограниченности финансовых ресурсов.

На современном этапе, когда стратегическими изменениями предприятия необходимо управлять быстро, исключительно важным становится наличие соответствующих механизмов и инструментов информационной поддержки управления в этой области. Традиционные техники управленческого учета - отделившиеся от бухгалтерии предприятий, системы сбора оперативной количественной информации (вершина менеджмента для многих руководителей) здесь не помогут. Не помогут именно потому, что это инструменты оперативного управления. Стратегические же, отличаются не только горизонтом планирования, но и тем, что эти решения влияют на успешность деятельности предприятия.

Таким образом, в условиях трудно прогнозируемой динамики рынка одной из основных задач является создание системы оперативной диагностики, которая бы накапливала, анализировала и своевременно предоставляла всю необходимую и существенную информацию руководителю предприятия. Руководитель, опираясь на определенную систему показателей, может судить о действенности действующих механизмов (финансовых, управления и др.), выявить слабые стороны в деятельности предприятия, принять соответствующие меры, чтобы поправить положение.

Опираясь на международный опыт, можно сформулировать важнейшее условие решения данной проблемы, которое состоит в создании на предприятии механизма упреждающего управления, действующего в рамках оперативного и стратегического. Частью этого механизма является специальная система мониторинга. Систему мониторинга следует рассматривать как информационную систему, которая